

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών

Λαϊκός Πολιτισμός και Νεότερη Πολιτιστική Κληρονομιά

Διπλωματική Εργασία

**Υλικός Πολιτισμός και Εικαστικά: Σχέδια εκπαιδευτικών
δράσεων για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση**

Πελαγία Ανδρεάδη

Επιβλέπουσα καθηγήτρια

Ανδρομάχη Οικονόμου

Πάτρα, Ιούλιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («Πελαγίας Ανδρεάδη») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

**Υλικός Πολιτισμός και Εικαστικά: Σχέδια εκπαιδευτικών
δράσεων για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση**

Πελαγία Ανδρεάδη

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπουσα καθηγήτρια:

Ανδρομάχη Οικονόμου

Συνεπιβλέπουσα καθηγήτρια:

Ορσαλία-Ελένη Κασσαβέτη

Πάτρα, Ιούλιος 2026

Σε όλους τους μαθητές

που δίδαξα

και με δίδαξαν.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου Ανδρομάχη Οικονόμου που με κατεύθυνε καθ' όλη τη διάρκεια της διπλωματικής μου εργασίας, για το ενδιαφέρον που έδειξε ώστε να απαντάει σε όποια απορία είχα, για τις συζητήσεις που κάναμε με αφορμή τη διπλωματική μου και όλη την ηρεμία που εξέπεμπε στις δύσκολες στιγμές. Παράλληλα θα ήθελα να ευχαριστήσω την συνεπιβλέπουσα καθηγήτρια Ορσαλία-Ελένη Κασσαβέτη για την υποστήριξη, την καθοδήγηση και την ανατροφοδότηση. Ευχαριστώ θερμά την καθηγήτρια μου Ρέα Κακάμπουρα η οποία αφιέρωσε χρόνο ώστε να επικοινωνήσουμε και να με βοηθήσει στον προσδιορισμό του θέματος της διπλωματικής μου εργασίας και για όσες πληροφορίες μου έδωσε πριν ξεκινήσω. Ακόμη ευχαριστώ όλους τους καθηγητές που είχα την τύχη να με διδάξουν κατά τη διάρκεια του μεταπτυχιακού προγράμματος, το οποίο αν και ξεκίνησε για βιοποριστικούς λόγους, φανέρωσε εν τέλει μέσα από τις αλληλεπιδράσεις μαζί τους ένα κρυφό προσωπικό μου ενδιαφέρον για τη λαογραφία, του οποίου την ύπαρξη αγνοούσα μέχρι πρόσφατα. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους αφιέρωσαν χρόνο από την καθημερινή τους ζωή αλλά και τις διακοπές τους για να μου στείλουν χρώμα για τη μελέτη μου, τον Κωστή από Αστυπάλαια, την Μαρκέλλα από Χίο, την Κατερίνα από Τήνο, την Μάρα από Παξούς, την Αγγελική από Εύβοια, τον Σταμάτη από Κόρινθο, την Σταυρούλα από Σίφνο, την Ιωάννα από Σαντορίνη, την Ράνια και τον Κωνσταντίνο από Άρτα, την κ. Ευαγγελία από Ρέθυμνο, την Χριστίνα από Αλεξανδρούπολη.. Ευχαριστώ την οικογένεια μου για την στήριξη καθώς η διπλωματική εργασία εκπονήθηκε κατά τη διάρκεια κύησης και γέννησης του δεύτερου παιδιού μου. Τέλος ευχαριστώ πολύ την συμφοιτήτρια και συνάδελφό μου Αγγελική Μούντριχα για την υποστήριξη, κατανόηση και την συμπαράσταση που μου έδειξε τον τελευταίο ενάμιση χρόνο, παρά το γεγονός ότι δεν έχουμε συναντηθεί ποτέ δια ζώσης.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία επιδιώκει να γεφυρώσει τον υλικό πολιτισμό και τα εικαστικά μέσω εκπαιδευτικών δράσεων για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Ο υλικός πολιτισμός και η σχέση των ανθρώπων με τα υλικά επιφέρουν συνειδητή αξιοποίηση και χρήση τους στην καθημερινή ζωή μέσω άπειρων διακλαδώσεων. Η χρήση των υλικών εκτείνεται από την αξιοποίηση των πρώτων υλών για λόγους επιβίωσης και καθημερινής ανάγκης έως την αναζήτηση αισθητικής απόλαυσης. Η διπλωματική εργασία εστιάζει στην προσέγγιση του υλικού πολιτισμού μέσα από τους τρεις βασικούς του τομείς και τον αντίκτυπό τους στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων του παρελθόντος και του παρόντος. Παράλληλα προσεγγίζει τον εικαστικό όρο αγγίζοντας ζητήματα αισθητικής, σύγχρονης και κλασικής αντίληψης για την τέχνη. Μέσα από τις τρεις εικαστικές δράσεις, οι μαθητές και οι μαθήτριες έρχονται σε επαφή με τον υλικό πολιτισμό που αφορά το παρελθόν, τον προβιομηχανικό τρόπο ζωής, την αξιοποίηση των πάντων, την ευρηματικότητα που προκαλούσε η έλλειψη τεχνολογίας και τεχνολογικών μέσων καθώς καλούνται να τον διαχειριστούν και να τον εκτιμήσουν, σε μία εποχή που η τεχνολογία βρίσκεται στην ακμή της.

Λέξεις κλειδιά: Υλικός πολιτισμός, εικαστικά, εικαστικές τέχνες, πρωτοβάθμια εκπαίδευση, άυλο στοιχείο, προβιομηχανική εποχή, λαϊκή τέχνη, χρώμα, αμπέλι, οικία αμπελουργού, σταμπωτική τέχνη.

Material Culture and Visual Arts: Educational Action Plans for Primary Education

Pelagia Andreadi

Abstract

This master's thesis seeks to bridge material culture and the visual arts through educational activities designed primary education. Material culture, as well as people's relationship with materials, leads to their conscious exploitation and use in everyday life through countless interconnections. This use extends from raw materials employed for survival and daily needs to materials appreciated for aesthetic enjoyment.

The thesis focuses on the approach to material culture through its three main fields and their impact on the everyday life of people in both the past and the present. At the same time, it explores the concept of the visual art, addressing issues of aesthetics and both contemporary and classical perceptions of art.

Through the three visual arts activities, pupils come into contact with aspects of material culture related to the past, the pre-industrial way of life, the utilization of all available resources, and the resourcefulness arising from the lack of technology and technological means. Young learners are invited to manage and appreciate this cultural heritage in an era in which technology is at its peak.

Key words: Material culture, visual arts, fine arts, primary education, intangible cultural element, pre-industrial era, folk art, soil, vineyard, vinegrower's residence, block printing art.

Περιεχόμενα

• Ευχαριστίες.....	v
• Περίληψη- Λέξεις κλειδιά.....	vi
• Abstract- Key words.....	vii
• Περιεχόμενα.....	viii
• Κεφάλαιο 1 ^ο Εισαγωγή.....	1
1.1 Παρουσίαση θέματος.....	1
1.2 Κίνητρα εκπόνησης εργασίας.....	2
1.3 Σκοπός και δομή.....	3
1.4 Περί υλικού πολιτισμού.....	4
1.4.1 Υλικός πολιτισμός. Μια πρώτη προσέγγιση.....	4
1.4.2 Βασικοί τομείς του υλικού πολιτισμού.....	5
1.4.3 Μουσεία και συλλογές.....	6
1.4.4 Περί άυλου στοιχείου.....	7
1.4.5 Αισθητική και λειτουργικότητα.....	9
1.5 Περί εικαστικών στην εκπαίδευση.....	12
1.5.1 Ορισμός εικαστικών τεχνών.....	12
1.5.2 Σημασία και αναγκαιότητα καλλιτεχνικής αγωγής.....	16
1.5.3 Διδασκαλία εικαστικών στην εκπαίδευση: η περίπτωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.....	17
1.5.4 Η επιρροή του μαθήματος των εικαστικών στα παιδιά	19
1.6 Υλικός Πολιτισμός και Εικαστικά.....	21
1.6.1 Σχεδιασμός δράσεων στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση.....	21
1.6.2 Δημιουργία και μάθηση.....	21
1.6.3 Βιωματική εμπειρία, μέθοδοι προσέγγισης του υλικού πολιτισμού μέσω των εικαστικών τεχνών	22
1.6.4 Αποτύπωμα στην σύγχρονη εποχή.....	23
• Κεφάλαιο 2 ^ο Εκπαιδευτικές εικαστικές δράσεις.....	24
2.1 Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Χώμα και υλικός πολιτισμός.....	24
2.1.1 Γενική ιδέα.....	24
2.1.2 Περιγραφή.....	28
2.1.3 Σκοπός.....	29
2.1.4 Στόχοι.....	29

2.1.5 Εικαστικό έργο.....	30
2.1.6 Τάξη.....	31
2.1.7 Συνεργασία.....	31
2.1.8 Διδακτικές ώρες. Περιγραφή μαθήματος. Τόπος διεξαγωγής. Μέσα και μέθοδοι διδασκαλίας.....	32
2.1.9 Υλικά.....	44
2.1.10 Πρόταση διδασκαλίας/προσέγγιση εννοιών	45
 2.2 Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Παραδοσιακή οικία αμπελουργού. Η περίπτωση του Αμπελώνα Τυρνάβου.....	48
2.2.1 Γενική ιδέα. Ιστορικά στοιχεία του τόπου.....	48
2.2.2 Περιγραφή.....	51
2.2.3 Σκοπός.....	52
2.2.4 Στόχοι.....	52
2.2.5 Εικαστικό έργο.....	53
2.2.6 Βοηθητικό υλικό.....	54
2.2.7 Τάξη.....	57
2.2.8 Συνεργασία.....	58
2.2.9 Διδακτικές ώρες. Περιγραφή μαθήματος. Τόπος διεξαγωγής. Μέσα και μέθοδοι διδασκαλίας.....	58
2.2.10 Υλικά.....	66
2.2.11 Λεξιλόγιο.....	67
 2.3 Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Σταμπωτική τέχνη. Η περίπτωση του Τυρνάβου.....	67
2.3.1 Ιστορικά στοιχεία. Γενική ιδέα.....	68
2.3.2 Περιγραφή.....	72
2.3.3 Σκοπός.....	72
2.3.4 Στόχοι.....	73
2.3.5 Εικαστικό έργο.....	74
2.3.6 Τάξη.....	75
2.3.7 Συνεργασία.....	75
2.3.8 Διδακτικές ώρες. Περιγραφή μαθήματος. Τόπος διεξαγωγής. Μέσα και μέθοδοι διδασκαλίας.....	75
2.3.9 Υλικά.....	82
 • Κεφάλαιο 3 ^ο Συμπεράσματα.....	84
3.1 Πλεονεκτήματα σε εκπαιδευτικό επίπεδο.....	84
3.2 Προσδοκώμενα αποτελέσματα.....	84
3.3 Πρόταση για διδασκαλία. Έμπνευση.....	85

• Βιβλιογραφικές αναφορές.....	87
• Δικτυακές πηγές.....	89
• Παράρτημα Α: Υλικό εικαστικών δράσεων.....	92
• Παράρτημα Β: Μαρτυρίες.....	122

1.Εισαγωγή

1.1 Παρουσίαση θέματος

Ο υλικός πολιτισμός είναι ένα ευρύτατο πεδίο, το οποίο δύναται να αποτελέσει έμπνευση για εικαστικό έργο. Ο υλικός πολιτισμός του παρελθόντος έρχεται σε σύγκρουση με τον σύγχρονο υλικό πολιτισμό, θέτοντας ζητήματα και προβληματισμούς σε σχέση με την εξέλιξη της τεχνολογίας, την εισροή της σε κάθε βασικό τομέα του προβιομηχανικού υλικού πολιτισμού και της ζωής. Ηθικά και πρακτικά διλήμματα προκύπτουν σχετικά με το άυλο κομμάτι του χειροποίητου αντικειμένου, του μόχθου του παρελθόντος και με τη σύγχρονη μετατροπή του σε απώλεια, ασυνέχεια, ψυχρή, κακή χρήση τεχνολογίας.

Το πρώτο μέρος της διπλωματικής εργασίας αφορά τον υλικό πολιτισμό, τους βασικούς τους τομείς, οικία, ένδυση, δια-τροφή, στο οποίο γίνεται εκτενής αναφορά στο άυλο στοιχείο και επιπροσθέτως στην αισθητική αξία και την λειτουργικότητα. Έπειτα επιδιώκεται να οριστούν οι εικαστικές τέχνες και η αναγνώριση των μειονεκτημάτων της σύγχρονης ακαδημαϊκής παιδείας, σε σχέση με την παιδεία του λαϊκού πολιτισμού και των πλεονεκτημάτων της. Προσεγγίζεται η αναγκαιότητα καλλιτεχνικής αγωγής στην εκπαίδευση, η αποτύπωση της περίπτωσης του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος και η αναγκαιότητα του μαθήματος των εικαστικών στην εκπαίδευση, μέσω της οποίας καλλιεργείται η προσωπικότητα των παιδιών.

Το δεύτερο μέρος αποτελούν οι τρεις εκπαιδευτικές εικαστικές δράσεις. Η πρώτη επιδιώκει να φέρει εμμέσως τα παιδιά σε επαφή με τον υλικό πολιτισμό. Τα χρώματα που θα συλλέξουν θα αποτελέσουν δείκτη των καλλιιεργειών που ευδοκιμούν κατά τόπους και θα προκύψουν αποτελέσματα σε σχέση με την αγροτική εργασία και τη διατροφή των ανθρώπων. Το εικαστικό έργο που θα παραχθεί θα είναι ομαδικό και θα έχει τη μορφή εγκατάστασης. Η δράση συνδέεται με τον τομέα της διατροφής. Η δεύτερη δράση τοποθετεί τους μαθητές/μαθήτριες στη θέση του αμπελουργού της προβιομηχανικής περιόδου, ο οποίος μέσω της αξιοποίησης και διαμόρφωσης της οικίας του για την αγροτική εργασία, την αξιοποίηση των πάντων, οδηγείται στην

παραγωγή κρασιού. Η δράση αφορά τον τομέα της κατοικίας. Το εικαστικό έργο θα είναι ομαδικό και θα έχει τη μορφή μακέτας. Η τρίτη και τελευταία δράση σχετίζεται με τη λαϊκή τέχνη του σταμπωτών. Εστιάζει στην αξία του χειροποίητου, της αισθητικής, της διαδικασίας παραγωγής με χειροναξία χωρίς τεχνολογικά μέσα. Η σταμπωτική τέχνη επεκτείνεται στον τομέα της ένδυσης, αλλά και σε αντικείμενα καθημερινής και αισθητικής χρήσης. Τα έργα που θα παραχθούν θα είναι ατομικά και ομαδικά έργα.

1.2 Κίνητρα εκπόνησης εργασίας

Παρακολουθώντας την ενότητα του Υλικού Πολιτισμού και καθώς ήμουν σε ιδιαίτερα δύσκολη περίοδο της ζωής μου και βρισκόμουν σε ξένο τόπο, σε ένα χωριό του Ρεθύμνου στην Κρήτη, ξεκίνησα να παρατηρώ τις διαφορές μεταξύ υλικού πολιτισμού της γενέτειράς μου της Θεσσαλίας σε σχέση με την Κρήτη. Η μελέτη των βασικών τομέων του υλικού πολιτισμού και το «ταξίδι» των πρώτων υλών του παρελθόντος μέσω της αξιοποίησής τους και επιβίωσής τους στον παρόν με παρακίνησε να παρατηρήσω και να διαισθανθώ τις ποικίλες διακλαδώσεις τις οποίες έχει στη ζωή μας. Κατοικώντας σε μια οικία του παρελθόντος, η οποία είχε προσαρμοστεί στις σύγχρονες απαιτήσεις χωρίς όμως να χάσει τον «παραδοσιακό» της χαρακτήρα, αναρωτήθηκα σχετικά με την αξιοποίηση υλικών του τόπου για τη δημιουργία της και οδηγήθηκα σε σκέψεις που δεν είχα κάνει ως τότε. Παράλληλα προσδιόρισα το συναίσθημα που με διακατείχε κάθε φορά που κατοίκησα σε σπίτι το οποίο είχε κατοικηθεί από άλλους στο πρόσφατο ή μακρινό παρελθόν και αυτό είχε ξεκάθαρα συσχετιστεί με το άυλο στοιχείο που φόρτισε το σπίτι, τις στιγμές τον προηγούμενων ιδιοκτητών, τα συναισθήματά τους, τα πάθη και τα άγχη τους. Γιατί ας πούμε στα βουνά χτίζανε με πέτρες; Προφανώς όχι γιατί έτσι ήθελαν, αλλά γιατί ήταν το διαθέσιμο υλικό. Η επιλογή της αισθητικής και των του χτισίματος ανήκει στο παρόν, στο παρελθόν όμως αποτελούσε μονόδρομο. Γιατί είχαν ανθήσει οι βιοτεχνίες υφαντουργίας στον κάμπο και σε άλλα μέρη; Προφανώς όχι για δημιουργική απασχόληση, αλλά για ανάγκη αξιοποίησης του υλικού πολιτισμού του τόπου για τη επιβίωσή τους, μέσω της επεξεργασίας μαλλιού και βαμβακιού. Γιατί στις νησιώτικες περιοχές οι τοπικές διατροφικές συνήθειες σχετίζονται συχνά με τα εσπεριδοειδή; Προφανώς όχι για

λόγους έλλειψης βιταμινών και ιχνοστοιχείων αλλά λόγω της αξιοποίησης και ενσωμάτωσης των τοπικών καλλιεργειών στη διατροφή των ανθρώπων. Διαπίστωσα την απόσταση που διένυαν εδώ και εκατοντάδες χρόνια οι πρώτες ύλες μέσα στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, από πού ξεκινούσαν και πού έφταναν.

Δημιουργήθηκε μέσα μου η θέληση να φέρω τους μαθητές μου σε επαφή με τον υλικό πολιτισμό, μέσα από τρεις δικές μου επιλογές που σχετίζονται με τον τόπο που ζω αλλά και τα προσωπικά μου ενδιαφέροντα. Οι δράσεις θα επιδιώξω να εφαρμοστούν και πρακτικά στο σχολικό περιβάλλον και να εμπλουτιστούν ακόμη περισσότερο από ότι ήδη περιγράφεται.

1.3 Σκοπός και δομή

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως σκοπό να φέρει τους μαθητές της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε επαφή με τον υλικό πολιτισμό μέσω τριών εκπαιδευτικών εικαστικών δράσεων. Μέσα από τις δράσεις οι μαθητές/μαθήτριες θα έχουν τη δυνατότητα να γνωρίσουν πτυχές του υλικού πολιτισμού που συνδέονται με τους τρεις βασικούς τομείς του: την κατοικία, την ένδυση, την δια-τροφή. Θα έχουν χρόνο να προβληματιστούν σχετικά με ζητήματα αξιοποίησης των πρώτων υλών ενός τόπου για επιβίωση, με διαμόρφωση της καθημερινής ζωής στην αγροτική εργασία και την αέναη προσθήκη ιδεών και μετατροπών των μέσων παραγωγής, εργασίας, υποστήριξης, αξίας των χειρωνακτικών εργασιών και τεχνικών. Θα κληθούν να επιλύσουν ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας για την χρήση της τεχνολογίας την σύγχρονη εποχή σε σχέση με την προβιομηχανική περίοδο. Θα επιδιωχθεί να εκτιμήσουν τον προβιομηχανικό τρόπο ζωής και την αξία της ευρηματικότητας, του χειροποίητου και του αισθήματος της «ηθικής» ικανοποίησης από τους καρπούς που απέδιδε μια περίοδος η οποία αποτελεί παρελθόν αλλά μπορεί να καθορίσει και να επηρεάσει με τη στάση της τη σύγχρονη ζωή και τον τρόπο που την αντιλαμβάνεται ο σύγχρονος άνθρωπος.

Η εργασία αποτελείται από τρία μέρη. Το πρώτο είναι η θεωρητική πλαισίωση, το δεύτερο το πρακτικό μέρος, δηλαδή οι τρεις εκπαιδευτικές εικαστικές δράσεις και το τρίτο τα συμπεράσματα. Το θεωρητικό μέρος ξεκινάει με την προσέγγιση του υλικού

πολιτισμού, των εικαστικών τεχνών και την μεταξύ τους επικοινωνία. Το δεύτερο μέρος αποτελείται από τις δράσεις. Για κάθε μια από τις τρεις δράσεις έχει χρησιμοποιηθεί και η μέθοδος της ελεύθερης προφορικής συνέντευξης, η οποία δεν είναι καταγεγραμμένη σε μαγνητόφωνο, μεταφέρεται όχι αυτούσια αλλά με την περιληπτική μορφή της. Λειτουργεί συμπληρωματικά και βρίσκεται στο παράρτημα. Η μέθοδος που ακολουθείται για τις δράσεις είναι η μέθοδος project. Μέσα από τις οργανωμένες δράσεις της παρούσας διπλωματικής εργασίας οι μαθητές/μαθήτριες έρχονται σε επαφή με τον υλικό πολιτισμό σταδιακά, ακολουθώντας μια γραμμή πλαισίωσης του που ξεκινά με θεωρητική προσέγγιση, παρουσίαση του θέματος και ιστορικών στοιχείων, περιγραφή της δράσης, καθοδήγηση σχετικά με τα βήματα δημιουργίας, τα υλικά που θα χρειαστούν και την εικαστική μορφή του έργου. Όλα γίνονται στο πλαίσιο του σχολικού περιβάλλοντος και ωραρίου, υπό συνθήκες βιωματικής μάθησης και οργανωμένης προσέγγισης του υλικού πολιτισμού, με απλότητα στα υλικά και στα βήματα δημιουργίας. Οι παρούσες δράσεις που έχουν τη μορφή project δύνανται να υλοποιηθούν σε τάξεις του δημοτικού από την Α' ως τη ΣΤ' τάξη και να εφαρμοστούν εν συνεχεία η μία της άλλης. Επίσης, στην πρώτη εκπαιδευτική εικαστική δράση «Χώμα και υλικός πολιτισμός» θα εφαρμοστεί από τους μαθητές η μέθοδος της συνέντευξης σε ημι-κατευθυνόμενη μορφή με οδηγό έτοιμο διαμορφωμένο ερωτηματολόγιο, το οποίο θα επιδέχεται και ελεύθερη επιλογή των δύο τελευταίων ερωτήσεων.

1.4 Περί υλικού πολιτισμού

1.4.1 Υλικός πολιτισμός. Μια πρώτη προσέγγιση

Τα υλικά δημιουργήματα του ανθρώπου συνθέτουν τον αντίστοιχο υλικό του πολιτισμό κάθε εποχή της ύπαρξής του, πολιτισμό που αποτέλεσε αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής του ζωής. Από τα πρώτα χρόνια της δημιουργίας του, ο άνθρωπος είχε να καλύψει βασικές ανάγκες διαβίωσης, οι οποίες εξακολουθούν να υφίστανται μέχρι σήμερα. Η αναγκαιότητα της επιβίωσης τη σύγχρονη εποχή φυσικά και διαφοροποιείται από εκείνη των προϊστορικών χρόνων όπως και η εξασφάλιση των

βασικών αναγκών θεωρείται περισσότερο δεδομένη σχετικά με εκείνη των απαρχών, ωστόσο εξακολουθεί να αφορά τρεις τομείς που καλύπτουν βασικές ανάγκες των ανθρώπων: τροφή, στέγαση και ένδυση. Ο ορισμός του υλικού πολιτισμού προσεγγίζεται από την Οικονόμου (2014: 26) ως: «η έρευνα και μελέτη, συγχρονική και διαχρονική, των τεχνουργημάτων/χειροτεχνημάτων (artefacts) και η κατανόηση και ερμηνεία των τρόπων παραγωγής και κατανάλωσής τους, των αντιλήψεων, δοξασιών και πεποιθήσεων, των νοοτροπιών και των συμπεριφορών, όπως αυτά αποτυπώνονται και ενσωματώνονται στα αντικείμενα/ τεχνουργήματα, του πολιτισμού εν γένει μιας κοινωνίας ή πολιτισμικής ομάδας».

Ο όρος του «υλικού πολιτισμού» μελετήθηκε και καθιερώθηκε από τον Στ. Κυριακίδη και κατά τον Μ. Μερακλή (Οικονόμου, 2014: 116) και φαίνεται να επικρατεί μέχρι σήμερα, εν αντιθέσει με τους ορισμούς «υλικός βίος», «φυσικός βίος» κ.α. των οποίων η χρήση ήταν συχνή μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα.

1.4.2 Βασικοί τομείς το υλικού πολιτισμού

Συνιστώντας ένα διεπιστημονικό αντικείμενο αλλά και πεδίο μελέτης λόγω της σύστασης του, ο υλικός πολιτισμός έχει μελετηθεί από την επιστήμη της λαογραφίας, της εθνογραφίας, εθνολογίας, ανθρωπολογίας, της αρχαιολογίας, των πολιτισμικών σπουδών κ.ά. Η μελέτη του υλικού πολιτισμού έχει επικεντρωθεί σε τρεις βασικούς τομείς: τροφή/διατροφή, κατοίκηση και ένδυση, οι οποίοι διαφοροποιούνται από τόπο σε τόπο και σχετίζονται με το φυσικό περιβάλλον, τις κλιματικές συνθήκες καθώς η διαβίωση του ανθρώπου αποτελεί ιδιαίτερη διαχείριση των συνθηκών.

Εστιάζοντας στην Ελλάδα, το κλίμα δεν είναι ομοιόμορφο σε ορεινές και θαλάσσιες περιοχές, αντιθέτως με τις ανθρώπινες ανάγκες. Ο άνθρωπος, λαμβάνοντας ως παράδειγμα την κατοικία στην Ελλάδα, προσάρμοσε την κατασκευή της κατοικίας του βασισμένος στον φυσικό πλούτο και οικοσύστημα της κάθε περιοχής, έχτισε με πέτρα σε πετρώδη μέρη, κατασκεύασε τα εργαλεία και τα σκεύη του με ξύλο. Βασισμένος στην τοπική χλωρίδα αξιοποίησε την ξυλεία για να εξυπηρετήσει επίσης τις ανάγκες του για θέρμανση, τις καλλιέργειες που ευδοκίμούσαν για τροφή, αλλά και ένδυση. Η πανίδα διαδραμάτισε επίσης πολύ σημαντικό ρόλο στους τομείς της διατροφής και της ένδυσης. Τα είδη των ζώων που αποτελούσαν την τροφή του, προσέφεραν με την πλήρη αξιοποίηση τους και στους τομείς της ένδυσης αλλά και κατοικίας. Οι γούνες

και τα δέρματα των ζώων προσέφεραν προστασία από το κρύο, μέσω της επεξεργασία τους με σκοπό την ένδυση αλλά και ως αντικείμενα καθημερινής χρήσης (λ.χ., σκεπάσματα, χαλιά).

Με το πέρασμα των αιώνων σταδιακά ξεκίνησε και η αισθητική τους αξιοποίηση, όπως για διακόσμηση του σπιτιού, αλλά και καλλιτεχνική έκφραση και αργότερα ως χαρακτηριστικά τοπικής ταυτότητας που ενσωμάτωναν νοήματα και αντιλήψεις της κάθε εποχής. Η αισθητική πλευρά των αντικειμένων όπως θα διαπιστωθεί παρακάτω, αποτέλεσε για τους μεταγενέστερους ισχυρό κίνητρο για τη δημιουργία συλλογών.

1.4.3 Μουσεία και συλλογές

Τα αντικείμενα ως υλικός πολιτισμός συγκρότησαν, κατά τη διάρκεια αποικιοκρατιών, το πρώτο είδος συλλογών, αφού αποσπάστηκαν ως λάφυρα από γηγενείς πολιτισμούς και αφορμή για την επιλογή τους ήταν τα ιδιαίτερα και μη γνώριμα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά. Η όψη των αντικειμένων τα έκανε να φαντάζουν παράξενα και ενδιαφέροντα, καθώς ήταν καθρέφτης ενός μη οικείου πολιτισμού στα μάτια των κατακτητών. Το σύνολο τους, δημιούργησε τις πρώτες ιδιωτικές συλλογές και έφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της ανέγερσης κτηρίων και χώρων για τη στέγασή τους, ήταν η απαρχή της δημιουργίας των μουσείων (Οικονόμου, 2014:159).

Τα μουσεία όπως τα γνωρίζουμε σήμερα, πέρασαν από διάφορα στάδια μέχρι να φτάσουν στη σημερινή τους μορφή. Ήδη από τον 15^ο και 16^ο αιώνα, οι συλλογές αυτές ανήκαν σε ευγενείς και ευκατάστατους ανθρώπους, η κατοχή των οποίων τους προσέδιδε εξουσία και κύρος (Οικονόμου, 2014: 151). Η στέγασή τους γινόταν σε μεγαλοπρεπή κτήρια, χτισμένα για να τα προστατεύσουν. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στην Ευρώπη χτίζονται τα πρώτα μουσεία, με σκοπό την προστασία αυτού του υλικού πολιτισμού αλλά και τη μελέτη του. Η εξάντληση του ενδιαφέροντος προς το «ξένο» και «εξωτικό» στοιχείο ή και η ανακάλυψη, εκτίμηση του οικείου μας πολιτισμού με έμμεσο τρόπο, θα μπορούσε να δικαιολογήσει την μετέπειτα στροφή του ενδιαφέροντος στον τοπικό, εγχώριο πολιτισμό. Τον 20^ο αιώνα παρατηρείται αυτό το φαινόμενο, που οδήγησε στην ανάδειξη τεκμηρίων με τοπικό χαρακτήρα ως σύνολο εθνικού πολιτισμού, και στοιχείο συνοχής και συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας. Ο σκοπός εξακολουθούσε να είναι η προστασία, συντήρηση των αντικειμένων και έπειτα η ανάδειξή τους. Σύμφωνα με τη Μπούνια (2015:163), η δημιουργία λαογραφικών

μουσείων εξυπηρετεί ζητήματα διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς, ταυτότητας, μνήμης του παρελθόντος τόσο τοπικά όσο και εθνικά.

Τη σύγχρονη εποχή, τα μουσεία ακολουθούν νέες συνθήκες και αξιοποιούν επιτεύγματα της τεχνολογίας, με σκοπό την ανάδειξη των συλλογών, την προσέλκυση νέας γενιάς, ώστε μαζί με την διαχείριση του τουρισμού να γίνουν τα μουσεία πιο ανοιχτά, πιο προσιτά στο κοινό. Η προστασία του υλικού πολιτισμού αποτελεί ένα πλέον κατορθωμένο στόχο, και η διαχείρισή του πλέον σχετίζεται και με νέες έννοιες της εποχής, όπως η ανάδειξη του άυλου στοιχείου. Η δημιουργία νέων τύπων μουσείου όπως τα οικομουσεία, τα υπαίθρια μουσεία κ.ά. ενθαρρύνουν και ενισχύουν τη συμμετοχή των ανθρώπων στην έκθεση, δημιουργώντας μια άμεση και διαδραστική σχέση με τον χώρο μέσω της βιωματικής εμπειρίας (Οικονόμου, 2014:170). Ακόμη, η νέα εποχή για τα μουσεία έχει συμπεριληπτικό χαρακτήρα και δίδεται πλέον σημασία και σε αντικείμενα «μη καλαίσθητα», ημιτελή, ως απαραίτητα τεκμήρια για ολιστική προσέγγιση του υλικού πολιτισμού, ως ισάξια έκθεσης και μελέτης (Παπαδόπουλος, 2003:111-112). Η μελέτη τους δίνει στοιχεία για την πληρέστερη εικόνα του πολιτισμού αλλά και της εξέλιξης της τεχνογνωσίας, ενώ η άυλη όψη τους τα επαναπροσδιορίζει (Οικονόμου, 2019:13). Τα συγκεκριμένα αντικείμενα συνδέονται άμεσα και με το άυλο στοιχείο που δεν θα μπορούσε να απουσιάζει από αυτά, καθώς αφορούν διαδικασίες και νοήματα και συνοδεύονται από αφηγήσεις για την χρήση τους και την σημασία στον αγροτικό παραδοσιακό πολιτισμό, ο οποίος θεωρείται πηγή αυθεντικότητας (Μερακλής, 1992: 16-17).

Η υιοθέτηση Νέων Τεχνολογιών, όπως τα οπτικοακουστικά μέσα προβολής των εκθεμάτων, οι εικονικές περιηγήσεις, η εικονική πραγματικότητα, οι δυνατότητες προβολής μέσω των επίσημων ιστοσελίδων τους, εμπλουτίζουν την πρακτική διαχείριση της πληροφορίας από την πλευρά των μουσείων (Οικονόμου, 2003:22). Συνεπώς, η διάχυση της πληροφορίας και η πρόσβαση στη γνώση και την ψυχαγωγία (Παπαδόπουλος, 2003:106), παρέχουν τη δυνατότητα τεχνολογικής επίτευξης.

1.4.4 Περί άυλου στοιχείου

Σε πρόσφατες λαογραφικές και ανθρωπολογικές μελέτες (Οικονόμου, 2019:13-14) αναφέρεται πως δεν υφίσταται «υλικό δίχως άυλο» αλλά και πως υπάρχει «διπλή όψη» των αντικειμένων που αναφέρεται στην άμεση σύνδεση υλικότητας και αϋλότητας. Τα

αντικείμενα του υλικού πολιτισμού, ως αντικείμενα μελέτης της λαογραφίας και της ανθρωπολογίας, σύμφωνα με την προσέγγιση του Daniel Miller (Οικονόμου, 2014: 81-82), σχετίζονται με τη μνήμη, την έκφραση ταυτότητας, τις αντιλήψεις κοινωνικής ζωής κ.α.

Οι δημιουργοί των αντικειμένων, ενσωματώνουν τα συναισθήματά στα αντικείμενα, την ιστορία/αφήγηση, την προφορική παράδοση, «φορτίζοντάς» τα κατά αυτόν τον τρόπο με άυλο στοιχείο. Οι έχοντες αντικείμενα δημιουργούν με αυτά συναισθηματικούς δεσμούς, για δικούς τους λόγους ή λόγους που σχετίζονται με την ιστορία ενός αντικειμένου, όπως είναι ένα οικογενειακό κειμήλιο. Επίσης, παρατηρείται πως αντικείμενα που στερούνται υλικής αξίας, μπορούν να επενδυθούν με πλούσια συναισθηματική αξία, συνεπώς το άυλο στοιχείο ορισμένες φορές υπερβαίνει το υλικό. Συχνά στο παρελθόν η έλξη που ασκούσαν τα αντικείμενα προέκυπτε από την λόγω την αισθητική τους πλευρά/αξία, ενώ αντικείμενα καθημερινής χρήσης ήταν παραγκωνισμένα. Το άυλο στοιχείο τους καθώς και η αρωγή τους στην συνολική μελέτη του πολιτισμού τα αποσύνδεσαν με το στοιχείο κατωτερότητας και τους έδωσαν μεγαλύτερη αξία και αναγνωρισιμότητα.

Η αξία των αντικειμένων και η επίδραση που μπορεί να έχει σε εμάς, δηλαδή να προκαλεί συναισθήματα, οφείλεται στην άυλη διάστασή τους, στοιχείο που έχει δοθεί από τον δημιουργό τους. Ο άνθρωπος που δημιουργεί, φορτίζει τα αντικείμενα που φτιάχνει με τις δικές του ιδέες και αντιλήψεις, το οποίο έχει ως αποτέλεσμα να επιδρά στον συναισθηματικό κόσμο των αποδεκτών. Το εν λόγω γεγονός περιγράφεται -με μια σχετικά σύγχρονη εκδοχή- από τον Gell (Γιαλούρη, 2012: 12, 37, 39), όπου διακρίνει τους: «πρωτογενείς φορείς δράσης, που είναι όντα με πρόθεση (άνθρωποι), από τους δευτερογενείς φορείς δράσης, που είναι τέχνηρα, κούκλες, αυτοκίνητα, έργα τέχνης κτλ. Μέσω των οποίων οι πρωτογενείς φορείς δράσης διοχετεύουν ή επεκτείνουν τη δράση τους καθιστώντας την αποτελεσματική» (Γιαλούρη 2012: 37-38). Η εκδοχή αυτή προσαρμόζεται και αντιπροσωπεύει δημιουργήματα της κάθε εποχής, προϊστορικής, προβιομηχανικής, βιομηχανικής και μετα-βιομηχανικής.

Όσο βαθύτερα στο παρελθόν και αν εστιάσουμε, το ανθρώπινο άυλο στοιχείο και η άυλη διάσταση στα αντικείμενα ήταν εντονότερα, σε σχέση με τη σύγχρονη εποχή που η βιομηχανία έχει εισχωρήσει στη ζωή μας. Πολλοί ήταν οι άνθρωποι που ασκούσαν για παράδειγμα μια λαϊκή τέχνη και πλέον έχουν αντικατασταθεί από μηχανές, λόγω

της αστικοποίησης, της μαζικής παραγωγής και της παγκοσμιοποίησης. Το άυλο ανθρώπινο στοιχείο του δημιουργού και η άυλη διάστασή του που αφορά στο παρελθόν, απαντάται επιλεκτικά στα σύγχρονα τεχνουργήματα, συμπεριλαμβάνεται ελάχιστα σε εκείνα που εξυπηρετούν τον άνθρωπο καθημερινά όπως το αυτοκίνητο, οι ηλεκτρικές του συσκευές, ενώ εξαλείφεται σε περαιτέρω βιομηχανικά αντικείμενα. Η εκβιομηχάνιση στέρησε στον άνθρωπο-δημιουργό την αποτύπωση της προσωπικότητάς του, νοημάτων, συναισθημάτων, μνήμης στα αντικείμενα και τη δυνατότητα επίδρασής τους στους ανθρώπους που τα αποκτούν. Σταδιακά μειώθηκε και η υλική ποιότητα των αντικειμένων λόγω της μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης.

1.4.5 Αισθητική και λειτουργικότητα

Η αισθητική πλευρά των αντικειμένων και η λειτουργική τους πλευρά μπορούν να αποτελέσουν έναν ίσως ιδανικό συνδυασμό εάν υφίστανται ταυτόχρονα. Παρατηρήθηκε πως η αισθητική πλευρά των αντικειμένων ήταν το κίνητρο απόσπασής τους από αποικίες και πως αποτέλεσε στο παρελθόν κίνητρο κατοχής τους. Ακόμη οι άνθρωποι προσελκύονται από την «καλαισθησία» και είναι για εκείνους γνώμονας επιλογής. Παρόλα αυτά, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, αντικείμενα χαμηλής «αισθητικής» φέρουν μέγιστο άυλο, συμβολικό/συναισθηματικό φορτίο και αποτέλεσαν κίνητρο στροφής της λαογραφικής μελέτης από το «υψηλής» αισθητικής στο λαϊκό, το οποίο είχε χαρακτηριστεί αισθητικά «κατώτερο». Η ανάδειξη της λειτουργικής πλευράς των ημιτελών αντικειμένων ή των καθημερινών, πρόχειρων αντικειμένων/εργαλείων αποτέλεσε καινοτομία μαζί με τα στοιχεία που δίνουν για την επεξεργασία και μελέτη του πολιτισμού ως ένα σύνολο (Παπαδόπουλος, 2003: 112).

Πώς θα μπορούσαμε όμως να ορίσουμε το ωραίο αισθητικά, το «κάλλος»; Ποιος είναι ο λόγος που ορισμένα αντικείμενα χαρακτηρίζονται «υψηλής» αισθητικής και κάποια άλλα «χαμηλής»; Ποιό κοινό έχουν τα πρώτα μεταξύ τους, αν αυτό υπάρχει; Υπάρχει άραγε μια σταθερά που καθορίζει την αισθητική και αν ναι είναι κάτι που μπορεί να χαρακτηριστεί υποκειμενικά ή αντικειμενικά;

Ο Μιχάλης Μερakλής εκθέτει την άποψή του η οποία αναφέρεται στην, ορισμένες φορές, σύγχυση του κάλλους και της χρησιμότητας των αντικειμένων και αναπτύσσει

προβληματισμό σχετικά με το κάλλος που χαρακτηρίζει ορισμένα καθημερινά αντικείμενα χειρωνακτικής τέχνης, όπως τα έπιπλα, που ενώ δεν ανήκουν στην κατηγορία των καλών τεχνών σαν τομέας αλλά θεωρείται πως είναι «κατώτερες», παρουσιάζουν κάλλος και αισθητική (Μερακλής, 1992: 7-9). Δηλαδή κάτι που δημιουργείται από χειροτέχνη, χαρακτηρίζεται ως αισθητικά «ωραίο», εκτίμηση που γενικά αποφεύγεται να αναφερθεί από μελετητές της λαϊκής τέχνης.

Η προσέγγιση του Σωκράτη όπως αναφέρεται από τον Ξενοφώντα, στα *Απομνημονεύματά* του (III, VIII) στο Beardsley (1989: 36), είναι σχετική με την λειτουργικότητα. Υποστηρίζει συγκεκριμένα πως ένα αντικείμενο είναι *ωραίο*, όταν επιτελεί τον σκοπό δημιουργίας τους, συνεπώς όταν είναι λειτουργικά.

Ο Πλάτων όμως, προσεγγίζει στο έργο «Φίληβος» το *ωραίο*, μέσω της αναζήτησής των ουσιαστικών ιδιοτήτων που έχουν κοινές τα πράγματα που είναι *ωραία*. Οι ιδανικές αναλογίες, η ισορροπία μεταξύ των αναλογιών, με άλλα λόγια η συμμετρία και η αρμονικότητα που έχει ένα αντικείμενο ή οι αναλογίες ενός ανθρώπου είναι που το/τον χαρακτηρίζουν *ωραίο* (Beardsley, 1989: 37). Το μέτρο και η συμμετρία αποτελούν γνώμονα του *ωραίου*.

Η προσέγγιση αυτή του Πλάτωνα προσδίδει την ύπαρξη μιας σταθεράς και συντελεί στην ολοκλήρωση της άποψης περί καλαισθησίας και *ωραίου*. Ενώ η προσέγγιση του Σωκράτη θα μπορούσε να χαρακτηρίσει την στροφή στον λαϊκό χώρο και την μελέτη τεκμηρίων που μπορεί να μην ήταν καλαίσθητα, αλλά εξυπηρετούσαν τον σκοπό δημιουργίας τους, σχετιζόταν δηλαδή με την λειτουργικότητα.

Τα έργα τέχνης από την ελληνική αρχαιότητα και τον τομέα της γλυπτικής, αλλά και αργότερα τα ζωγραφικά έργα της περιόδου της Αναγέννησης, ευλόγως αποτέλεσαν γνώμονα του ωραίου, επιλέχθηκαν ως τεχνική ρεαλιστικής απόδοσης και απεικόνισης της πραγματικότητας. Μιας επιλεγμένης πραγματικότητας, αφού τα μοντέλα των έργων αυτών επιλέχθηκαν με βάση την αρμονική εικόνα του σώματος και τον χαρακτηριστικών τους, ως ιδανικό πρότυπο ομορφιάς ή μετατράπηκαν κατά την πορεία δημιουργίας σε αυτό. Τα κίνητρα φαίνεται να σχετίζονται με την άποψη του Πλάτωνα, το σκεπτικό των δημιουργών σχετίζεται με την αρμονία και τη συμμετρία και είναι κοινό μεταξύ τους, ακόμη και αν οι δημιουργοί είχαν άγνοια σχετικά με τις κοινές απόψεις των άλλων δημιουργών. Μερικά χαρακτηριστικά και γνωστά έργα θα μπορούσαν να αποτελέσουν παραδείγματα της απόδοσης του κάλλους που θα

μπορούσε να συσχετίσει την σκέψη του Πλάτωνα με τη σκέψη των δημιουργών. Αρχαία Ελληνική Γλυπτική: η «Αφροδίτη της Μήλου¹» (Αγήσανδρος ή Αλέξανδρος της Αντιόχειας, 150-50 π.Χ.), ο «Κούρος της Αναβύσσου²» (530 π.Χ.), ο «Δίας ή Ποσειδώνας του Αρτεμισίου³» (460 π.Χ.). Αναγεννησιακή περίοδος ζωγραφικής: «Άνοιξη⁴» (1477-1482) και «Η Γέννηση της Αφροδίτης⁵» (1485-1486) του Μποτιτσέλι, η ζωγραφική για την οροφή της Καπέλα Σιζτίνα⁶ (1508-1512) από τον Μιχαήλ Άγγελο.

Την προσέγγιση του Πλάτωνα θα μπορούσε πλησιάσει και η χρυσή τομή⁷, η οποία αναφέρεται πως χρησιμοποίησαν και ζωγράφοι όπως ο Λεονάρντο ντα Βίντσι στον «Άνθρωπο του Βιτρούβιου⁸» (1490) και ο Σαλβαδόρ Νταλί σε πολλά έργα του, με κυριότερο τον «Μυστικό Δείπνο⁹» (1955). Ο Νταλί, εισάγοντας το υπερρεαλιστικό

---

¹https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%86%CF%81%CE%BF%CE%B4%CE%AF%CF%84%CE%B7_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%9C%CE%AE%CE%BB%CE%BF%CF%85

² <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%BF%CF%82>

³https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%BF%CF%83%CE%B5%CE%B9%CE%B4%CF%8E%CE%BD%CE%B1%CF%82_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%91%CF%81%CF%84%CE%B5%CE%BC%CE%B9%CF%83%CE%AF%CE%BF%CF%85

⁴https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%97_%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%BE%CE%B7_%CE%9C%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%B9%CF%84%CF%83%CE%AD%CE%BB%CE%B9

⁵[https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%97_%CE%93%CE%AD%CE%BD%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B7_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%91%CF%86%CF%81%CE%BF%CE%B4%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82_\(%CE%9C%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%B9%CF%84%CF%83%CE%AD%CE%BB%CE%B9\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%97_%CE%93%CE%AD%CE%BD%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B7_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%91%CF%86%CF%81%CE%BF%CE%B4%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82_(%CE%9C%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%B9%CF%84%CF%83%CE%AD%CE%BB%CE%B9))

⁶https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CF%80%CE%AD%CE%BB%CE%B1_%CE%A3%CE%B9%CE%BE%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%B1

⁷https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A7%CF%81%CF%85%CF%83%CE%AE_%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%AE

⁸https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%86%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%89%CF%80%CE%BF%CF%82_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%92%CE%B9%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%8D%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CF%85

⁹ <https://ioannisart.blogspot.com/2015/04/salvador-dali-salvador-dali-1955.html>

στοιχείο σε ζωγραφικές αναπαραστάσεις που ακολουθούσαν πιστά τον ρεαλισμό της Αναγεννησιακής περιόδου, οδήγησε σε ανώτατο σημείο την τέχνη αυτή. Απέδωσε τη διάσταση μιας υπερπραγματικότητας στον ρεαλισμό, βασισμένος άλλοτε σε ασύνδετες και οξύμωρες μεταξύ τους εικόνες που είναι συχνές στην ονειρική κατάσταση.

Η αντίληψη για το «καλαίσθητο» και το «ωραίο» είναι καθαρά ζήτημα υποκειμενικής άποψης και αισθητικής. Οι άνθρωποι είναι επηρεασμένοι από τα θεάματα που έχουν αποδοθεί ως «καλαίσθητα», όμως όταν ένα μεγάλο σύνολο ανθρώπων έχουν κοινή άποψη περί αισθητικής, η συγκεκριμένη αισθητική τείνει να αντικειμενικοποιείται. Η κοινή άποψη πως η γυναικεία όψη, είναι ιδανική όταν πλησιάζει το πρότυπο ομορφιάς των έργων της Αναγέννησης, τείνει να την μετατρέπει από υποκειμενική σε αντικειμενική άποψη.

1.5 Περί εικαστικών τεχνών στην Εκπαίδευση

1.5.1 Ορισμός εικαστικών τεχνών

Ο όρος «εικαστικά» που αναφέρεται στις «εικαστικές τέχνες», έχει χαρακτηρίσει ένα σύνολο τεχνών που εκφράζονται με εικόνες (Λυδάκης, 2009:131), πιθανότατα ως ανάγκη συμπερίληψης τεχνών που άρχισαν να εμφανίζονται τον 20^ο αιώνα στα δίκτυα του καλλιτεχνικού χώρου. Οι «εικαστικές τέχνες» ασκούνται από ανθρώπους οι οποίοι δεν είναι αυτοδίδακτοι (Λυδάκης, 2009:108-109), αλλά ακαδημαϊκά ή θεωρητικά εκπαιδευμένους ανθρώπους που είναι πτυχιούχοι Ανώτατων Σχολών Καλών Τεχνών (Λυδάκης, 2009:11).

Αρχικά, ίσως ακόμη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι τέχνες και η καλλιτεχνία ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τις «καλές τέχνες», όπως η ζωγραφική, η γλυπτική, η ποίηση κ.ά. Η άνοδος των τεχνολογικών επιτευγμάτων, αλλά και η τάση για μοντερνισμό λόγω της ανάλωσης των καλών τεχνών, έφερε αλλαγές στην ορολογία, στις μορφές καλλιτεχνικής -και μη- έκφρασης, στη χρήση των υλικών αλλά και των σύγχρονων

μέσων έκφρασης. Ο όρος «εικαστικές τέχνες» ξεκίνησε να χρησιμοποιείται λόγω των αλλαγών αυτών και να συμπεριλαμβάνει και μορφές εννοιολογικής τέχνης, εγκαταστάσεις, performance. Πλέον οι εικαστικοί εκφράζονται χρησιμοποιώντας έτοιμα αντικείμενα, πιθανότατα μια προέκταση του readymade, όρος που έχει τις ρίζες του στο 1913, να τα συνδυάζουν μεταξύ τους με σκοπό την έκφραση κάποιας ιδέας τους ή την πρόκληση συναισθημάτων (εννοιολογική/ εννοιακή τέχνη) (Ρηντ, 1986:82 · Λυδάκης, 2009: 58-59). Τέτοιου είδους εκφράσεις σε Σχολή Καλών Τεχνών συνοδεύονται απαραίτητα από γραπτό επεξηγηματικό κείμενο ή/και παρουσίαση-διάλεξη, όπως συμβαίνει και σε μεγάλου είδους εκθέσεις (βλ. Biennale). Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και στον τομέα των εγκαταστάσεων, οι οποίες πιθανόν να έχουν και έργα γλυπτικής μεταξύ άλλων αντικειμένων, όμως τα υλικά διαφέρουν. Κατά τη γνώμη μου θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ως μεγάλου όγκου κατασκευές, αφού συνήθως οι εγκαταστάσεις λαμβάνουν μεγάλη έκταση σε αίθουσα ή υπαίθριο χώρο. Τα υλικά συνήθως είναι πιο οικονομικά σε σχέση με το μάρμαρο ή τον πηλό, που έχουμε συνηθίσει στην γλυπτική, όπως μέταλλο, παλιά σίδερα, ξύλα, ή οποιοδήποτε υλικό και αντικείμενο καθημερινής χρήσης. Όσον αφορά στις performances, οι εικαστικοί είναι μέρος του έργου. Πρόκειται για ένα «θέαμα» που έχει τις ρίζες του στο κίνημα του ντανταϊσμού και του fluxus, όπου ο εικαστικός παρουσιάζει μόνος του ή μαζί με άλλους εικαστικούς κάτι βουβό ή ηχηρό που προσεγγίζεται με θεατρικό τρόπο. Πολλές φορές συμμετέχει το κοινό των θεατών με κάποια πρόκληση του εικαστικού και τότε μετονομάζεται happening. Σύνηθες είναι το γεγονός ο εικαστικός να επιδιώκει να προκαλέσει ιδιαίτερα αρνητικά αισθήματα στο κοινό, όπως ο πόνος και η αίσθηση του κινδύνου, αλλά και η πρόκληση βλάβης (π.χ., η Μαρίνα Αμπράμοβιτς έφαγε ένα ωμό κρεμμύδι, κατά τη διάρκεια της performance με τίτλο «Το κρεμμύδι» (1995). Υπήρξαν και περιπτώσεις που οι performer προέτρεπαν τον κοινό να τους προκαλέσει κάτι, αφήνοντας τον εαυτό τους εκτεθειμένο και ευάλωτο, όπως στην περίπτωση του «Cut Piece» (1964) της Γιόκο Όνο, όπου η ίδια παρότρυνε το κοινό να κόβει με ψαλίδι ένα κομμάτι από τα ρούχα της.

Ανακεφαλαιώνοντας, οι «εικαστικές τέχνες» συμπεριλαμβάνουν μορφές τέχνης που εκφράζονται μέσα από εικόνα, όπως η ζωγραφική, γλυπτική, αρχιτεκτονική, χαρακτηριστική, φωτογραφία, λήψη βίντεο, κόμικς, βιομηχανικός σχεδιασμός κ.ά. (Λυδάκης, 2009: 52). Οι «καλές τέχνες», όρος που προέρχεται από το παρελθόν, όπως η ζωγραφική και η γλυπτική, είχαν σκοπό την έκφραση της καλλιτεχνίας και της

αισθητικής. Τα τεχνολογικά επιτεύγματα του 20^{ου} αιώνα μέχρι και σήμερα, δημιούργησαν γόνιμο έδαφος για την εμφάνιση νέες μορφών τέχνης και μαζί με το κίνημα της «αφηρημένης τέχνης» συνέβαλαν στην δημιουργία έργων που απέχουν κατά πολύ από τις «καλές τέχνες» και την έκφραση της καλαισθησίας. Η εν λόγω τέχνη δημιουργήθηκε από αντίδραση στο κατεστημένο των τεχνών ή από αδυναμία ανάλογης τεχνικής. Το «αφαιρετικό» ή «αφηρημένο» στοιχείο που χαρακτηρίζει τις περισσότερες μορφές «εικαστικής τέχνης» είναι ένα μεταξύ τους κοινό γνώρισμα, όπως άλλωστε και η έννοια του όρου «εικαστική» τέχνη. Η λέξη «εικαστικός» που αναφέρεται στην έκφραση μέσα από εικόνες ή σε ό,τι γίνεται αντιληπτό μέσω των εικόνων, έχει και την έννοια του αόριστου και του ασαφούς, όπως άλλωστε και οι περισσότερες μορφές έργων των εικαστικών τεχνών.

Ο όρος «εικαστικός» προέρχεται από τη λέξη εικασία, η οποία έχει τη σημασία της φαντασίας, της εικόνας, της υπόθεσης. Εστιάζοντας στο «ασαφές» μέρος της εικασίας και θεωρώντας πως οι σύγχρονοι εικαστικοί και το έργο που παράγουν, το οποίο χαρακτηρίζεται από αφαιρετικότητα, εννοιολογία, τείνουν προς την εξήγηση ότι βασίζονται στην ίδια ασαφή δομή. Το γεγονός αυτό θα μπορούσε να στηριχθεί στην άποψη του Πλάτωνα σχετικά με τα επίπεδα γνώσης και την τοποθέτησή της εικασίας ως πρώτο και κατώτερο στάδιο αντίληψης, το οποίο είναι το ελάχιστο στάδιο γνώσης και παράλληλα κάτι το ασαφές, κάτι στο οποίο δεν μπορεί κάποιος να στηριχθεί για να ερμηνεύσει τα πράγματα και να οδηγηθεί στην πλήρη γνώση καθώς δεν είναι σαφές (Γρυπάρης, 2015: 86-87). Είναι η αντίληψη που βασίζεται σε εικόνες/ σκιές και όχι στην πραγματικότητα.

Ο Πλάτων στο έργο του Πολιτεία, συγκεκριμένα στο βιβλίο ΣΤ' (509d-511e) αναλύει τα επίπεδα γνώσης και πραγματικότητας με την αναλογία της διαιρεμένης γραμμής. Η γραμμή χωρισμένη σε δύο μεγάλα μέρη το ορατό (αισθητό) και το νοητό, αποδίδει την γνώση και πραγματικότητα που γίνονται αντιληπτές στο πρώτο μέρος σε ότι αντιλαμβανόμαστε μέσω των αισθήσεων (όπως η όραση) και στο δεύτερο μέρος μέσω του νου. Έπειτα τα δύο μέρη χωρίζονται το καθένα ξεχωριστά σε άλλα δύο μέρη, αποδίδοντας εν τέλει τέσσερα επίπεδα γνώσης. Πρώτο επίπεδο είναι η Εικασία που βασίζεται σε εικόνες και σκιές και συνθέτει το πιο αδύναμο επίπεδο γνώσης γιατί οι προηγούμενες μπορεί να θεωρηθούν πλάνη, παραποίηση της πραγματικότητας (Γρυπάρης, 2015: 86). Το δεύτερο επίπεδο είναι η Πίστις που αφορά πραγματικά αντικείμενα, ζώα, φυτά, κατά την οποία ο νους εμπιστεύεται τις αισθήσεις ξανά (όπως

η όραση), αλλά δεν οδηγεί στη γνώση (Γρυπάρης, 2015: 86). Τα επίπεδα αυτά ανήκουν στο ορατό (αισθητό μέρος). Το τρίτο επίπεδο γνώσης είναι η διάνοια (σκέψη) η οποία συνδέεται με τη λογική στην οποία ο νους βασίζεται σε μαθηματικά και γεωμετρικά σχήματα όμως δεν φτάνει στην απόλυτη γνώση (Γρυπάρης, 2015: 87). Το τέταρτο επίπεδο είναι η Νόησις (νόηση) η οποία βασίζεται στην Ιδέα του Αγαθού, την ανώτερη γνώση και κατανόηση χωρίς τις αισθήσεις (Γρυπάρης, 2015: 87). Τα δυο τελευταία ανήκουν στο νοητό μέρος. Μέσω της γραμμής η γνώση αποκτά διαβαθμίσεις και κορυφώνεται στο ανώτερο επίπεδο που είναι το τελευταίο (Γρυπάρης, 2015: 87). Προχωρώντας στη γραμμή της γνώσης τα αντικείμενα γίνονται πιο συγκεκριμένα, πιο πραγματικά και η γνώση ολοένα πιο αληθινή (Γρυπάρης, 2015: 87). Η κατανόηση του Αγαθού αποτελεί κατά τον Πλάτωνα την ύψιστη αλήθεια, δηλαδή προβάλλει τον «σωστό» τρόπο να ενεργούμε, να πράττουμε, να κατανοούμε. Η Ιδέα του Αγαθού στη γνώση θα μπορούσε να αντικατασταθεί στον τομέα των τεχνών με την Ιδέα του Κάλους, δηλαδή τον ιδανικό τρόπο να κρίνουμε κάτι με βάση την καλαισθησία.

Υποστηρίζοντας τον όρο «καλές τέχνες», οι υπόλοιπες μορφές θα εναρμονιζόταν καλύτερα σε άλλους τομείς, όπως αυτών του θεάτρου, των κατασκευών. Παλιότερα ήδη από τον 20^ο αιώνα μέχρι και σήμερα, υπάρχει ο χαρακτηρισμός των αυτοδίδακτων καλλιτεχνών, εκείνων δηλαδή που δεν έχουν πτυχίο, ως ναΐφ. Ο όρος αυτός περιγράφει τους συγκεκριμένους καλλιτέχνες που μαθαίνουν μόνοι τους μια τέχνη, δεν σπουδάζουν και τα έργα τους δεν ακολουθούν βασικούς κανόνες π.χ. στον τομέα της ζωγραφικής, της συμμετρίας, της απόδοσης του ρεαλισμού, της προοπτικής από άποψη σχεδίου και χρωμάτων (Λυδάκης, 2009: 108-109). Ένας ζωγράφος θα χαρακτηριζόταν ναΐφ, αν δεν είχε σπουδάσει, όταν όμως σπούδαζε, χαρακτηριζόταν καλλιτέχνης μέχρι την εμφάνιση του όρου εικαστικός. Ο καλλιτέχνης είχε σπουδάσει και οι δεξιότητές του υπερτερούσαν αυτές του ναΐφ, που ήταν αυτοδίδακτος. Τι γίνεται όμως όταν ένας καλλιτέχνης, ενώ έχει σπουδάσει, ενεργεί και εκφράζεται όπως ένας ναΐφ; Η απάντηση για εμένα δίδεται με τον χαρακτηρισμό του ως εικαστικό. Η ονομασία επιτρέπει και δίνει περιθώριο σε δημιουργίες που χαρακτηρίζονται από ασάφεια, αφαίρεση. Καθώς το φαινόμενο έκφρασης των ακαδημαϊκά εκπαιδευμένων στον τομέα των τεχνών, λαμβάνει χαρακτήρα αντίστοιχο του ναΐφ, δηλαδή, παρά τις γνώσεις του και τις δυνατότητές του να εκφραστεί, επιλέγει να μην τις χρησιμοποιήσει και να φερθεί όπως ένας ναΐφ, λόγω τάσης της εποχής που εντείνεται ιδιαίτερα τον 21^ο αιώνα.

1.5.2 Σημασία και αναγκαιότητα της καλλιτεχνικής αγωγής

Το μάθημα των Εικαστικών διδάσκεται σε όλες τις τάξεις του Δημοτικού σχολείου, το ίδιο και στο Γυμνάσιο, αλλά στο Λύκειο δεν υφίσταται πια ούτε ως επιλογή. Πρόκειται για αλλαγή που έφερε πρόσφατη υπουργική απόφαση, καθώς παλιότερα υπήρχε τουλάχιστον ως μάθημα επιλογής. Στο Δημοτικό διδάσκεται δύο ώρες εβδομαδιαίως για τις Α' και Β' τάξεις, ενώ μειώνεται στη μία ώρα την εβδομάδα για τις υπόλοιπες τάξεις. Στο Γυμνάσιο σύμφωνα με τα φετινά δεδομένα και την υπουργική απόφαση του 2025¹⁰, το μάθημα των εικαστικών διδάσκεται σε όλες τις τάξεις του Γυμνασίου μία φορά την εβδομάδα. Η αφαίρεση του μαθήματος των εικαστικών από το Γενικό Λύκειο προκάλεσε αντιδράσεις, καθώς μείωσε τις θέσεις των εικαστικών, στέρησε από τους μαθητές την επαφή με τα καλλιτεχνικά και υποβίβασε την ποιότητα της εκπαίδευσης του. Ακόμη, μαθητές που θέλουν να ακολουθήσουν καλλιτεχνικές σπουδές και συγκεκριμένα να σπουδάσουν στην Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, δεν έχουν την ευκαιρία να διδαχθούν εικαστικά και να κάνουν την ανάλογη προετοιμασία που απαιτείται για τις εξετάσεις στην δημόσια εκπαίδευση και είναι αναγκασμένοι να προετοιμαστούν σε ιδιωτικό ενημερωμένο εργαστήριο που κάνει τη συγκεκριμένη προετοιμασία. Το μάθημα υπήρχε παλιότερα στο Λύκειο ως μάθημα επιλογής, όμως το Υπουργείο Παιδείας προχώρησε σε αφαίρεσή του που δικαιολογήθηκε στην χαμηλή συμμετοχή των μαθητών. Ταυτόχρονα ακόμη και ελάχιστοι μαθητές που ήθελαν να το παρακολουθήσουν δεν έχουν πλέον αυτό το δικαίωμα. Είναι όμως το μάθημα των εικαστικών, το οποίο εντάσσεται στην ευρύτερη ομάδα των μαθημάτων της αισθητικής αγωγής, αναγκαίο μόνο για τους ενδιαφερόμενους;

Τα καλλιτεχνικά μαθήματα, όπως το μάθημα των εικαστικών, μπορούν να συμβάλουν στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του μαθητή μέσα από τη καλλιτεχνική αγωγή στο σχολείο. Μέσα από την τέχνη οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να καλλιεργήσουν εμμέσως την ανθρώπινη φύση τους (Αρντουέν, 2000: 64). Οι μαθητές μέσα από την επαφή με τις τέχνες, από την παιδική ηλικία, την εφηβεία και μέχρι την ενηλικίωση, έχουν τη δυνατότητα, με την κατάλληλη καθοδήγηση για την ηλικία τους, να εκφραστούν μέσα από της μορφές της με δημιουργία, εμβαθύνοντας σιγά σιγά και εκφράζοντας την προσωπικότητά τους. Ο τρόπος προσέγγισης της έκφρασής τους, μέσα από την επιλογή των υλικών και αναζήτηση του τρόπου έκφρασης των

¹⁰ <https://edu.klimaka.gr/sxoleia/gymnasia/770-wrologio-programma-mathimatwn-gymnasiou>

συναισθημάτων τους και αργότερα των ιδεών τους, τους βάζει σε μια διαδικασία ζύμωσης που τους οδηγεί σε συναισθηματική ωριμότητα. Συναισθηματικά ώριμος θεωρείται ο μαθητής, ο οποίος έχει φτάσει σε σημείο να γνωρίζει τον εαυτό του και να διαφαίνεται η προσωπικότητά του μέσα από την καλλιτεχνική απόδοση. Όπως περιγράφει και η Αρντουέν (2000: 64), η καλλιέργεια στο σχολείο είναι ισοδύναμη με την ιδιότητα του μαθητή να σκέφτεται με καλλιτεχνικό τρόπο που θα συνδράμει στην ανάδειξη της ανθρώπινης ιδιότητας του, επομένως στην αυτογνωσία. Αν η αυτογνωσία αποτελεί τον στόχο στο σύστημα εκπαίδευσης πρέπει να αποδεχτούμε την παιδαγωγική ιδιότητα της καλλιέργειας αυτής και να τη συμπεριλάβουμε στη συνολική μαθητεία (Αρντουέν, 2000: 64-65).

Το παραπάνω σύστημα είναι απαραίτητο να έχει εφαρμογή σε όλους τους μαθητές/μαθήτριες. Ορισμένοι μαθητές/μαθήτριες με ιδιαίτερη καλλιτεχνική προδιάθεση θα έχουν πιθανόν πιο γρήγορο ρυθμό έκφρασης ή αποδοχής αυτού του συστήματος σε σχέση με άλλους. Σημαντικό είναι, ως δάσκαλοι εικαστικών, να αποδεχτούμε το γεγονός ότι ο κάθε μαθητής έχει το δικό του ρυθμό έκφρασης και εξέλιξης, όπως εξάλλου και στα υπόλοιπα μαθήματα γενικής παιδείας. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες ο δάσκαλος καθοδηγεί περισσότερα τους μαθητές που δείχνουν ότι θέλουν να μάθουν ή να προχωρήσουν πιο γρήγορα με αποτέλεσμα εκείνοι να κουράζονται και να παραιτούνται κατά τη διάρκεια. Σύμφωνα με τον John Dewey (Chapman, 1993: 51), ο οποίος υποστήριξε την τέχνη ως μορφή επικοινωνίας, οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα όχι απλώς να εκφραστούν αλλά και να επικοινωνήσουν μέσω της τέχνης και απαραίτητο για την επικοινωνία είναι το κοινό, ο θεατής, ο ακροατής. Συχνά οι μαθητές προτρέπονται να μιλήσουν ή να παρουσιάσουν το έργο τους στην τάξη, γεγονός το οποίο σχετίζεται άμεσα με την εξέλιξη στη δυνατότητα έκφρασης και επικοινωνίας. Ενισχύεται ο αλληλοσεβασμός και ο αυτοσεβασμός, μέσω της διαδικασίας και ακόμη τα παιδιά συμβολικά μαθαίνουν να διαχειρίζονται τα αισθήματά τους, όπως την αποδοχή, την απόρριψη.

1.5.3 Διδασκαλία εικαστικών στην εκπαίδευση: η περίπτωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος

Η διδακτέα ύλη για το μάθημα των εικαστικών στην ελληνική Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, είναι εμπλουτισμένη με ενδιαφέρουσες δραστηριότητες. Τα βιβλία των

εικαστικών και οι διδακτικές τους προτάσεις προσεγγίζουν καλλιτεχνικά τους μαθητές, μέσα από την πληθώρα προτεινόμενων υλικών, διαδραστικών και ομαδικών εργασιών και τις προτάσεις εποπτικού υλικού. Θεωρητικά θα μπορούσε να αποτελέσει ένα πλήρες πρόγραμμα, όμως η πραγματικότητα διαφέρει σε μεγάλο βαθμό με την διαδικασία εφαρμογής της ύλης και του προγράμματος.

Το μείζον μειονέκτημα είναι η ανυπαρξία του κατάλληλου χώρου διεξαγωγής του μαθήματος των εικαστικών. Ελάχιστα δημοτικά σχολεία διαθέτουν εργαστήρι εικαστικών και οι περισσότεροι εικαστικοί αναγκάζονται να διδάσκουν εικαστικά στις αίθουσες γενικής διδασκαλίας των μαθητών. Εάν υποθέσουμε πως υφίσταται εργαστήριο εικαστικών, θα πρέπει να διαθέτει τουλάχιστον τον βασικό υποδομικό εξοπλισμό: βρύση και νεροχύτη, ράφια, ντουλάπια, πάγκους εργασίας. Έπειτα καλλιτεχνικό εξοπλισμό: βασικά υλικά που αναφέρονται στη διδακτέα ύλη των εικαστικών όπως νερομπογιές, λαδοπαστέλ, πινέλα, κόλλες, χαρτόνια κ.α. Η ύπαρξη βιντεοπροβολέα και ενός φορητού υπολογιστή καθώς και οποιουδήποτε πίνακα, θα μπορούσε να θεωρηθεί επίσης βασικός τεχνολογικός εξοπλισμός. Ορισμένα υλικά που οι μαθητές διαθέτουν έτσι και αλλιώς από το σπίτι τους για το σχολείο είναι οι μαρκαδόροι, μολύβια, ξυλομπογιές, ψαλίδι, κόλλα στικ και μπορούν να χρησιμοποιηθούν και στο μάθημα των εικαστικών. Όταν δεν υπάρχει εργαστήριο εικαστικών αλλά υπάρχουν διαθέσιμες αίθουσες σε κάποια σχολική μονάδα, είναι καλό και χρήσιμο ο εικαστικός να ζητά την αξιοποίηση του ως αίθουσα εικαστικών. Η μετατροπή της αίθουσας γίνεται με απόφαση συλλόγου και ενημερώνεται η διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης επίσης. Η μετατροπή εξαρτάται και από την προθυμία και την ευχέρεια του κάθε διευθυντή σχολικής μονάδας, καθώς απαιτεί μια διαδικασία και προκύπτουν επιπλέον έξοδα που μπορεί να θεωρηθεί πως επιβαρύνουν τη σχολική μονάδα, όπως τα σχετικά με τη θέρμανση, καθαρισμό της αίθουσας. Από την άλλη πλευρά, λύνουν το ζήτημα της διεξαγωγής του μαθήματος των εικαστικών στις αίθουσες μαθημάτων γενικής παιδείας, αφού ελαφρύνουν τον χώρο από τα υλικά των εικαστικών των παιδιών και την αποθήκευσή τους, αλλά εξομαλύνουν τις σχέσεις δασκάλων γενικής παιδείας με τους δασκάλους εικαστικών, καθώς οι πρώτοι είναι συνήθως δυσανεκτικοί με τη χρήση υλικών εικαστικών στην αίθουσα. Ακόμη, ο δάσκαλος εικαστικών δεν χρειάζεται πλέον να επιδιώκει να δικαιολογήσει τη θέση του για κάθε φθορά που προκύπτει στο σχολικό εξοπλισμό κατά τη διάρκεια του μαθήματος. Συμπληρωματικά, είναι σημαντική η αλλαγή περιβάλλοντος και η σύνδεση

ενός νέου χώρου με τον μαθητή για κάποιο μάθημα, πόσο μάλιστα για το μάθημα των εικαστικών. Τα παιδιά ανανεώνονται με την αλλαγή της αίθουσας και δημιουργούν ένα οικείο περιβάλλον που εκεί μπορούν να ξεφύγουν από τα υπόλοιπα μαθήματα και να επικεντρωθούν στη δημιουργία. Ο εικαστικός, βασισμένος στις δυνατότητες και τη θέλησή του, προσαρμόζει την αίθουσα εικαστικών με καλλιτεχνικά στοιχεία, κάποια τοιχογραφία, αφίσες από έργα εικαστικών κ.α. Όταν δεν υπάρχει δυνατότητα για τη δημιουργία αίθουσας εικαστικών είναι πολύ περιορισμένες οι δυνατότητες των παιδιών και στερούνται το δικαίωμα στη δημιουργία, την έκφραση, τη δοκιμή. Η εφαρμογή της διδακτέας ύλης είναι σχεδόν αδύνατη και υπάρχουν συχνά τριβές μεταξύ των δασκάλων.

Τα υλικά των εικαστικών, ασχέτως από την ύπαρξη αίθουσας εικαστικών, έχουν σχέση με τους οικονομικούς πόρους του σχολείου αλλά και τις προτεραιότητες του διευθυντή. Υπάρχουν περιπτώσεις που το σχολείο μπορεί να χορηγήσει ελάχιστα υλικά για το μάθημα των εικαστικών, άλλες φορές η δυνατότητα χορήγησης είναι ανύπαρκτη αλλά έχει παρατηρηθεί και πως ορισμένοι διευθυντές και εικαστικοί από φιλότιμο διαθέτουν προσωπικούς τους πόρους για την αγορά υλικών, προκειμένου να αισθανθούν οι μαθητές τη χαρά της δημιουργίας. Η χορήγηση υλικών από τοπικές επιχειρήσεις είναι πολύ χρήσιμη και αξιόπαινη επίσης. Κάποιες σχολικές μονάδες, ιδιαίτερα σε ολιγοθέσια ή επαρχιακά σχολεία διαθέτουν ακόμη πίνακες με κιμωλία, αλλά και έναν-δύο φορητούς υπολογιστές οι οποίοι συνδέονται με βιντεοπροβολέα που αποτελεί ανάγκη πολλών εκπαιδευτικών ταυτόχρονα. Ο βιντεοπροβολέας αν μετακινείται εύκολα, ανατίθεται κατόπιν συνεννόησης στους δασκάλους ή βρίσκεται σε κοινόχρηστη αίθουσα, όπως η αίθουσα εκδηλώσεων και είναι απαραίτητη η μετακίνηση των μαθητών και η διαθεσιμότητα του εξοπλισμού, γεγονός που δυσχεραίνει καταστάσεις και δυσκολεύει τη διδακτική διαδικασία. Οι μεγαλύτερες σχολικές μονάδες ή τα σχολεία που έχουν χαρακτηριστεί ως Πειραματικά ή Πρότυπα είναι συνήθως περισσότερο ευνοημένα σε σχέση με τα υπόλοιπα σε υποδομές, τεχνολογικό και καλλιτεχνικό εξοπλισμό.

1.5.4 Η επιρροή του μαθήματος των εικαστικών στα παιδιά

Η καλλιτεχνική προδιάθεση και η διάθεση για δημιουργία είναι δύο διαφορετικές μεταξύ τους συναισθηματικές καταστάσεις. Η καλλιτεχνική προδιάθεση, με άλλα

λόγια το «ταλέντο» είναι μια έννοια σχετική, καθώς ο κάθε άνθρωπος τα κρίνει σύμφωνα με τη δική του εμπειρία για την κλίση στα καλλιτεχνικά. Η διάθεση για δημιουργία δεν αποτελεί κριτήριο για να θεωρήσουμε δεδομένη την καλλιτεχνική προδιάθεση. Τα πρώτα χρόνια της μαθητικής του πορείας, ιδιαιτέρως στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού σχολείου, η καλλιτεχνική προδιάθεση ανταποκρίνεται στην πλειονότητα των μαθητών, το 90% των μαθητών δηλαδή διαθέτουν μεγάλες καλλιτεχνικές ικανότητες και αποδίδουν χρησιμοποιώντας τις. Αυτό συμβαίνει πιθανότατα λόγω της έλλειψης αυτοκριτικής, του μειωμένου ανταγωνισμού και απαιτήσεων. Όσο μεγαλώνουν τα παιδιά, γίνονται πιο αυστηροί κριτές του εαυτού τους και απογοητεύονται εύκολα όταν οι καλλιτεχνικές τους επιδόσεις δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες τους. Το αποτέλεσμα είναι η πλήρης παραίτηση από την ενασχόληση με την καλλιτεχνία (Αρντουέν, 2000:147-148). Η συμβολή του οικογενειακού περιβάλλοντος έχει μεγάλη επίδραση επίσης στο παιδί. Συχνά οι γονείς και οι συγγενείς ενθαρρύνουν το παιδί στην νηπιακή ηλικία και τα πρώτα χρόνια του δημοτικού να ζωγραφίζει και το επιβραβεύουν ορθώς ανεξάρτητα από το επίπεδό του. Όσο μεγαλώνει το παιδί επιβαρύνεται με πολλές δραστηριότητες εξωσχολικά και δεν έχει αρκετό χρόνο για δική του δημιουργία. Ακόμη υπάρχει η αντίληψη πως η καλλιτεχνία αφορά το παιδί στα πρώτα σχολικά του χρόνια και έπειτα πρέπει να αντικαθίσταται από το διάβασμα και άλλες ασχολίες που θα το οδηγήσουν στην ενήλικη ζωή και την εύρεση εργασίας, καθώς η ενασχόληση με την καλλιτεχνία δεν νοείται επάγγελμα. Η συγκεκριμένη αντίληψη είναι κατάλοιπο παλαιότερης εποχής, προέρχεται από τον 20^ο αιώνα που η επιλογή του καλλιτεχνικού χώρου ήταν συνδεδεμένη, ορισμένες φορές όχι άδικα, με τα χαλαρά ήθη, την ένδεια κ.α. (Grenfell & Hardy, 2007:53-56). Τον 21^ο αιώνα οι συνθήκες έχουν αλλάξει και οι σπουδές στην τέχνη απαιτούν επίπεδο εισαγωγής από άποψη μόρφωσης, βαθμών που μαζί με τους τίτλους σπουδών είναι στοιχεία που θα μπορούσαν να διαφοροποιήσουν τη σύγχρονη με την παλαιότερη αντίληψη.

Η διάθεση για δημιουργία αφορά μια διαφορετική κατάσταση, πρόκειται για την καλλιτεχνική τάση είτε από παιδιά που έχουν καλλιτεχνική προδιάθεση, είτε για παιδιά με έλλειψη της. Παρατηρείται ότι η «όρεξη» για δημιουργία είναι αυξημένη κυρίως στα παιδιά που δεν έχουν καλλιτεχνική προδιάθεση, τα οποία όμως μέσα από την ενασχόληση με τις τέχνες έχουν την ευκαιρία να αυξήσουν το καλλιτεχνικό τους επίπεδο. Με άλλα λόγια το «ταλέντο» είναι μια δυνατότητα που μπορεί να αλλάξει τα

όρια και απαιτεί θέληση. Υπάρχουν παιδιά που είναι ιδιαίτερα ταλαντούχα όταν φοιτούν στις πρώτες τάξεις του δημοτικού, αλλά διαπιστώνεται ότι παραμένουν στο ίδιο επίπεδο με την πάροδο των χρόνων. Ακόμη, μερικά παιδιά που έχουν διάθεση για δημιουργία και είναι συγκριτικά σε αρκετά χαμηλότερο επίπεδο με τα προηγούμενα, μέσα από την θέληση, την προσπάθεια και την συνεχή ενασχόληση με τις τέχνες, φαίνεται ότι μπορεί να τα ξεπεράσουν σε επίπεδο στο μέλλον. Στην τέχνη δεν έχουν όλοι ως αφετηρία το κοινό επίπεδο, αλλά σε μεγάλα ποσοστά το επίπεδο αυτό μπορεί να αλλάξει (Lowenfeld & Brittain, 1964:7, 99).

1.6 Υλικός πολιτισμός και Εικαστικά

1.6.1 Σχεδιασμός δράσεων στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

Το μάθημα των εικαστικών στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, έχει ελεύθερο χαρακτήρα με την έννοια της μη υποχρέωσης ακολουθίας αυστηρού προγράμματος, εξετάσεων, τα όρια της ύλης είναι ρευστά και επιδέχονται τροποποίηση σύμφωνα με διαβιβαστικό έγγραφο¹¹ που αποστέλλεται σε κάθε έναρξη της σχολικής χρονιάς στη σχολική μονάδα από το Υπουργείο Παιδείας. Ο σχεδιασμός δράσεων μέσω του μαθήματος των εικαστικών στο Δημοτικό σχολείο είναι εφικτός και μπορεί να υποστηριχθεί από το σύλλογο διδασκόντων και τον διευθυντή του σχολείου, να πραγματοποιηθεί και στο πλαίσιο συνδιδασκαλίας με άλλα μαθήματα όπως η γλώσσα, η ιστορία, η μουσική, να συνδυαστεί με εκπαιδευτικές επισκέψεις αλλά και να προβληθεί τοπικά μέσω του τοπικού τύπου αλλά και παγκοσμίως μέσω του διαδικτύου. Οι εκπαιδευτικές δράσεις συμπεριλαμβάνουν δομικά στοιχεία διδακτικών προτάσεων του συγγράμματος Κακάμπουρα & Κασσαβέτη (2018).

1.6.2 Δημιουργία και μάθηση

---

¹¹ <https://edu.klimaka.gr/mathimata/dhmotikou/2831-aisthithikh-agwgh-dhmotikou>

Μέσα από τον σχεδιασμό δράσεων, το μάθημα των Εικαστικών τεχνών, επιδιώκεται να φέρει σε επαφή τους μαθητές με τον υλικό πολιτισμό. Τα εικαστικά και η τέχνη είναι ένα ουδέτερο πεδίο, δεν σχετίζεται με τις μαθητικές γνώσεις, το μορφωτικό επίπεδο, το οικογενειακό περιβάλλον, την οικονομική κατάσταση. Μέσω της δημιουργίας, η οποία θα είναι προσαρμοσμένη στις δυνατότητες της κάθε ηλικίας ώστε να γνωρίσουν οι μαθητές στοιχεία του υλικού πολιτισμού με έναν έμμεσο τρόπο, ειδικά για την ηλικία τους. Τα προγράμματα θα είναι τρία και το κάθε ένα θα στοχεύει να φέρει τα παιδιά σε επαφή με διαφορετικό τομέα του υλικού πολιτισμού και θα είναι αυτοτελή. Η δυνατότητα ροής από το ένα στο άλλο με τη σειρά που θα οργανωθούν μπορεί να είναι ομαλή και ίσως να διευκολύνει τον εικαστικό που θα έχει τη θέληση να τα εφαρμόσει όλα. Ο υλικός πολιτισμός θα προσεγγίζεται βιωματικά και πρακτικά αλλά και θεωρητικά, μεταφρασμένος στη γλώσσα των παιδιών. Τα παιδιά που θα έρθουν σε επαφή με τον υλικό πολιτισμό θα τον γνωρίσουν μέσω της δημιουργίας και θα είναι έπειτα σε θέση να τον αναγνωρίζουν στην καθημερινή τους ζωή και να μιλούν για αυτόν. Τα προγράμματα θα εστιάσουν:

- 1) με έμμεσο τρόπο, στη διατροφή και την εργασία του ανθρώπου
- 2) με άμεσο τρόπο, στη μελέτη διαμόρφωσης της παραδοσιακής οικίας που αναφέρεται σε μια ομάδα ανθρώπων
- 3) με άμεσο τρόπο, στη μελέτη μιας παραδοσιακής τέχνης και τεχνικής

1.6.3 Βιωματική εμπειρία και μέθοδοι προσέγγισης του υλικού πολιτισμού

Οι μαθητές μέσα από τη βιωματική εμπειρία θα επιδιωχθεί να έρθουν σε επαφή με τον υλικό πολιτισμό. Η επαφή θα είναι μέσω της δημιουργίας, κατά τη διάρκεια των προγραμμάτων θα χρησιμοποιηθούν και μέσα Τ.Π.Ε όπως ο βιντεοπροβολέας, το διαδίκτυο κ.α. Δημιουργώντας ένα εικαστικό έργο, ομαδικό ή προσωπικό για κάθε δράση, πλαισιωμένη με εικόνες, εκπαιδευτικές επισκέψεις, γνωριμία με επιστήμονες αλλά και καθημερινούς ανθρώπους που σχετίζονται με τον κάθε τομέα, οι μαθητές θα μελετήσουν και θα γνωρίσουν πτυχές του υλικού πολιτισμού. Τα εικαστικά έργα θα έχουν αναπαράσταση με τη μορφή εγκατάστασης, κατασκευής, ζωγραφικής κ.α.

Η μέθοδος προσέγγισης στην πρώτη εκπαιδευτική εικαστική δράση θα είναι η ημι-κατευθυνόμενη συνέντευξη η οποία θα εφαρμοστεί από τους μαθητές/μαθήτριες με οδηγό έτοιμο διαμορφωμένο ερωτηματολόγιο, το οποίο θα επιδέχεται και ελεύθερη επιλογή των δύο τελευταίων ερωτήσεων. Στην πρώτη δράση, η εθνογραφική έρευνα θα επιφέρει τη δημιουργία ομαδικής εγκατάστασης, ενώ μέσω της τέχνης θα δημιουργηθεί στην δεύτερη δράση ομαδική μακέτα με τη μορφή κατασκευής και δυνατότητα χρωματισμού της, τέλος στην τρίτη δράση θα σχεδιαστούν τα μέσα δημιουργίας από τους ίδιους τους μαθητές και θα εφαρμοστούν σε προσωπικά ή ομαδικά έργα. Σε όλες τις περιπτώσεις θα φτιάχνουν οι ίδιοι ένα έργο για οποίο η έμπνευση έχει αντληθεί από τα στοιχεία του υλικού πολιτισμού.

1.6.4 Αποτύπωμα στη σύγχρονη εποχή

Με τη λήξη της εφαρμογής των εκπαιδευτικών δράσεων, οι μαθητές θα διαθέτουν γνώσεις και βιωματική εμπειρία σε θέματα υλικού πολιτισμού. Η αξιοποίηση των γνώσεων ίσως ακολουθήσει τον κάθε μαθητή στην πορεία της ενήλικης ζωής του, είτε ξεκινώντας από το μηδέν, είτε συνεχίζοντας κάποια οικογενειακή παράδοση ή επιχείρηση. Οι πληροφορίες για τον υλικό πολιτισμό σε συνδυασμό με τη δημιουργικότητα θα μπορούσαν να εφαρμοστούν σε αρκετούς επαγγελματικούς τομείς της σύγχρονης εποχής και να συνδυαστούν με πνεύμα οικολογίας, βιωσιμότητας με την μετάφραση/αξιοποίηση της γνώσης των παλαιότερων στα σημερινά δεδομένα και ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας. Η αναβίωση μιας παραδοσιακής τέχνης για παράδειγμα και η προώθηση της μέσω σύγχρονων χρήσεων και τρόπων που συνοδεύεται από μη εξάντληση των φυσικών πόρων, αξιοποίηση των φυσικών υλικών, χρήση μη βλαβερών για την υγεία υλικών, παραγωγή χωρίς την επιβάρυνση του περιβάλλοντος με τη χρήση μηχανών και ηλεκτρικού ρεύματος. Επίσης το ίδιο θα μπορούσε να εφαρμοστεί στους τομείς της διατροφής και της αγροτικής εργασίας που θα είναι ακόμη δύο πτυχές του υλικού πολιτισμού που θα μελετηθούν στις δράσεις.

2. Εκπαιδευτικές εικαστικές δράσεις

2.1 Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Χώμα και Υλικός Πολιτισμός

2.1.1 Γενική ιδέα

Στην Ελλάδα υπάρχουν περιοχές στις οποίες ευδοκιμούν καλλιέργειες οι οποίες έχουν συνδεθεί με την αγροτική ζωή των κατοίκων, τη διατροφή τους, αλλά και έχουν επηρεάσει επιπλέον τομείς όπως της ένδυσης και της κατοικίας. Ορισμένες καλλιέργειες όπως η ελαιουργία και η αμπελουργία είναι συχνό να τις συναντήσεις κατά τόπους, αλλά και καλλιέργειες όπως η Μαστιχοκαλλιέργεια που ευδοκιμούν μόνο σε ένα συγκεκριμένο μέρος. Κατηγορίες καλλιεργειών παράγουν προϊόντα που είναι αποκλειστικά συνυφασμένες με ορεινές, παραθαλάσσιες περιοχές ή τον κάμπο. Επιπλέον υφίστανται καλλιέργειες που ευδοκιμούν μόνο στη βόρεια ή τη νότια Ελλάδα.

Σε επίπεδο εύκρατων συνθηκών, οι δύο κυριότεροι παράγοντες που διαδραματίζουν βασικό ρόλο είναι το κλίμα και το χώμα. Το κλίμα μιας περιοχής έχει σχέση με την χλωρίδα της, το υψόμετρο και τις καιρικές συνθήκες. Από την άλλη, τα συστατικά του χώματος αλλά και γενικά το έδαφος (αμμώδες ή πετρώδες), διαμορφώνουν τις συνθήκες καλλιέργειας που είναι ευνοϊκές σε συγκεκριμένες καλλιέργειες. Σε κάθε τόπο το χώμα διαφέρει από μέρος σε μέρος, ακόμη και σε ένα χωριό θα δούμε πολλά διαφορετικά χρώματα χώματος που οφείλονται στα συστατικά του. Ο Θεσσαλικός κάμπος, είναι μια εύφορη περιοχή στην οποία ευδοκιμούν πολλαπλές καλλιέργειες, όμως από μέρος σε μέρος η σύνθεση του χώματος αλλάζει με αποτέλεσμα κάποιες περιοχές να είναι περισσότερο γόνιμες και κάποιες περισσότερο άγονες. Στην περιοχή του Πλατυκάμπου ευδοκιμεί το σκόρδο, όμως υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες οι

αγρότες έχουν μεταφέρει χρώμα από άλλα σημεία της Ελλάδος για να ευδοκιμήσει κάποια καλλιέργεια. Στον Αμπελώνα Λάρισας ευδοκιμεί η ομώνυμη καλλιέργεια, αυτή του αμπελιού, δεν ευδοκιμούν όμως τα εσπεριδοειδή και η ελιά. Για τις τελευταίες καλλιέργειες υπάρχει αναφορά πως φύονται σε πολύ συγκεκριμένα σημεία του τόπου και ορισμένες περιπτώσεις απαντώνται σε ασυνήθιστο υψόμετρο για την καλλιέργεια. Πιθανότατα σε αυτό παίζει ρόλο η σύσταση του χώματος που κάνει συγκεκριμένα σημεία του τόπου ευνοϊκά για καλλιέργεια. Η συμβολή των ποταμών και των λιμνών είναι εξίσου αξιοσημείωτη καθώς το νερό προσδίδει υγρασία στα χώματα και είναι σημαντικό για την απόδοση των καλλιεργειών.

Οι άνθρωποι που είναι συνδεδεμένοι με έναν συγκεκριμένο τόπο, γνωρίζουν από τις προηγούμενες γενιές τις καλλιέργειες που ευδοκιμούν και αυτές επηρεάζουν και προσδιορίζουν τη ζωή τους σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο. Η ανάγκη για επιβίωση και η καθημερινή ζωή κατά τη διάρκεια των δύο παγκοσμίων πολέμων επηρέασε μεταξύ άλλων και τον τομέα της αγροτικής εργασίας, με τους γαιοκτήμονες και τους εργάτες να εστιάζουν στην αξιοποίηση και μελέτη συγκεκριμένων καλλιεργειών που ευδοκιμούν στον εκάστοτε τόπο. Οι άνθρωποι αναγκάστηκαν να μοχθήσουν και να μεταβιβάσουν τις γνώσεις καλλιεργειών από γενιά σε γενιά μέσω του προφορικού λόγου και της βιωματικής μάθησης. Μέσω των καλλιεργειών και των προϊόντων τους, προκύπτουν λαογραφικά στοιχεία καθημερινής ζωής που είναι σχετικά με τις αγροτικές εργασίες, τα επαγγέλματα, τη διατροφή, την ένδυση κ.α. Μέσω της αμπελοκαλλιέργειας συμπεραίνεται πως το σταφύλι, η σταφίδα και τα παράγωγά τους, κρασί, τσίπουρο, ούζο, σταφίδα είναι μέρος της διατροφής τους. Η κατανάλωση των προϊόντων αυτών είναι μέρος των διατροφικών συνηθειών των ανθρώπων, των εορτών τους (γιορτές σχετικές με το κρασί, το τσίπουρο), των ντόπιων παρασκευασμάτων μαγειρικής, όπως τα μουςτοκούλουρα, μαγειρική με φύλλα αμπελιού, ψήσιμο στις κληματόβεργες. Η καλλιέργεια καλαμποκιού μας δίνει παρόμοιες πληροφορίες για τη μαγειρική και τη διατροφή και την κτηνοτροφία μέσω της σίτισης των ζώων. Η βαμβακοκαλλιέργεια από την άλλη, σχετίζεται με την πρώτη ύλη του κλωστοϋφαντουργικού τομέα, καθώς η επεξεργασία του βαμβακιού και η μεταποίηση του δίνει πληροφορίες για τα ενδύματα, τα είδη καθημερινής χρήσης (σεντόνια, υφαντά). Οι γνώσεις για τα παραπάνω αποκτήθηκαν με σκοπό την επιβίωση και την πλήρη αξιοποίηση αλλά και εκμετάλλευση των φυσικών πόρων κάθε τόπου. Μεταδόθηκαν μέσα από οικογενειακές παραδόσεις και την προφορικότητα.

Οι καλλιέργειες ορισμένες φορές τυχαίνει να είναι κοινές από τόπο σε τόπο. Υπάρχουν ορισμένες καλλιέργειες που φύονται σε ορεινή αλλά και πεδινή περιοχή όπως είναι ο καπνός. Ο καπνός ήταν μια συχνή καλλιέργεια ειδικότερα τη δεκαετία του 1960 και 1970 όπου και άρχισε η μεγαλύτερη εμπορική εκμετάλλευση της συγκεκριμένης καλλιέργειας, λόγω της ανόδου των καπνοβιομηχανιών και της αύξησης της συνήθειας του καπνίσματος. Στην Ολυμπιάδα Ελασσόνας αλλά και στον Αμπελώνα Λάρισας οι άνθρωποι καλλιεργούσαν παλαιότερα, το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, καπνό. Στην Ολυμπιάδα πλέον συνεχίζεται σε μικρότερο βαθμό πλέον, καθώς το χωριό έχει μικρύνει σε πληθυσμό, οι ντόπιοι στράφηκαν σε άλλα επαγγέλματα ή σπούδασαν. Στον Αμπελώνα δεν υπάρχει κάποια αναφορά τη σύγχρονη εποχή για καλλιέργεια καπνού. Τις προηγούμενες δεκαετίες όμως, αυτές οι δύο περιοχές αποτελούν ένα παράδειγμα κοινών αγροτικών και επαγγελματικών συνηθειών. Η τεχνογνωσία της καπνοκαλλιέργειας είναι κοινή, καθώς είχε την ίδια διαδικασία συγκομιδής, και επεξεργασίας (αποξήρανσης, αποθήκευσης). Λόγω διαφορετικού κλίματος, πιθανόν να υπήρχαν διαφορές στη διαχείριση της καλλιέργειας, αλλά από ένα βήμα και έπειτα οι διαδικασίες ήταν κοινές. Συνεπώς οι ντόπιοι κάτοικοι και αγρότες των δύο περιοχών μοιράζονται μεταξύ τους κοινές γνώσεις, εμπειρίες, τρόπο καλλιέργειας και καθημερινότητας.

Η ελαιουργία/ελαιοκαλλιέργεια και η αμπελουργία/αμπελοκαλλιέργεια είναι δύο καλλιέργειες που απαντώνται πολύ συχνά κατά τόπους στην Ελλάδα. Ευδοκιμούν ιδιαίτερος σε νησιώτικες περιοχές αλλά και στη ηπειρωτική Ελλάδα. Ένας τόπος γίνεται εύγονος λόγω του κλίματος αλλά και της σύστασης των χωμάτων. Η αμπελοκαλλιέργεια είναι μια κοινή τεχνογνωσία, σύμφωνα με την σελίδα της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (<https://ayla.culture.gr/>) για την οποία υπάρχουν τρεις εγγραφές μέχρι τώρα, για τη [Νέα Αγχίαλο Μαγνησίας](#), την [Σαντορίνη](#) και την [Κόρινθο](#). Οι συγκεκριμένες περιοχές, που βρίσκονται σε απόσταση μεταξύ τους, μοιράζονται την καλλιέργεια του αμπελιού, της οποίας η διαχείριση διαφέρει από τόπο σε τόπο, καθώς υπάρχουν οι προκλήσεις για επιβίωση της καλλιέργειας δεν είναι όμοιες, οι καιρικές συνθήκες επίσης. Παρόλα αυτά, οι συγκεκριμένες τρεις περιοχές είναι μέρος της πληθώρας των περιοχών στις οποίες ευδοκίμει η καλλιέργεια στην Ελλάδα. Οι τρεις παραπάνω εγγραφές έχουν καταχωρηθεί στον κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς με σκοπό τη διαφύλαξη και τη μεταβίβαση της τεχνογνωσίας της παραδοσιακής καλλιέργειας. Η κοινή καλλιέργεια προβληματίζει σχετικά με τους

λόγους που δημιουργούν τις ευνοϊκές συνθήκες σε κάθε τόπο για την καρποφορία του αμπελιού. Η αμπελοκαλλιέργεια είναι κοινή σε πολλά μέρη ακόμη της Ελλάδας όπως στον Αμπελώνα Λάρισας, στον Τύρναβο, στα Αμπέλια ή Μύτικα Εύβοιας, στη Νεμέα, στη Σάμο, στην Κρήτη κ.α. Οι περιοχές αυτές είναι ορισμένες φορές συνδεδεμένες με μια συγκεκριμένη ποικιλία, αλλά και συνδυασμένες αποκλειστικά με το προϊόν. Ορισμένες ποικιλίες επηρεάζουν το χρώμα αλλά και τη γεύση του κρασιού, δίνοντας άλλοτε γλυκό κρασί και άλλοτε ξινό. Οι περιοχές που ευδοκimei το αμπέλι μοιράζονται μεταξύ τους κοινά διατροφικά στοιχεία, αλλά και στοιχεία της αγροτικής ζωής, της διαχείρισης του αμπελιού από την φύτευση μέχρι την παρασκευή προϊόντων του.

Η ελαιοκαλλιέργεια είναι μια καλλιέργεια που ευδοκimei εξίσου σε πολλά μέρη της Ελλάδας και είναι συνδεδεμένη με την διατροφή των Ελλήνων αλλά και τα ιερά μυστήρια του Χριστιανισμού ([Ο πολιτισμός της ελιάς και του ελαιόλαδου, 2019](#)). Οι τόποι στους οποίους ευδοκimei η ελιά έχουν συνήθως ζεστά κλίματα, είναι νησιωτικές ή νότιες. Οι περιοχές στις οποίες υπάρχει ελαιοπαραγωγή έχουν προσαρμόσει τις εργασίες καλλιέργειας και συγκομιδής βασισμένες στις καιρικές συνθήκες, οι οποίες διαφέρουν χρονικά μεταξύ τους από μέρος σε μέρος. Η συγκομιδή του καρπού της ελιάς στην Κρήτη γίνεται μέχρι τον Δεκέμβρη, ενώ σε άλλες περιοχές νωρίτερα. Χαρακτηριστικό είναι πως τα πλοία που αναχωρούν από Κρήτη την περίοδο των Χριστουγέννων είναι ασφυκτικά γεμάτα από εποχικούς εργάτες. Όπως και στην περίπτωση του αμπελιού, υπάρχουν περιοχές που είναι συνδεδεμένες αποκλειστικά με κάποια ποικιλία ελιάς, με ιδιαιτέρως γνωστές τις ελιές Αμφίσσης και Καλαμών. Επίσης κάποια καρποί προορίζονται για βρώση και άλλοι αποκλειστικά για παραγωγή ελαιόλαδου. Οι περιοχές στις οποίες ευδοκimei η ελιά μοιράζονται μεταξύ τους κοινές αγροτικές εμπειρίες και διατροφικές συνήθειες, ενώ η κάθε περιοχή χαρακτηρίζεται και από ιδιαίτερα στοιχεία παραγωγής λόγω της ιδιαιτερότητας του κλίματός της.

Εστιάζοντας στα κοινά σημεία που μοιράζονται οι άνθρωποι μεταξύ τους και αφορούν την κοινή καλλιέργεια που ευδοκimei στους τόπους τους, οι ντόπιοι μοιράζονται μεταξύ τους κοινά βιώματα που αφορούν την τεχνογνωσία που μεταβιβάζεται από στόμα σε στόμα αλλά και πρακτικά, την δημιουργία εφευρημάτων και τη χρήση τεχνολογιών, κοινές μνήμες, γεύσεις, αγωνία για την σοδειά, κοινές προκλήσεις και ασθένειες των καλλιεργειών. Οι άνθρωποι χωρίς να το γνωρίζουν έχουν κοινά βιώματα και αναμνήσεις μεταξύ τους, που έχουν τις ρίζες τους στις κοινές καλλιέργειες. Η δική τους αντίληψη για την «πραγματικότητα» είναι κοινή με άλλους τόπους. Η διαμόρφωση της

καθημερινότητάς τους στις αγροτικές εργασίες, η προσαρμογή του οικιακού χώρου σε αυτές, τα εργαλεία και πληθώρα υλικών τεκμηρίων που αφορούν την καλλιέργεια συνθέτουν την άυλη πολιτιστική τους κληρονομιά. Μαζί με τα άυλα στοιχεία της μνήμης, της προφορικότητας, των γνώσεων και αξιών, συναισθημάτων και διατροφικών συνηθειών, εορτασμών και θρησκευτικών τελετουργιών. Άπαντα είναι μέρη της αγροδιατροφικής παράδοσης που συνδέει το παρόν με το παρελθόν, λειτουργούν και συνεχίζουν να υφίστανται ενωτικά (Οικονόμου, 2019: 17). Παράλληλα εκτός από τα κοινά στοιχεία, είναι εμφανείς και οι ιδιαιτερότητες κάθε τόπου που αποτελούν μέρος της εκάστοτε αυθεντικότητας, του γεγονότος δηλαδή ότι ο κάθε τόπος έχει τις ιδιομορφίες του και η διαχείριση μιας καλλιέργειας αφορά μόνο έναν συγκεκριμένο τόπο, με τα δικά του δεδομένα και συνθήκες. Ακόμη αποτελούν κομμάτι της συλλογικής μνήμης και καθορίζουν την ταυτότητα και την έκφραση του πολιτισμού (Οικονόμου, 2019: 16).

2.1.2 Περιγραφή

Η εικαστική εκπαιδευτική δράση με τίτλο «Χώμα και Υλικός Πολιτισμός» αρχικά προτείνεται να έχει την αφετηρία της λίγο νωρίτερα από τις διακοπές του Πάσχα, διότι τα παιδιά θα κληθούν να φέρουν χώμα από κάποιον τόπο που πιθανώς να επισκεφτούν την εορταστική περίοδο. Πιθανότατα θα είναι διαφορετικός με τους υπόλοιπους, αφού κυρίως λόγω καταγωγής του ενός γονέα υπάρχει η συνήθεια να μεταβαίνουν σε άλλο τόπο για να γιορτάσουν το Πάσχα, κυρίως σε επαρχιακές περιοχές. Οι μαθητές θα έχουν ήδη μια μικρή ιδέα της εκπαιδευτικής δράσης και θα κατανοήσουν ότι θα ξεκινήσουμε πριν το Πάσχα και θα τελειώσουμε περίπου πριν το καλοκαίρι. Θα μοιραστούν μικρά διαφανή σκληρά κουτάκια από πλαστικό στους μαθητές και εκείνοι θα πρέπει να μαζέψουν μια χούφτα χώμα από τον τόπο που θα πάνε στις διακοπές τους. Παράλληλα θα γίνουν μικροί ερευνητές και θα πραγματοποιήσουν εθνογραφική έρευνα, ζητώντας από τους μεγαλύτερους παππούδες τους και άλλους συγγενείς ή ανθρώπους ντόπιους του κάθε τόπου στοιχεία για τις δύο βασικές καλλιέργειες του κάθε τόπου. Μετά τις διακοπές θα μιλήσουμε για τον κάθε τόπο, την ονομασία του και θα γίνει στο σχολικό περιβάλλον αναζήτηση για τις δύο βασικές καλλιέργειες ώστε να τακτοποιηθούν τα στοιχεία που βρήκαν ή να τα εμπλουτίσουμε αν δεν είναι επαρκή. Μέσω αυτής της έρευνας θα προκύψουν λαογραφικά στοιχεία, καθώς και στοιχεία του

υλικού πολιτισμού του κάθε τόπου που σχετίζονται με τις αγροτικές εργασίες και τη διατροφή. Για παράδειγμα στους Παξούς η κυριότερη καλλιέργεια είναι η ελαιοκαλλιέργεια και ο υλικός πολιτισμός του αγροτικού χώρου είναι προσαρμοσμένος σε αυτή και συνεπώς η ελιά και τα προϊόντα της είναι μέρος της διατροφής τους. Θα δημιουργηθεί μια λίστα με τους τόπους προέλευσης των χωμάτων και των δύο βασικών καλλιεργειών τους (αν υπάρχουν δύο), θα γραφτούν επίσης πάνω στο κάθε κουτάκι με χρώμα. Με το σύνολο των κουτιών θα δημιουργηθεί ως ομαδικό εικαστικό έργο μια εγκατάσταση που θα φανερώνει τα στοιχεία που ανακαλύφθηκαν και θα μαρτυρά ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των περιοχών και μεταξύ του χρώματος των χωμάτων.

2.1.3 Σκοπός

Ο σκοπός της εικαστικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας είναι η έμμεση επαφή των μαθητών/μαθητριών με τον τόπο καταγωγής τους μαθαίνοντας λαογραφικά στοιχεία μέσω της «ανακάλυψης» και της έρευνας στην οποία συμμετέχουν σε όλα τα στάδιά της αλλά την διεξάγουν και οι ίδιοι. Επίσης για να μάθουν πληροφορίες σχετικά με τις αγροτικές εργασίες και τη διατροφή, μέρος των οποίων ανήκει στο οικείο τους παρελθόν και της οικογένειάς τους και είναι και οι ίδιοι πιθανοί συνεχιστές του. Ακόμη θα μπορούν να κατανοήσουν σχετικές παραδόσεις αλλά και διατροφικές συνήθειες τις οποίες μπορεί και οι ίδιοι να συνεχίζουν αγνοώντας ως τώρα την προέλευσή τους.

2.1.4 Στόχοι

Οι στόχοι της εκπαιδευτικής δράσης διαφέρουν από μάθημα σε μάθημα καθώς θα προχωράνε σταδιακά όμως γενικότερα στοχεύουν:

- Στο να δημιουργήσουν το αίσθημα της ανεξαρτησίας στα παιδιά από μια καθιερωμένη ακολουθία γνώσης
- Στη δυνατότητα επαφής με τη λαογραφία μέσω της ανακάλυψης
- Στο να είναι τα παιδιά μικροί ερευνητές της πληροφορίας

- Στην καλλιέργεια αυτοπεποίθησης και αποφυγής της ορολογίας σωστού και λάθους
- Στην βιωματική μάθηση
- Στην καλλιέργεια εμπιστοσύνης και υπευθυνότητας
- Στην ανάπτυξη σεβασμού και αυτοσεβασμού
- Στην ώθηση προς την ενήλικη σκέψη πέρα από τα περιθώρια του σχολικού περιβάλλοντος
- Στην έμμεση ανακάλυψη γνώσεων
- Στην δημιουργία αληθινού ενδιαφέροντος ως προς τις ιδιαιτερότητες της Ελληνικής γης και καλλιεργειών
- Στην απάντηση πολλών ερωτημάτων τους σχετικά με τις αγροτικές εργασίες των γονιών ή των παππούδων
- Στην εμπιστοσύνη και αναζήτηση της έγκυρης πληροφορίας
- Στην γνώση του παρελθόντος
- Στην ανάπτυξη προβληματισμών σχετικά με τη σύνδεση παρόντος και παρελθόντος με βάση τα σύγχρονα δεδομένα
- Στην επαφή με τις ρίζες τους
- Στην εκτίμηση του παραδοσιακού και αγροτικού τρόπου ζωής
- Στην επιρροή του τρόπου σκέψης τους και διαχείριση της καθημερινότητας τους

2.1.5 Εικαστικό έργο

Το εικαστικό έργο που θα προκύψει θα είναι ομαδικό και θα έχει τη μορφή εγκατάστασης. Θα εκτεθεί στο χώρο του σχολείου με τη δυνατότητα μετακίνησης και μετέπειτα έκθεσής του σε κάποιο τοπικό λαογραφικό μουσείο. Το έργο θα αποτελείται από όλα τα κουτάκια που θα έχουν μέσα χρώμα, τα οποία θα είναι από σκληρό διάφανο πλαστικό και θα έχουν κλειστά καπάκια με τη διαφάνεια να επιτρέπει να υπάρχει οπτική επαφή με το χρώμα του χρώματος. Όλα τα κουτάκια θα παρατεθούν το ένα δίπλα

στο άλλο και στο πάνω μέρος τους σε αυτοκόλλητη ετικέτα θα είναι γραμμένο το όνομα του τόπου προέλευσης του χώματος και οι δύο βασικές καλλιέργειές του. Δίπλα από την εγκατάσταση θα είναι μια μεγάλη λίστα στην οποία θα αναφέρεται το ονοματεπώνυμο του κάθε μαθητή και τα στοιχεία που θα γράφονται επάνω στα κουτάκια. Τα κουτάκια θα είναι σε αριθμό όσα το σύνολο των μαθητών του τμήματος. Τα κουτάκια θα έχουν μικρές διαστάσεις και η παράθεσή τους θα είναι το ένα δίπλα στο άλλο. Η εγκατάσταση θα μπορούσε να προσαρμοστεί ανάλογα τις συνθήκες του μέρους έκθεσης, δηλαδή να προσαρμοστούν ώστε όλοι οι θεατές να έχουν άμεση επαφή με όλα τα κουτάκια ταυτόχρονα.

2.1.6 Τάξη

Η εκπαιδευτική δράση προτείνεται για τις τάξεις Δ', Ε', ΣΤ', διότι στις συγκεκριμένες τάξεις οι μαθητές συνήθως αναπτύσσουν το αίσθημα της συνεργασίας και είναι δυνατό να προσεγγίσουν το θέμα, να το μεταφέρουν στο σπίτι τους προφορικά, καθώς και να το εξηγήσουν, με μεγαλύτερη εστίαση στις δύο τελευταίες τάξεις του Δημοτικού σχολείου.

2.1.7 Συνεργασία

Η παρούσα εκπαιδευτική δράση δύναται να πραγματοποιηθεί σε συνεργασία με τον δάσκαλο της τάξης και τα ακόλουθα μαθήματα: γλώσσα, γεωγραφία, ιστορία. Επίσης θα μπορούσε να εφαρμοστεί στο πλαίσιο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης καθώς αναπόφευκτα τίθενται ζητήματα ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ των τόπων, των αγροτικών εργασιών, κλίματος, επαγγελμάτων, καλλιεργειών, τρόπων διατροφής κ.α. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση προτείνεται σε πολυπολιτισμικά σχολεία και τάξεις και συνίσταται να εφαρμόζονται από κοινού και σε ισορροπία οι δύο θεωρίες της, οι οποίες χαρακτηρίζονται αντίθετες μεταξύ τους: η θεωρία του πολιτισμικού οικουμενισμού και η θεωρία του πολιτισμικού σχετικισμού (Κακάμπουρα, 2005:267). Στην πρώτη περίπτωση προτείνεται η αναζήτηση και ανάδειξη των κοινών σημείων του πολιτισμού, ενώ στη δεύτερη προτείνεται η ανάδειξη των τοπικών ιδιαιτεροτήτων που χαρακτηρίζουν κάποιον πολιτισμό (Κακάμπουρα, 2005:267). Ο εκπαιδευτικός, είναι ορθό να εφαρμόζει στην διδακτική πρακτική αμφότερες τις θεωρίες καθώς έτσι θα

μπορεί να ισχυριστεί πως χρησιμοποιεί διαπολιτισμική εκπαιδευτική πρακτική που απευθύνεται στην πραγματικότητα. Στη σχολική τάξη κυριαρχούν συγχρόνως και τα κοινά πολιτισμικά στοιχεία και οι ιδιαιτερότητες σύμφωνα και με την προσωπική μου εμπειρία.

2.1.8 Διδακτικές ώρες. Περιγραφή μαθήματος. Τόπος διεξαγωγής. Μέσα και μέθοδοι διδασκαλίας.

Οι διδακτικές ώρες που προτείνονται είναι 8 διδακτικές ώρες, οι οποίες αναλόγως την πορεία εξέλιξης και επιδέχονται τροποποίησης. Ακολουθεί σύντομη περιγραφή των διδακτικών ωρών.

Διδακτικές ώρες	Περιγραφή μαθήματος	Τόπος διεξαγωγής	Μέσο διδασκαλίας	Μέθοδος
1 ^η διδακτική ώρα	Γενική ενημέρωση και σχεδιάγραμμα δράσης, προσέλευση ενδιαφέροντος με αφορμή την ανάπτυξη γνώσεων μέσω της ανακάλυψης.	Σχολείο	Προτζέκτορας	

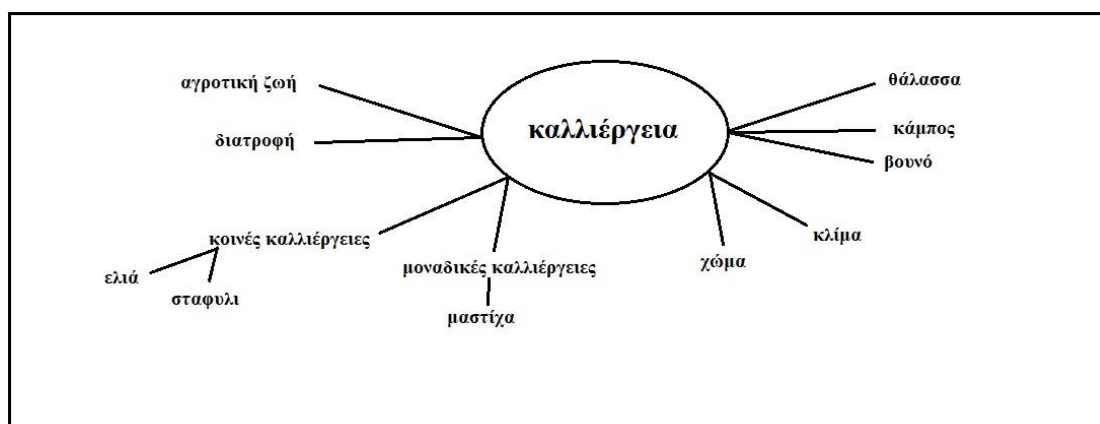
2 ^η -3 ^η διδασκτική ώρα	Επαφή με τις έννοιες: πολιτισμός και υλικός πολιτισμός.	Σχολείο	Προτζέκτορας	
4 ^η διδασκτική ώρα	Επίσκεψη και ομιλία γεωπόνου στο σχολείο με θέμα τους δυο βασικούς παράγοντες των καλλιεργειών: κλίμα & χώμα. Συζήτηση και επίλυση αποριών.	Σχολείο ή γραφείο γεωπόνου	Προτζέκτορας	
5 ^η διδασκτική ώρα	Παράδοση πλαστικών κουτιών, οδηγίες συλλογής χώματος. Οδηγίες διεξαγωγής εθνογραφικής μεθόδου από τους μαθητές μέσω	Σχολείο	Ερωτηματολόγιο	Εθνογραφική έρευνα με ερωτηματολόγιο ημι- κατευθυνόμενης συνέντευξης.

	ερωτηματολόγιο υ ημι- κατευθυνόμενης συνέντευξής.			
6 ^η -7 ^η διδασκτική ώρα	Παρουσίαση αποτελεσμάτων ερωτηματολόγιο υ από το κάθε παιδί, συζήτηση για κοινά στοιχεία & ιδιαιτερότητες μεταξύ των καλλιέργειών του κάθε τύπου	Σχολείο		
8 ^η διδασκτική ώρα	Δημιουργία εγκατάστασης	Σχολείο	Εικαστικό έργο	Αξιοποίηση των τεχνών

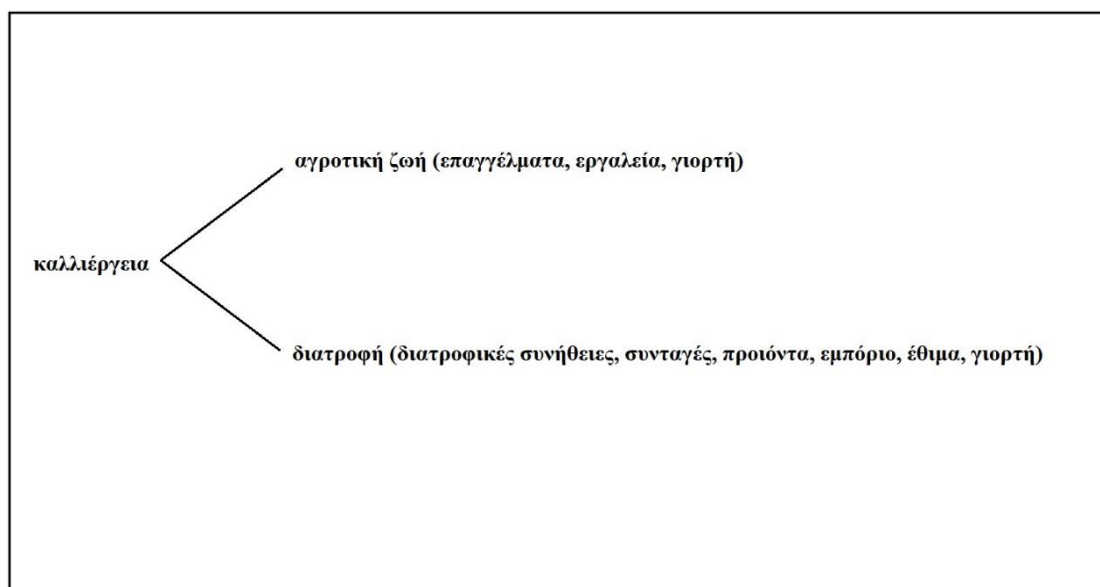
1^η διδασκτική ώρα

Η 1^η διδασκτική ώρα θα είναι αφιερωμένη στην πρώτη επαφή των παιδιών με το αντικείμενο του προγράμματος και η ενημέρωσή τους για τον τρόπο διεξαγωγής του. Ο/η εκπαιδευτικός θα επιδιώξει να προσελκύσει τους μαθητές/μαθήτριες τονίζοντας

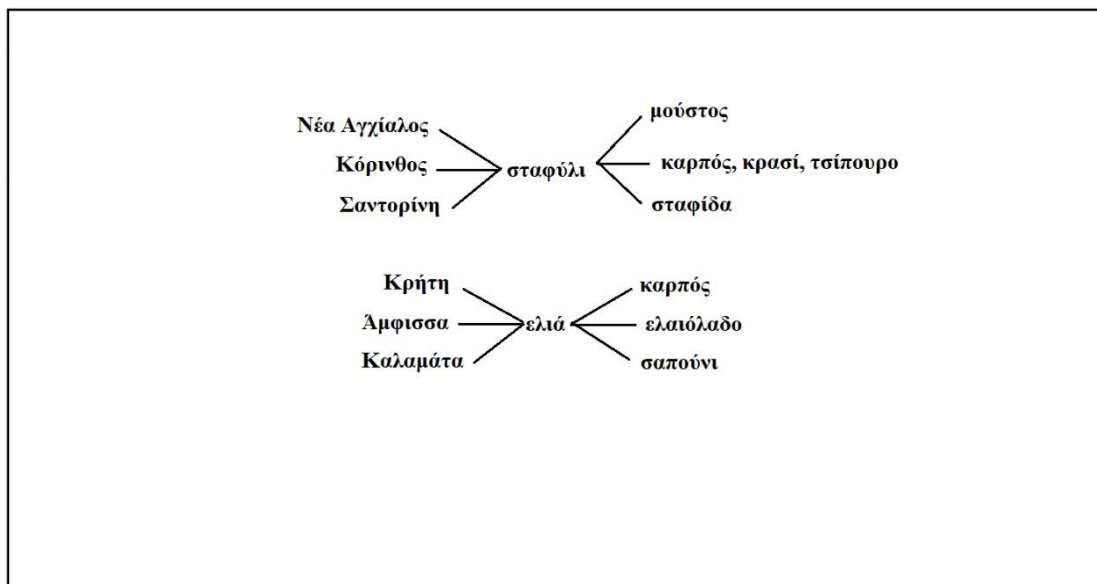
ότι η γνώσεις που θα λάβουν θα αποκτηθεί μέσα από την «ανακάλυψη» και πως θα δράσουν σαν μικροί «ερευνητές». Θα μιλήσει στους μαθητές για τη γενική ιδέα (2.1.1) ώστε αυτή να αποτελέσει μια αφετηρία για να ξεκινήσουν να σκέφτονται πως ο κάθε τόπος προσφέρει συγκεκριμένα αγαθά μέσω της γης, αλλά υπάρχουν και ορισμένοι τόποι που παράγουν κοινά αγαθά. Μέσα από τις καλλιέργειες θα γνωρίσουν στοιχεία για την αγροτική ζωή και τη διατροφή που μερικές φορές είναι κοινά μεταξύ των τόπων και άλλοτε μοναδικά. Ο/η εκπαιδευτικός θα μιλήσει περιληπτικά για τη γενική ιδέα και θα την παρουσιάσει με αρωγούς τα τρία σχεδιαγράμματα που θα προβάλλονται στον προτζέκτορα. Επίσης θα αναφερθεί πως τα μαθήματα δεν θα πραγματοποιηθούν όλα στο σχολείο, αλλά και στο «χωριό» τους.

Διαφάνεια 1

Διαφάνεια 2

Διαφάνεια 3

Εκκίνηση-Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός θα προβάλει την 1^η διαφάνεια και θα ξεκινήσει να μιλάει για το πώς η καλλιέργεια σε οποιοδήποτε τόπο, επηρεάζει την αγροτική ζωή και την διατροφή των κατοίκων. Θα συνεχίσει σχετικά με το πώς μερικά μέρη στην Ελλάδα έχουν κοινές μεταξύ τους καλλιέργειες όπως την ελαιοκαλλιέργεια (ελιά) και την αμπελοκαλλιέργεια (σταφύλι), αλλά και πως υπάρχουν καλλιέργειες που ευδοκιμούν μόνο σε ένα μέρος όπως η μαστιχοκαλλιέργεια (μαστίχα). Θα αναφέρει τους δύο παράγοντες που παίζουν ρόλο στο ποια καλλιέργεια μπορεί να ευδοκιμήσει σε έναν τόπο: το χώμα και το κλίμα. Τέλος θα στραφεί στο γεγονός ότι κάποιες καλλιέργειες ευδοκιμούν μόνο σε παραθαλάσσιες περιοχές/στον κάμπο/σε ορεινές περιοχές.

Μετά την προβολή της 1^{ης} διαφάνειας μπορεί να διατυπώσει τις εξής ερωτήσεις και να τις απλοποιήσει όσο χρειαστεί:

- Με ποιον τρόπο επηρεάζει μια καλλιέργεια τη ζωή των κατοίκων;
- Γνωρίζετε μέρη ή κατάγεστε από μέρη στα οποία ευδοκίμει η ελιά ή το σταφύλι στην Ελλάδα; Γνωρίζετε πάνω από δύο μέρη;
- Γνωρίζετε κάποια καλλιέργεια αντίστοιχη της μαστίχας που να ευδοκίμει μόνο σε ένα μέρος;
- Τι μπορεί να περιέχει το χώμα και να είναι γόνιμο για μια καλλιέργεια;
- Γνωρίζετε κάποια είδη κλίματος της Ελλάδας;

- Μπορείτε να μου αναφέρετε αν έχετε δει μια καλλιέργεια κοντά στη θάλασσα ή στον κάμπο ή στο βουνό;

Αφού απαντηθούν οι ερωτήσεις από τους μαθητές/μαθήτριες ο/η εκπαιδευτικός θα προχωρήσει στην προβολή της 2^{ης} διαφάνειας. Θα μιλήσει πιο συγκεκριμένα για την επιρροή που έχει μια καλλιέργεια στην αγροτική ζωή και στη διατροφή των ανθρώπων. Θα επιδιώξει να τη συνδέσει με τον καθορισμό των επαγγελμάτων μιας περιοχής, τη δημιουργία εργαλείων για την σπορά, συγκομιδή, επεξεργασία κ.α. Ακόμη θα μιλήσει για το ότι ενδέχεται να συνδέεται με κάποια συγκεκριμένη γιορτή του τόπου (π.χ. γιορτή κερασιού στο Μεταξοχώρι Λάρισας). Παρακάτω θα μιλήσει για την επιρροή στη διατροφή των κατοίκων και θα τονίσει πως αναπόφευκτα η τοπική καλλιέργεια γίνεται μέρος της διατροφής των κατοίκων, πως οι κάτοικοι επεξεργάζονται τους καρπούς φτιάχνοντας προϊόντα που συνδέονται και με το εμπόριο. Η προσθήκη των καρπών στη διατροφή σχετίζεται και με τις τοπικές συνταγές μέσα από την επεξεργασία για διάφορες περιστάσεις (γλυκό γάμου, νηστεία κ.α.), τα έθιμα γύρω από την διατροφή και τη σύνδεση ξανά με κάποια τοπική γιορτή.

Μετά την προβολή της 2^{ης} διαφάνειας μπορεί να διατυπώσει τις εξής ερωτήσεις:

- Επιλέξτε μια καλλιέργεια που δεν έχουμε αναφέρει ως τώρα. Μπορείτε να χωριστείτε σε δύο ομάδες. Μπορείτε να τη συνδέσετε με την αγροτική ζωή και τη διατροφή;
- Μπορείτε να αναφέρετε επαγγέλματα, να φανταστείτε εργαλεία που να συνδέονται με αυτή;
- Μπορείτε να τη συνδέσετε με τη διατροφή των κατοίκων;
- Γνωρίζετε ποια προϊόντα/συνταγές παράγονται από αυτή;
- Συνδέονται με κάποια έθιμα/γιορτή που να γνωρίζετε ή να έχετε δει από κοντά;

Στη συνέχεια ο/η εκπαιδευτικός θα προβάλει την 3^η διαφάνεια και θα μιλήσει μέσα από δύο παραδείγματα, την ελιά και το σταφύλι προβάλλοντας μεν τα προϊόντα με τα οποία είναι συνδεδεμένες ως καλλιέργειες και μερικούς από τους τρόπους στους οποίους ευδοκιμούν δε.

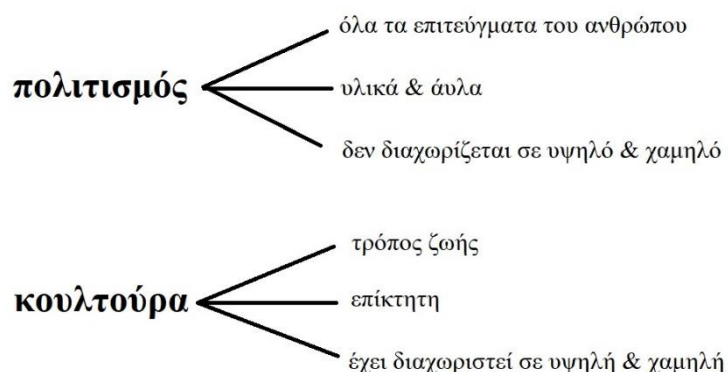
Μετά την προβολή της 3^{ης} διαφάνειας μπορεί να ρωτήσει τα εξής:

- Γνωρίζετε άλλα μέρη στα οποία ευδοκιμεί η ελιά;
- Γνωρίζετε άλλα μέρη στα οποία ευδοκιμεί το σταφύλι;

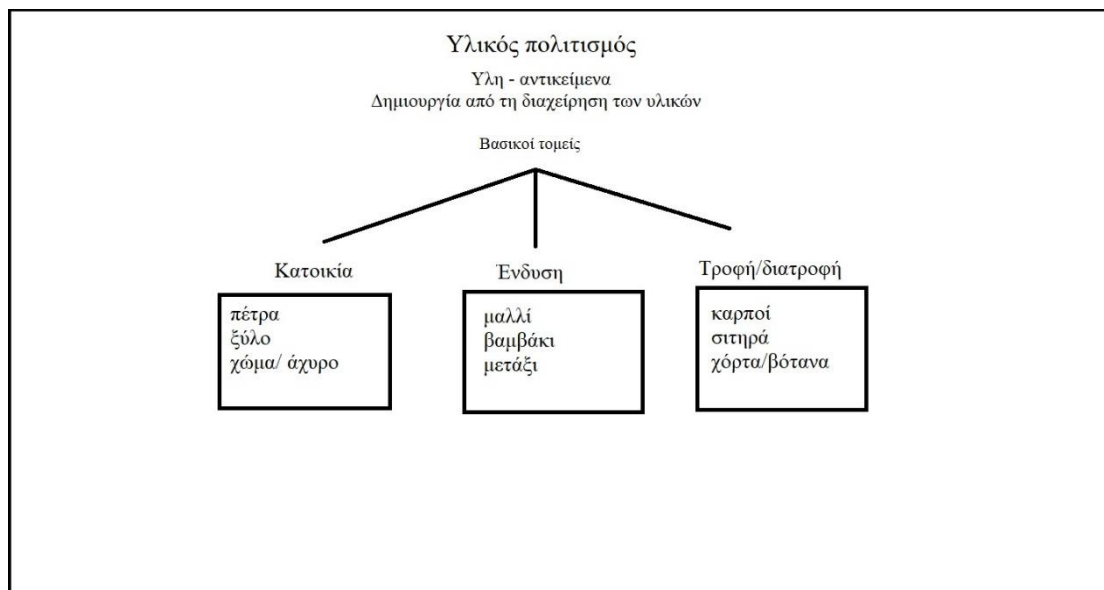
- Έχετε φάει κάποιο φαγητό/ γλυκό με σταφύλι; Αν ναι πως λέγεται; Από ποιο μέρος μπορεί αν είναι η καταγωγή του;
- Έχετε φάει κάποιο φαγητό με ελιές; Αν ναι πως λέγεται; Από ποιο μέρος μπορεί αν είναι η καταγωγή του;

2^η -3^η διδακτική ώρα

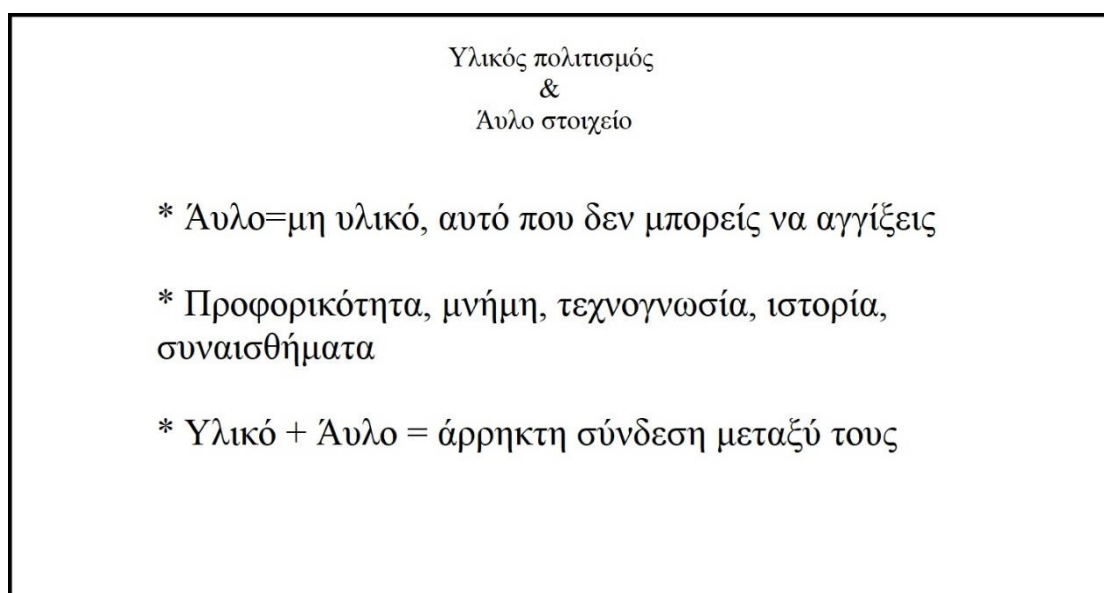
Κατά τη διάρκεια της 2^{ης} και 3^{ης} διδακτικής ώρας οι μαθητές/μαθήτριες θα έρθουν σε επαφή με τις έννοιες του πολιτισμού, της κουλτούρας και του υλικού πολιτισμού με σκοπό την προσέγγιση των εννοιών και την επιδίωξη σύνδεσής τους με παραδείγματα της καθημερινής ζωής. Επισημαίνεται ιδιαιτέρως η άυλη πλευρά του υλικού πολιτισμού.

Διαφάνεια 4

Διαφάνεια 5

Διαφάνεια 6

Εκκίνηση/Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός μέσα από την παρουσίαση και τις ερωτήσεις του θα επιδιώξει να δοθούν παραδείγματα και να γίνει συζήτηση για τις έννοιες του πολιτισμού, του υλικού πολιτισμού και της κουλτούρας ώστε να ακουστούν

σε όλους διάφορες γνώμες και σκέψεις και να γίνουν περισσότερο εύκολα κατανοητές. Αρχικά θα προσπαθήσει να διαχωρίσει τον πολιτισμό από την κουλτούρα και έπειτα θα προχωρήσει στην παρουσίαση του υλικού πολιτισμού ως μια έννοια εμφανώς περισσότερο προσεγγίσιμη μέσω των βασικών τομέων του. Στο τέλος θα προτεθεί και το άυλο στοιχείο μέσα από παραδείγματα και την μη απτή ιδιότητα του.

Μετά την προβολή της 4^{ης} Διαφάνειας μπορούν ανα γίνουν οι εξής ερωτήσεις:

- Ποιους πολιτισμούς έχετε ακουστά;
- Έχετε ακούσει ποτέ την λέξη κουλτούρα; Αν ναι, σε τι είδους συζήτηση;

Μετά την προβολή της 5^{ης} διαφάνειας μπορούν να γίνουν οι εξής ερωτήσεις:

- Μπορείτε να εξηγήσετε τι είναι ο υλικός πολιτισμός στον διπλανό σας;
- Μπορείτε να προσθέσετε δυο-τρία ακόμη υλικά σε κάθε τομέα του υλικού πολιτισμού;
- Μπορείτε να φανταστείτε ποια στοιχεία μιας ορεινής περιοχής με δάσος θα μπορούσαν να ενσωματωθούν στον υλικό πολιτισμό των κατοίκων;

Μετά την προβολή της 6^{ης} διαφάνειας μπορούν να γίνουν οι εξής ερωτήσεις:

- Είναι σημαντικό για εσάς το άυλο στοιχείο;
- Επιλέξτε ένα αντικείμενο από την σχολική αίθουσα και συζητήστε για την άυλη πλευρά του

4^η διδακτική ώρα

Η 4^η διδακτική ώρα είναι αφιερωμένη στην επικοινωνία και στη συζήτηση μεταξύ των μαθητών και του επαγγελματία γεωπόνου. Σκοπός είναι να έρθουν τα παιδιά σε επαφή με έναν ειδικό που έχει περισσότερες γνώσεις για τις καλλιέργειες σε σχέση με τον εκπαιδευτικό, ο οποίος θα προσεγγίσει τους μαθητές μέσω της δικής του οπτικής και

θα απαντήσει σε ερωτήσεις. Το κεντρικό αντικείμενο θα είναι ο ρόλος του χώματος και του κλίματος σε μια καλλιέργεια.

Εκκίνηση/Αφόρμηση: Ο γεωπόνος θα μιλήσει για το χώμα και το κλίμα δίνοντας πιο εξειδικευμένες λεπτομέρειες και έπειτα θα καλέσει τους μαθητές να κάνουν ερωτήσεις και να γίνει συζήτηση. Οι μαθητές έχοντας ήδη μια πρώτη επαφή με τη λειτουργία του χώματος και του κλίματος, πιθανότατα να έχουν ήδη απορίες πριν από την παρούσα διδακτική ώρα.

Μερικές απορίες πιθανόν να είναι οι εξής:

- Ποια είναι τα στοιχεία του χώματος που το κάνουν εύφορο προς μια καλλιέργεια;
- Τι κοινό έχουν τα χώματα σε μερικούς τόπους που έχουν μεταξύ τους κοινές καλλιέργειες;
- Γιατί κάποιες καλλιέργειες χρειάζονται περισσότερη υγρασία, κρύο ή ζέστη;
- Γίνεται να φυτέψεις πατάτα στην άμμο;
- Γιατί δεν μπορούμε να καλλιεργήσουμε εσπεριδοειδή στο βουνό;

Στο τελευταίο δεκάλεπτο της ώρας θα δοθεί στους μαθητές μια σύντομη εργασία κατανόησης της σημερινής ομιλίας, η οποία θα είναι πολλαπλής επιλογής, σε σύνδεση με την κατανόηση της 1^{ης} διδακτικής ώρας με την οποία έχει κοινό αντικείμενο και αποτελεί ανανέωση των γνώσεων που έχουν ήδη λάβει αλλά και εμπλουτισμός τους.

5^η διδακτική ώρα

Η 5^η διδακτική ώρα θα έχει ως σκοπό να ενημερωθούν τα παιδιά για την εθνογραφική έρευνα που θα πραγματοποιήσουν μόνα τους στο χωριό τους κατά τη διάρκεια των διακοπών του Πάσχα. Θα δοθούν οδηγίες και ερωτηματολόγιο ημι-κατευθυνόμενης συνέντευξης και πλαστικά κουτάκια για να συλλέξουν χώμα.

Εκκίνηση/Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός θα ξεκινήσει με μια σύντομη αναδρομή στον σκοπό της παρούσας δράσης και θα τονίσει πως επιδιώκεται η ανάδυση των στοιχείων του υλικού πολιτισμού που αφορά τις αγροτικές εργασίες και τον τομέα της διατροφής μέσα από την συλλογή χωμάτων και την έρευνα των καλλιεργειών συγκεκριμένων τόπων. Θα μοιράσει από ένα πλαστικό κουτί σε κάθε παιδί και θα ζητήσει να συλλεχθεί εκεί μια χούφτα χώμα από το χωριό του. Αν κάποιο παιδί δεν έχει χωριό ή δεν θα πάει διακοπές για το Πάσχα μπορεί να μαζέψει χώμα και να πραγματοποιήσει τη διαδικασία στο μέρος που μένει.

Θα μοιραστεί ένα ερωτηματολόγιο το οποίο θα προσεγγίζει και θα ενθαρρύνει τα παιδιά να πραγματοποιήσουν μια ημι-κατευθυνόμενη τύπου συνέντευξη σύμφωνα με την Κακάμπουρα (2011:113), δηλαδή την αφετηρία της συνέντευξης με σχέδιο ερωτήσεων μέσα από την προφορική διαδικασία και διαμόρφωση και παραλλαγή της από τον ερευνητή κατά τη διάρκεια της σύμφωνα με τον Thompson (Κακάμπουρα, 2011:114). Ο κάθε μαθητής/μαθήτρια θα επιλέξει έναν άνθρωπο μεγάλης ηλικίας που μπορεί να είναι και συγγενής του, ο οποίος να έχει καλή μνήμη και να προέρχεται από τον αγροτικό χώρο κατά προτίμηση σύμφωνα με όσα προτείνει ο Μερακλής (Κακάμπουρα, 2011:119). Επίσης, η συγγένεια μπορεί να επιφέρει το αίσθημα της οικειότητας και να μετατρέψει τη συνέντευξη σε μια άνετη διαδικασία, όσο και η ενημέρωση του ανθρώπου που θα επιλέξουν για το σκοπό της συλλογής πληροφοριών (Κακάμπουρα, 2011:119). Ο χώρος και ο χρόνος παίζουν σημαντικό ρόλο επίσης, ως χώρος μπορεί να επιλεγθεί ένα μέρος της οικίας του ανθρώπου στο οποίο νιώθει άνετα όπως το σαλόνι και η περίοδος θα είναι κατά τις διακοπές του Πάσχα (Κακάμπουρα, 2011:117). Στο τελευταίο μέρος του ερωτηματολογίου θα υπάρχουν δύο κενά για ερωτήσεις τις οποίες μπορεί να επιλέξει ο μαθητής/μαθήτρια εκ των προτέρων ή κατά τη διάρκεια της συνέντευξης οι οποίες σύμφωνα με την κρίση του θα έδιναν επιπλέον πληροφορίες στην έρευνα ή θα ήταν εξίσου σημαντικές με τις ήδη υπάρχουσες και θα συμπλήρωναν το τελικό κείμενο.

6^η-7^η διδακτική ώρα

Η 6^η και 7^η διδακτική ώρα αφορά το πρώτο μάθημα που θα γίνει έπειτα από την επιστροφή των μαθητών και τις διακοπές του Πάσχα. Θα έχει σκοπό να παρουσιαστούν τα στοιχεία που συνέλεξε ο κάθε μαθητής/μαθήτρια και τον εντοπισμό ομοιοτήτων

και ιδιαιτεροτήτων στις καλλιέργειες, αλλά και των στοιχείων αγροτικής εργασίας και διατροφής. Επίσης θα συγκεντρωθούν τα κουτιά με τα χρώματα τα οποία θα προετοιμαστούν για την τελική εγκατάσταση.

Εκκίνηση/Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός θα καλέσει τους μαθητές/μαθήτριες με τη σειρά για να κάνουν μια μικρή παρουσίαση της έρευνάς τους. Το ζητούμενο είναι να γίνουν γνωστά τα στοιχεία αυτά και να τα ακούσουν όλοι οι μαθητές από όλους με τη σειρά. Θα ξεκινήσουν με το όνομα του τόπου και τις βασικές του καλλιέργειες. Ο τόπος θα ήταν χρήσιμο να εντοπίζεται κάθε φορά στον χάρτη, αν υπάρχει διαθέσιμος στην αίθουσα. Έπειτα οι πληροφορίες που θα είναι σημαντικές είναι το όνομα του ανθρώπου ο οποίος έδωσε τις πληροφορίες και η σχέση του με τον μαθητή/μαθήτρια. Ο/η εκπαιδευτικός θα καταγράφει επιγραμματικά τα στοιχεία στον πίνακα ώστε στο τέλος να εντοπιστούν πιο εύκολα οι ομοιότητες και οι ιδιαιτερότητες που ζητούνται (όνομα τόπου/όνομα καλλιέργειας/αγροτική εργασία/είδος τροφής).

Παράδειγμα

- Παξοί
- Ελαιοκαλλιέργεια
- Ελαιοπαραγωγού/ εργάτες στις ελιές
- Ελιά/ελαιόλαδο

Στο τέλος του μαθήματος θα γραφτούν δύο στήλες στον πίνακα, μια με τα ποσοστά κοινών καλλιεργειών (π.χ. κεράσια σε 5 τόπους) και μια με τις ιδιαίτερες κατηγορίες (π.χ. μαστίχα, εσπεριδοειδή). Θα επιδιωχθεί συζήτηση με βάση τα αποτελέσματα ώστε να θυμηθούν τα παιδιά όσα επακολουθούν στους ντόπιους πληθυσμούς που μοιράζονται μεταξύ τους τόσα κοινά στοιχεία, αλλά τους χωρίζει μεγάλη ή μικρή χλιμετρική απόσταση. Επίσης θα παρατηρηθούν οι αποχρώσεις των χωμάτων και θα συζητηθεί η ποικιλία τους αλλά και οι ομοιότητές τους.

8^η διδακτική ώρα

Η 8^η και τελευταία διδακτική ώρα θα είναι η ώρα που θα δημιουργηθεί η εγκατάσταση με τα κουτάκια που περιέχουν χρώμα. Θα έχει σκοπό την ολοκλήρωση της διαδικασίας

και την απολαβή της ηθικής ευχαρίστησης από τους μαθητές για τα αποτελέσματα του κόπου τους.

Τα βήματα προτείνονται ως εξής:

- Συλλέγουμε όλα τα κουτάκια
- Πάνω στο κάθε κουτάκι θα κολληθεί ετικέτα που δεν θα καταλαμβάνει μεγάλο χώρο, ούτε θα κλείνει το πάνω μέρος του, ώστε το χρώμα του χώματος να είναι ορατό. Θα γράφει το όνομα του τόπου συλλογής και την καλλιέργειά του
- Τα τοποθετούμε πάνω στην επιφάνεια που θα έχει αποφασιστεί νωρίτερα (τραπέζι ή πάγκος) με τυχαία σειρά, το ένα δίπλα στο άλλο
- Γράφουμε μια λίστα σε κάθετο χαρτί και την κρεμάμε δίπλα στην εγκατάσταση. Η λίστα γράφει τα ονοματεπώνυμα των μαθητών/μαθητριών, τον τόπο συλλογής χώματος και τις καλλιέργειες

Η εγκατάσταση προτείνεται να παρουσιαστεί στον σύλλογο διδασκόντων με παρόμοιο τρόπο που παρουσιάστηκε στην τάξη κατά την 6^η και 7^η ώρα. Η εγκατάσταση δύναται να μετακινηθεί και να παρουσιαστεί/ εκτεθεί σε τοπικό λαογραφικό μουσείο ή στο πλαίσιο εκδήλωσης αντίστοιχης θεματολογίας.

2.1.9 Υλικά

Τα υλικά που χρειάζονται για την υλοποίηση της δράσης είναι κουτάκια Plexiglas διάφανα, σε μικρή διάσταση (προτείνεται 5εκ. x 5εκ./ 6εκ. x 6εκ.) και σε αριθμό όσα και τα παιδιά του τμήματος. Το χρώμα που θα τα γεμίσει θα συλλεχθεί από τους μαθητές. Προαιρετικά, ετικέτες μικρών διαστάσεων σε λευκό χρώμα, οι οποίες θα κολληθούν στα κουτάκια και θα γραφτεί το όνομα του τόπου προέλευσης του χώματος και των είδος των δύο βασικών καλλιεργειών (αν υπάρχουν) που ευδοκιμούν εκεί. Επίσης θα χρειαστεί ένα λευκό χαρτόνι που θα γραφτούν τα ίδια στοιχεία μαζί με το όνομα του κάθε μαθητή που τα συνέλλεξε. Η δημιουργία εγκατάστασης επιδέχεται αυτοσχεδιασμό με βάση τις δυνατότητες του κάθε σχολείου και την προσαρμογή στο χώρο που θα εκτεθεί. Ενδεικτικά θα μπορούσε να δημιουργηθεί πάνω σε ένα τραπέζι χαμηλού ύψους ώστε να είναι ορατή σε όλους ή τη βάση της να αποτελέσει ένα mdf ή κόντρα πλακέ ξύλο, πάνω στο οποίο θα κολληθούν τα κουτάκια, αφού ασφαλιστούν ώστε να μην ανοίγουν και να στερεωθεί με βίδες σε τοίχο σαν ένας πίνακας.

2.1.10 Πρόταση διδασκαλίας / Προσέγγιση εννοιών

Η ηλικία των παιδιών του δημοτικού σχολείου, ειδικά των τάξεων Δ'-Ε'-ΣΤ' για τις οποίες προτείνεται η δράση, χρήζει ιδιαίτερης διαχείρισης στην προσέγγιση των εννοιών της. Ωστόσο είναι ορθό να γίνει προσπάθεια προσέγγισης με μεγάλη απλοποίηση των βασικών εννοιών.

Ο υλικός πολιτισμός προτείνεται να προσεγγιστεί διακρινόμενος σε δυο έννοιες: αρχικά προσέγγιση της σημασίας του πολιτισμού και έπειτα του υλικού πολιτισμού. Η 2^η και 3^η διδακτική ώρα είναι αφιερωμένες σε αυτή την πρώτη επαφή.

Η έννοια του πολιτισμού πιθανότατα να μην είναι εύκολο να οριστεί ακόμη και από τους ενήλικες, η διάστασή της είναι ευρεία και πιθανότατα να μην συγκλίνουν οι απόψεις. Βασισμένη στο σύγγραμμα του Σωτήρη Δημητρίου (2001) στην Ουτοπία, θα προσέγγιζα την έννοια του πολιτισμού με το ακόλουθο σκεπτικό:

Πολιτισμός

Η αντίληψη περί πολιτισμού αναφέρεται σε πνευματική και υλική πρόοδο. Η Οικονόμου (2019: 7) προσεγγίζει τον πολιτισμό ως εξής:

«Πολιτισμός είναι η συγκέντρωση πλούτου υλικών ή άυλων αγαθών που η κοινωνία τα κληρονομεί από το παρελθόν και μέσω του παρόντος τα μεταβιβάζει στο μέλλον. Περιλαμβάνει συνήθειες, πρακτικές, νοοτροπίες, συμπεριφορές και αντιλήψεις μιας κοινωνίας ή κοινωνικής ομάδας, που συνθέτουν ένα σύστημα σημασιών και αξιών».

Η λέξη πολιτισμός μεταφράζεται στα ελληνικά συνήθως ως έννοια της κουλτούρας από την επιστήμη της ανθρωπολογίας, καθώς θεωρείται έννοια αρκετά ασαφής κατά την Γκέφου-Μαδιανού (Δημητρίου, 2001: 37), αλλά και επειδή αναφέρεται σε ύψιστα πνευματικά και καλλιτεχνικά επιτεύγματα, σύμφωνα με την Μπακαλάκη (Δημητρίου, 2001:37). Ο Humboldt (Δημητρίου, 2001:38) ταυτίζει την κουλτούρα με τον πνευματικό πολιτισμό και την πνευματική δραστηριότητα, αποδίδοντας την εκδοχή της πνευματικής προόδου. Ενώ ο Έρασμος (Δημητρίου, 2001: 39) το 1530 συνδέει τον πολιτισμό «civilization», με την εξωτερική ευπρέπεια του σώματος, γεγονός το οποίο συνοδεύεται με την επικοινωνία σώματος και πνεύματος και απαιτείται η πνευματική καλλιέργεια ώστε να είναι εμφανής και μέσω της ευπρέπειας στην εξωτερική εμφάνιση

ή και αντιστρόφως. Παράλληλα στη Γαλλία το 1760, παραπάνω από 200 χρόνια έπειτα, αρχίζει να επικρατεί η άποψη πως ο πολιτισμός βρίσκεται σε αντιδιαστολή με την «αγριότητα», δηλαδή πολιτισμένος θεωρείται εκείνος που δεν είναι άγριος (Δημητρίου, 2001: 39). Κατά τον Wheeler (Δημητρίου, 2001: 39) το 1964, ο πολιτισμός νοείται ως πρόοδος γνώσης και γενικής ανάπτυξης, και φυσικά όχι «πρωτογονισμός». Η αντίληψη που έχει κυριαρχήσει και σχετίζεται με την καλή συμπεριφορά και εμφάνιση συνδέεται με τον δυτικό πολιτισμό και είναι κατάλοιπο της αποικιοκρατίας (Elias, 1997: 127).

Η λέξη culture τυγχάνει μετάφρασης τόσο ως κουλτούρα τόσο και ως πολιτισμός (Κυριακάκης, 2023: 37). Η λέξη civilization μεταφράζεται επίσης ως πολιτισμός και έχει συνδεθεί με την δυτική άποψη η οποία βασίστηκε στην επεκτασιμότητα της αποικιοκρατίας (Κυριακάκης, 2023: 42) ως «παρέμβαση» και στον πνευματικό πολιτισμό των ντόπιων πληθυσμών. Η μετάφραση επηρεάζει ολόκληρο το νόημα των κειμένων και ακόμη επικρατεί διχασμός στην επιστημονική κοινότητα ως προς την ορθότητα της επιλογής. Η κουλτούρα ορίζεται ως επίκτητη κατάσταση/διαδικασία και αφορά ιδέες, αντιλήψεις και γενικότερα υιοθέτηση τρόπου ζωής, ο οποίος χαρακτηρίζεται από ποιοτικές διαβαθμίσεις (Κυριακάκης, 2023: 39-40), ενώ ο πολιτισμός αφορά τα επιτεύγματα μιας κοινωνίας, υλικά και άυλα και γενικά την «ιδιότητα του ανθρώπινου είδους να κατασκευάζει, να μαθαίνει, να επικοινωνεί και να ζει μέσα από νοήματα και αξίες, ανεξάρτητα από οποιαδήποτε αξιολόγηση του «χαμηλού» ή του «υψηλού» (Κυριακάκης, 2023: 40).

Υλικός πολιτισμός

Ο υλικός πολιτισμός αναφέρεται στα υλικά επιτεύγματα του ανθρώπου τα οποία είναι αποτέλεσμα πνευματικής και νοητικής ανάπτυξης. Ο υλικός πολιτισμός του ανθρώπου θα μπορούσε να προσεγγιστεί διδακτικά ως έννοια που αφορά την ύλη και με τρόπο πιο κατανοητό για τα παιδιά, τα αντικείμενα. Ο υλικός πολιτισμός μπορούμε να πούμε ότι είναι σχετικός με τα χειροπιαστά επιτεύγματα ή ως πολιτισμός που αφορά πράγματα ακόμη πιο απλοϊκά. Αναφέροντας τους τρεις βασικούς τομείς του μπορούμε να πούμε πως αφορά την κατοικία, την ένδυση και τη διατροφή για να γίνει πιο συγκεκριμένη η συζήτηση. Όλα όσα έχει καταφέρει να φτιάξει ο άνθρωπος για να καλύψει τις βασικές ανάγκες του. Μπορούμε να συζητήσουμε πάνω σε αυτό ώστε να ακουστούν διάφορες απόψεις για το ποιες είναι οι βασικές ανάγκες του ανθρώπου και πως αυτές ορίζονται από τα παιδιά. Έπειτα θα συζητήσουμε για την κατοικία, και το πώς ο άνθρωπος μπορεί

να αξιοποιήσει το φυσικό τοπίο για την δημιουργία της και επιβίωσή του μέσα από παραδείγματα (δασικό τοπίο, πετρώδες τοπίο). Συνεχίζοντας τη συζήτηση σχετικά με την ένδυση θα πούμε ότι αναφέρεται στα ρούχα, τις ανάγκες που έχουν οι άνθρωποι σε κάθε εποχή καθώς και τα υλικά προέλευσης των ρούχων (δέρμα, μαλλί, βαμβάκι κ.α.). Τέλος στον τομέα της διατροφής, θα συζητηθεί η ανάγκη για τροφή και η αξιοποίηση των καλλιεργειών για αυτό το σκοπό αλλά και η εφεύρεση αντίστοιχων προϊόντων για τροφή και καθημερινή χρήση (π.χ. ελιά-λάδι-σαπούνι).

Ο υλικός πολιτισμός λαμβάνει και άυλη διάσταση αν σκεφτούμε πως τα αντικείμενα έχουν άυλο παρελθόν που σχετίζεται με την ιδέα δημιουργίας τους, την εξέλιξή και τη διαχείρισή τους. Μέσα από τις αφηγήσεις μεταβιβάζεται ο τρόπος με τον οποίο μπορεί κάποιος να φτιάξει κάτι και αντίστοιχα να χτίσει, να ράψει, να μαγειρέψει. Η τεχνογνωσία δηλαδή, μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά μέσω της προφορικότητας (Φωτοπούλου, 2016:19) και της βιωματικής εμπειρίας. Δύο παραδείγματα για την μεταβίβαση της τεχνογνωσίας είναι [η Τέχνη της ξερολιθιάς](#) και η [Υφαντική τέχνη στο Γεράκι Λακωνίας](#), στις οποίες περιπτώσεις η τέχνη μεταδίδεται με βιωματική μάθηση και αποτελεί το άυλο στοιχείο διαχείρισης της πέτρας και του μαλλιού που είναι υλικά στοιχεία. Στην περίπτωση του ελαιόλαδου το άυλο στοιχείο εντοπίζεται, μεταξύ άλλων και μέσα από τον ιερό και συμβολικό του χαρακτήρα που είναι συνδεδεμένος με μυστήρια του Χριστιανισμού, τελετουργίες και γιορτές αλλά και μέσα από τον τρόπο που ενσωματώνεται στη διατροφή και τα έθιμα ([Ο πολιτισμός της ελιάς και του ελαιόλαδου, 2019](#)). Ακόμη, το άυλο στοιχείο είναι κάτι το «ζωντανό», αλλάζει, αναδιαμορφώνεται, εμπλουτίζεται με γνώσεις που είναι επακόλουθες της κοινωνικής εξέλιξης (Φωτοπούλου, 2016: 13).

Γενικά θα υπάρχει μια επιδίωξη οι απαντήσεις να προκύπτουν μέσα από τη συζήτηση με τα παιδιά με καθοδήγηση στις ερωτήσεις και εστίαση στο διάλογο.

Στη συγκεκριμένη δράση η προσέγγιση σχετικά με τους δύο βασικούς παράγοντες που αφορούν τις καλλιέργειες δηλαδή το χώμα και το κλίμα, θα πραγματοποιηθεί από γεωπόνο στο πλαίσιο της ομιλίας του την 4^η διδακτική ώρα.

2.2 Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Παραδοσιακή οικία αμπελουργού. Η περίπτωση του Αμπελώνα Τυρνάβου

2.2.1 Γενική ιδέα. Ιστορικά στοιχεία του τόπου

Τον 20^ο αιώνα τα μέσα διαβίωσης και τα δεδομένα καθημερινής ζωής ήταν εντελώς διαφορετικά σε σχέση με τα σύγχρονα όπως και η γενική αντίληψη που έχουμε τον 21^ο αιώνα για τη ζωή. Δεδομένα σύγχρονα ζητήματα που έχουν επιλυθεί, παλιότερα φάνταζαν ακατόρθωτα και οι ανάγκες ήταν διαφοροποιημένες σε σχέση με τις σημερινές. Ο 20^{ος} αιώνας στην Ελλάδα ήταν ο αιώνας που κατά τη διάρκεια του δύο παγκόσμιου πόλεμοι, χρονικά κοντινοί, επηρέασαν τη ζωή των ανθρώπων και σε πολλές περιπτώσεις βιώθηκαν και οι δύο. Οι άνθρωποι τότε είχαν ως βασική ανάγκη την επιβίωση και για την εξασφάλισή της χρησιμοποιούσαν τα μέσα της εποχής.

Οι περιοχές κατά τόπους στην Ελλάδα άλλοτε είναι εύφορες σε κάποια συγκεκριμένη καλλιέργεια, άλλοτε σε πολλές. Η ανάγκη ωθεί τους ανθρώπους στην μέγιστη δυνατή αξιοποίηση των μέσων που είχαν για να διατηρήσουν τον αγροτικό τομέα: μια καλλιέργεια, την κτηνοτροφία. Η επαρχία στη Θεσσαλία αποτέλεσε έναν από τους τόπους επιβίωσης των οικογενειών που έμεναν πίσω όταν ο πατέρας συμμετείχε στον πόλεμο. Σύμφωνα με οικογενειακές πηγές, οι οικογένειες που είχαν συγγενείς στα χωριά, έστελναν τα παιδιά τους να ζήσουν εκεί για να καταφέρουν να επιβιώσουν. Παλιότερα μέλη της οικογένειάς μου, τα οποία είναι μέχρι σήμερα στη ζωή, διηγούνται ακόμη τις συνθήκες και τους τρόπους διαβίωσης. Η περίπτωση αναφέρεται στον Αμπελώνα Τυρνάβου, όπου συγγενείς της οικογένειας είχαν τη δυνατότητα να διατηρήσουν σε μικρό βαθμό την κτηνοτροφία και να αξιοποιήσουν την ευφορία του τόπου.

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η οικογένεια της γιαγιάς μου και συγκεκριμένα εκείνη και τα αδέρφια της που ήταν ανήλικα πέρασαν κάποια χρόνια στον Αμπελώνα. Στην οικογένεια που φιλοξενούνταν υπήρχε δυνατότητα να φάνε κάποιες φορές κρέας, διότι κατείχαν ένα μικρό κοπάδι με πρόβατα, αλλά και να τρώνε συχνά αυγά τα οποία έψηναν στη χόβολη. Επίσης μέσα σε αυτές τις συνθήκες τα παιδιά έμαθαν να ξεχωρίζουν τα βρώσιμα χόρτα, να τα συλλέγουν και να ετοιμάζουν μικρές πίτες στη σόμπα, συνήθεια και γνώση που εφαρμόζουν μέχρι σήμερα. Το αλεύρι το

εξασφάλιζαν μέσω της ανταλλαγής προϊόντων με ανθρώπους που είχανε σιτάρια, μάλιστα υπήρχαν φορές που τα παιδιά έσπαγαν τους σπόρους και πραγματοποιούσαν τη διαδικασία παραγωγής αλευριού.

Όσον αφορά τους ενήλικες, για την περίπτωση του Αμπελώνα, ορισμένες ευκατάστατες οικογένειες κατά τη διάρκεια του πολέμου αλλά ειδικότερα έπειτα από αυτόν, διατηρούσαν την καλλιέργειά τους που στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν η αμπελοκαλλιέργεια. Οι οικογένειες αυτές είχαν μεγάλο σπίτι και αυλή, οργανώνοντας το νοικοκυριό και αρκετές αγροτικές εργασίες εντός των ορίων της οικίας τους.

Οι οικίες είχαν σε ελάχιστες περιπτώσεις υπόγειο, στο οποίο κατοικούσαν οι εργάτες των χωραφιών και οι βοηθοί παραγωγής. Σύμφωνα με μαρτυρίες απογόνου συγκεκριμένης περίπτωσης της οποίας το σπίτι κατοικείται ακόμη και είναι ένα από τα παλιότερα της περιοχής του Αμπελώνα, οι εργάτες έμεναν στο υπόγειο, μαγείρευαν εκεί αλλά και βοηθούσαν, ορισμένοι στα χωράφια και ορισμένοι στην καθαριότητα του σπιτιού. Στις περισσότερες περιπτώσεις που δεν υπήρχε υπόγειο, στην αυλή οι αποθήκες είχαν το ρόλο του σπιτιού των εργατών. Εντός του οικοπέδου και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, υπήρχαν διαμορφωμένοι χώροι για την διαλογή και επεξεργασία των σταφυλιών, την παραγωγή κρασιού και τσίπουρου και την αποθήκευσή του.

Όλες οι γνώσεις αυτές ανήκουν στο παρελθόν καθώς σήμερα τα δεδομένα είναι διαφορετικά. Η οπτική αυτής της συγκεκριμένης πτυχής παλιότερης ζωής όμως μπορεί να αποτελέσει έμπνευση για εικαστικό έργο, που μέσα από τη δημιουργία θα φανερωθούν στοιχεία του παρελθόντος τα οποία αν και είναι σχετικά κοντινά χρονικά, φαντάζουν πολύ πιο μακρινά. Η γενική άντληση της ιδέας συνδέεται με την προηγούμενη εικαστική δράση «Χώμα και Υλικός Πολιτισμός» σχετικά με την αξιοποίηση, διαχείριση αλλά και εκμετάλλευση των καλλιεργειών που ευδοκιμούν σε ένα τόπο και δημιουργούν τον υλικό του πολιτισμό. Τα χρόνια και οι συνθήκες του 20^{ου} αιώνα, δημιουργούν στην περίπτωση του Αμπελώνα αλλά και σε όλη την Ελλάδα την ανάγκη αξιοποίησης της χλωρίδας κάθε περιοχής, η οποία μετέπειτα καθιέρωσε στοιχεία του πολιτισμού της, συνδέθηκε με συγκεκριμένους τόπους και δημιούργησε την παράδοση, χαράχθηκε στη μνήμη και την ταυτότητα του τόπου.

Ο Αμπελώνας Τυρνάβου είναι κωμόπολη στην περιοχή της Λάρισας στη Θεσσαλία. Η τουρκική ονομασία του ήταν «Καζακλάρ», το οποίο συνήθως εξελληνιζόταν και ως το

«Καζακλάρι». Αν και ο Τύρναβος είναι γνωστός και συνδεδεμένος με το τσίπουρο, ο Αμπελώνας συνδέεται με το αμπέλι και το κρασί και διαθέτει διαφορετική σύσταση σε επίπεδο πόλης, οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις εξαφανίζουν τα σύνορά τους. Ο Τύρναβος νοείται ως τσιμεντούπολη στην οποία το «πράσινο» δεν υφίσταται στο κέντρο της πόλης αλλά την αγκαλιάζει περιμετρικά μέσω των χωραφιών.

Η ονομασία «Τύρναβος» δεν είναι αντιπροσωπευτική της αμπελοκαλλιέργειάς της, σε πολλές σύγχρονες συζητήσεις σημαίνει «αγκαθότοπος» πιθανώς λόγω σημείων που ήταν άγονα ή και σαν παρομοίωση της άποψης που αντιτίθεται στην παγανιστική του παράδοση την περίοδο της Αποκριάς. Το σλαβικό «Τουρναμπάου» είναι μία από τις εκδοχές προέλευσης της ονομασίας και σημαίνει αγκαθότοπος, υπάρχει ακόμη η άποψη πως η ονομασία προέρχεται από τα ψάρια «Τούρνες» που είχε ο ποταμός Ξηριάς ο οποίος διαπερνά την περιοχή, αλλά και το «Τουρνουόβο» που σημαίνει «νέος πύργος», κατά την Φραγκοκρατία (Καλογιάννης, 1978:60).

Η παρελθούσα ονομασία του Αμπελώνας, «Καζακλάρ», σχετικά με την οποία δίνεται η επεξήγηση ως «Παλουκοχωριό» προέρχεται πιθανώς από λαϊκό μύθο στον οποίο με την άφιξή τους οι Τατάροι με τα άτια τους, έκοψαν μεγάλα ξύλα «παλούκια» από τα δέντρα κοντινού δάσους και τα «έμπηξαν» στην καρποφόρα γη για να δέσουν τα άλογά τους, δημιουργώντας παράλληλα το πρώτο τους στρατόπεδο (Καλογιάννης, 1978: 67). Τα παλούκια αυτά σύμφωνα με λαϊκή παράδοση «έπιασαν» και φύτεψαν από αυτά δέντρα μεγάλων διαστάσεων τα οποία υπάρχουν μέχρι σήμερα και αποτελούν χαρακτηριστικό του Αμπελώνα. Στην τουρκική γλώσσα τα παλούκια ονομάζονται «καζίκ» και ενωμένο με τη λέξη «λαρ» η οποία σημαίνει πολλά, ενωμένα και σε συνδυασμό με την περιγραφή της λαϊκής παράδοσης, ήταν ο τόπος που είχε πολλά παλούκια, τα οποία μετά έγιναν δέντρα και η ονομασία σήμαινε «Παλουκότοπος» ή «Παλουκοχώρι» (Καλογιάννης, 1978: 68). Η εκδοχή όμως αυτή αμφισβητείται και θεωρείται «εύκολη», καθώς η κατάληξη «λαρ» φανερώνει τα πολλά δηλαδή τον πληθυντικό αριθμό, αλλά έχει και τη σημασία του «τόπου» (Καλογιάννης, 1978: 68). Επιπλέον εκδοχές δίνουν την μετάφραση της ονομασίας ως «Πλινθοχώρι», «Χηνότοπος», «Κοζακοχώρι» και άλλες, οι οποίες διόλου άσχετες δεν είναι με την περιοχή (Καλογιάννης, 1978: 68-69). Σε ερώτημα που τέθηκε τον Φεβρουάριο του 2026 σε τοπική ιστοσελίδα δημόσιας λαογραφίας, προέκυψε και η πιθανή προέλευση από το παλαιοσλαβικό «kazaku» ή το τουρκικό «kazak» που μεταφράζονται μεταξύ άλλων, αγένειος, ξυρισμένος άνδρας.

Η ονομασία «Αμπελώνας» δόθηκε στο Καζακλάρ τα τελευταία προπολεμικά χρόνια, νωρίτερα από το 1940 (Καλογιάννης, 1978:77) . Αιτία αποτέλεσε η πληθώρα αμπελιών της περιοχής, όπως και σε πολλές παρόμοιες περιπτώσεις στον Θεσσαλικό κάμπο, στις οποίες η ονομασία συνδέθηκε με την καλλιέργεια του τόπου.

Ο Αμπελώνας είναι τόπος που διαθέτει μεγάλη έκταση πράσινου εντός της κωμόπολης, που χαρακτηρίζεται από την παρουσία μεγάλων πλατάνων, πάρκων σχεδόν σε κάθε οικοδομικό τετράγωνο και φυσικό άλσος με πολλά δέντρα, εξαιτίας της παρουσίας παλαιότερων λιμνών στο σημερινό «Άλσος του Αγίου Γεωργίου».

2.2.2 Περιγραφή

Η εικαστική εκπαιδευτική δράση με τίτλο «Παραδοσιακή οικία αμπελουργού» εστιάζει στην περίπτωση του Αμπελώνα Τυρνάβου, ενός τόπου στον οποίο η καλλιέργεια καθόρισε την ονομασία της κωμόπολης. Μέσω της τέχνης και της δημιουργίας οι μαθητές θα κατασκευάσουν μια μακέτα, μικρή δηλαδή αναπαράσταση της συνολικής διαμόρφωσης της οικίας ενός αμπελουργού με γνώμονα τις ανάγκες και τις συνθήκες παλαιότερης εποχής. Η δράση θα ξεκινήσει με θεωρητική παρουσίαση ιστορικών στοιχείων για τον Αμπελώνα, έπειτα στοιχείων της αμπελοκαλλιέργειας και περιγραφή της οικίας βασισμένη στις πληροφορίες του Στέλιου Παπανικολάου. Συνήθως η αυλή ήταν διαμορφωμένη ώστε να τα συμπεριλαμβάνει όλα: το σπίτι του αμπελουργού, τις αποθήκες, χώρους διαμονής εργατών, χώρους για τα καζάνια, η στέρνα, τα βαρέλια, τα γεωργικά εργαλεία, κάρο και πόρτα προσαρμοσμένη στα μέτρα του κάρου. Το εικαστικό έργο που θα παραχθεί θα είναι η αναπαράσταση της οικίας, με κατά προτίμηση υλικά από συσκευασίες ή οποιαδήποτε υλικά θα μπορούσαν να προσεγγίσουν σχηματικά τις εγκαταστάσεις. Το έργο θα είναι ομαδικό και έπειτα μπορεί να χρωματιστεί. Μέσα από τη δημιουργία της μακέτας τα παιδιά θα έρθουν σε επαφή με τον παλαιότερο τρόπο ζωής και σκέψης που ήταν κυρίως δομημένος με βάση τη λειτουργικότητα και τις ανάγκες διαβίωσης και επιβίωσης. Η δράση κατά τη διάρκεια των μαθημάτων θα συνοδευτεί από οπτικοακουστικό υλικό, ειδική ανάλυση και επαφή με τον υλικό αυτό πολιτισμό που μπορεί τα παιδιά να έχουν ακούσει αλλά να μην έχουν δει (π.χ. καζάνια, κάρο). Επίσης η ομιλία ενός αμπελουργού στο σχολείο, η επίσκεψη μουσείου οίνου και αμπέλου αλλά και μιας παραδοσιακής οικίας

αμπελουργού θα λειτουργήσουν καταλυτικά στην εξέλιξη της δράσης. Η δημιουργία της μακέτας θα είναι στο τελευταίο στάδιο.

2.2.3 Σκοπός

Ο σκοπός της εικαστικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας είναι οι μαθητές να έρθουν σε επαφή με έναν προβιομηχανικό τρόπο ζωής και να γνωρίσουν την αξία της ανθρώπινης επινοήσεως χωρίς τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα. Επίσης για να αποκτήσουν γνώσεις σχετικά με τις αγροτική εργασία της αμπελοκαλλιέργειας του μόχθου και της διαχείρισης των προϊόντων του σταφυλιού μέσω της πλήρους αξιοποίησης των πάντων, μέρος των οποίων πιθανόν να ανήκει στο οικείο τους παρελθόν και της οικογένειάς τους και είναι και οι ίδιοι πιθανοί συνεχιστές του. Ακόμη, να προβληματιστούν σχετικά με την επίδραση των σύγχρονων τεχνολογικών μέσων στην καθημερινότητά μας και να αναπτύξουν κριτική σκέψη σχετικά με την ορθή και μετρημένη χρήση τους.

2.2.4 Στόχοι

Οι στόχοι της εκπαιδευτικής δράσης διαφέρουν από μάθημα σε μάθημα καθώς θα προχωράνε σταδιακά όμως γενικότερα στοχεύουν:

- Στην απόκτηση γνώσεων μέσω της δημιουργίας
- Στη δυνατότητα επαφής με τη λαογραφία με ιδιαίτερο τρόπο
- Στη άμεση εφαρμογή των γνώσεων σε πράξη
- Στην καλλιέργεια αυτοπεποίθησης και της δημιουργικότητας
- Στην βιωματική μάθηση
- Στην καλλιέργεια εμπιστοσύνης και υπευθυνότητας
- Στην ανάπτυξη σεβασμού και αυτοσεβασμού
- Στην ώθηση προς την ενήλικη κριτική σκέψη πέρα από τα περιθώρια του σχολικού περιβάλλοντος
- Στην δημιουργία αληθινού ενδιαφέροντος ως προς τις ιδιαιτερότητες της Ελληνικής γης και καλλιεργειών
- Στην επαφή με έναν προβιομηχανικό τρόπο ζωής

- Στην απάντηση πολλών ερωτημάτων τους σχετικά με τις αγροτικές εργασίες των γονιών ή των παππούδων
- Στην εμπιστοσύνη και αναζήτηση της έγκυρης πληροφορίας
- Στην γνώση του παρελθόντος
- Στην επαφή με τις ρίζες τους
- Στην εκτίμηση του παραδοσιακού και αγροτικού τρόπου ζωής
- Στην επιρροή του τρόπου σκέψης τους και διαχείριση της καθημερινότητας τους
- Στην επαφή με παλιότερες ονομασίες αντικειμένων και χώρων και γνώση της χρήσης τους
- Στον προβληματισμό σχετικά με την πλήρη εισχώρηση της τεχνολογίας στην καθημερινή και αγροτική ζωή

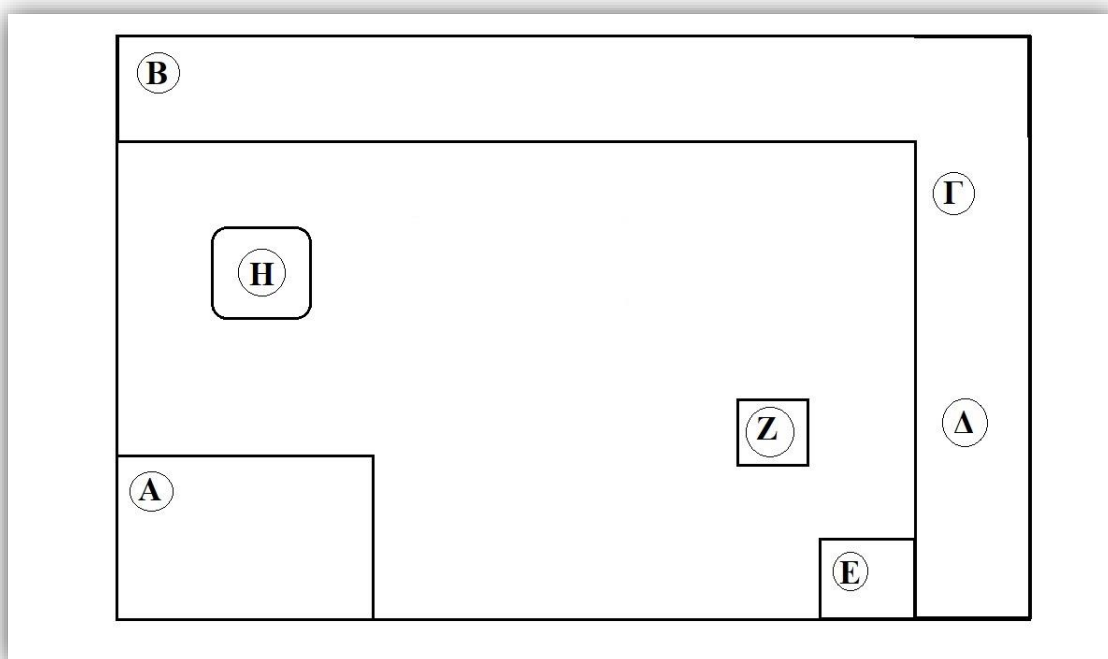
2.2.5 Εικαστικό έργο

Το εικαστικό έργο που θα προκύψει θα είναι ομαδικό, θα έχει τη μορφή της μακέτας η οποία στην εικαστική ορολογία θα μπορούσε να θεωρηθεί γενικότερα ως εγκατάσταση. Θα εκτεθεί στο χώρο του σχολείου. Η μακέτα θα συμπεριλαμβάνει διαμόρφωση της οικίας του αμπελουργού, συνοδευόμενη από όλους τους χώρους της όπως θα παρουσιαστούν στα παιδιά, βασισμένη σε σχεδιάγραμμα. Το έργο θα συνοδεύεται από αναπαράσταση της κάτοψης της οικίας, σχεδιασμένη από αρχιτέκτονα. Στην δημιουργία της μακέτας προτείνεται να χρησιμοποιηθούν ανακυκλώσιμα υλικά από συσκευασίες τροφίμων αλλά και οποιαδήποτε υλικά είναι ελαφρά σε βάρος και μπορούν να απεικονίσουν αντιπροσωπευτικά τα πραγματικά αντικείμενα (π.χ. κυλινδρικά μεταλλικά/χάρτινα κουτιά ως βαρέλια ή ορθογώνιο χάρτινο κουτί για αποθήκη). Η οικία και η αποθήκη καθώς και όλοι οι βοηθητικοί χώροι δεν θα έχουν σκεπή ώστε να γίνει η επιμέρους αναπαράσταση των εσωτερικών χώρων και αντικειμένων. Το εικαστικό έργο θα βασιστεί στην κάτοψη που παρατίθεται ως βοηθητικό υλικό, περιέχει περιγραφές για το κάθε μέρος της οικίας, τους εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους της ώστε να προσεγγιστεί αναπαραστατικά με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Αρχικά η μακέτα και το κάθε μέρος της να χρωματιστεί λευκό με ακρυλικό χρώμα για ομοιομορφία και αποφυγή εστίασης σε συσκευασίες και χρώματα τους. Έπειτα δύναται πριν τη συναρμολόγησή της να χρωματιστεί με ακρυλικά

χρώματα στα φυσικά χρώματα των αντικειμένων και του τοπίου (π.χ. αυλή με γρασίδι, αποθήκη καφέ-μπεζ, ανάγλυφη από πλίνθους κ.τ.λ.). Οι διαστάσεις που προτείνονται είναι 70εκ. x110εκ. σε αναλογία κλίμακας 1:50 για βασισμένο σε οικόπεδο 2 στρεμμάτων.

2.2.6 Βοηθητικό υλικό

Το βοηθητικό υλικό είναι απόσπασμα της συνέντευξης του Στέλιου Παπανικολάου και της περιγραφής της παραδοσιακής του οικίας.

Κάτοψη της παραδοσιακής οικίας Παπανικολάου

Ονομασίες

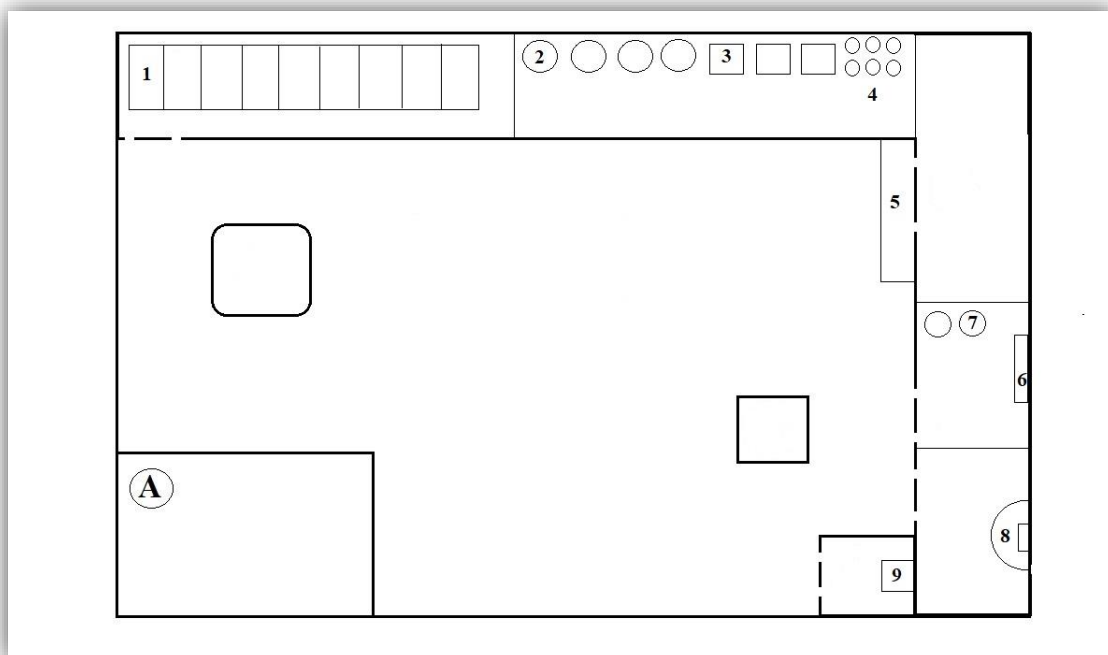
- Α. Το σπίτι του νοικοκύρη
- Β.- Δ. Οι αποθήκες σε σχήμα Γ
- Β. Η κατοικία των εργατών και οι αποθήκες
- Γ. Ο στάβλος

- **Δ.** Το πλυσταριό και ο φούρνος
- **Ε.** Το αποχωρητήριο
- **Ζ.** Η τουλούμπα
- **Η.** Η στέρνα

Περιγραφή

- **Α.** Στο σπίτι του νοικοκύρη έμενε μαζί όλη η ευρύτερη οικογένεια, παππούδες, παιδιά, ανίψια, εγγόνια.
- **Β.** Η αποθήκη ήταν φτιαγμένη από πλίνθους. Στην αρχή της αποθήκης έμεναν οι εργάτες, οι οποίοι κοιμόταν σε αυτοσχέδια στρώματα, «στρωσίδια» στο πάτωμα, όλοι μαζί. Κρεβάτια όπως τα γνωρίζουμε σήμερα δεν είχαν στις αποθήκες. Στη συνέχεια, προς τα δεξιά, ήταν οι αποθήκες που ονομάζονταν κελάρια με σκοπό την αποθήκευση των προϊόντων σταφυλιού, σιταριών και ειδών τροφής. Τα προϊόντα του σταφυλιού, τον μούστο και το κρασί, τα οποία αποθηκεύονταν σε βαρέλια. Αν υπήρχαν και άλλες καλλιέργειες όπως το σιτάρι, αυτές αποθηκεύονταν σε μεγάλους ξύλινους «κάδους». Υπήρχαν επίσης πηλίνα δοχεία μεγάλης διάστασης για τα τουρσιά.
- **Γ.** Στον στάβλο είχαν τα ζώα που βοηθούσαν στις αγροτικές εργασίες αλλά και ζώα για κτηνοτροφία. Στη συγκεκριμένη οικία είχαν άλογα για τις αγροτικές εργασίες, και οικόσιτα πρόβατα. Ο στάβλος είχε δική του πόρτα και «υποστατικό» δηλαδή υπόστεγο μπροστά.
- **Δ.** Το πλυσταριό και ο φούρνος ήταν το μέρος που έπλεναν, μαγείρευαν και έψηναν. Για την πλύση κατά την οποία πλένανε τα ρούχα, κλινοσκεπάσματα κ.τ.λ. ανάβανε φωτιά στο τζάκι και έβραζαν μεγάλα καζάνια με νερό. Έπειτα μεταφέραν τα καζάνια εκτός φωτιάς πάνω σε «σίδερα», τρίποδα μεταλλικά και εκεί έβαζαν τη σκάφη, τα έτριβαν και πλέναν με αλισίβα (σταχτόνερο). Ο φούρνος περιλάμβανε ξυλόφουρνο, για τη λειτουργία του οποίου ανάβανε φωτιά έξω από την αποθήκη, φτιάχνανε κάρβουνα και τα μετέφεραν μέσα στον ξυλόφουρνο όπου ψήνανε το ψωμί, το φαγητό. Ο ξυλόφουρνος είχε σχήμα θολωτό με καμινάδα που ο καπνός έβγαινε από τη σκεπή και μπροστά του, η είσοδός του έκλεινε με μεταλλικό πορτάκι.
- **Ε.** Το αποχωρητήριο ή αλλιώς χαλές ή καμπινές ήταν η τουαλέτα τους στο τέλος της αποθήκης και σε δικό του αυτόνομο χώρο.

- **Ζ.** Η τουλούμπα ήταν ένας μηχανισμός άντλησης νερού μέσα από τη γη. Είχε το κάτω μέρος της κάτω από τη γη και η άντληση γινόταν χειροκίνητα, έχοντας υπόψη μας πως τα ύδατα εκείνα τα χρόνια ήταν πολύ ψηλά και δεν χρειαζόταν να σκάψει πολύ κάποιος για να βρει νερό. Το νερό από την τουλούμπα το χρησιμοποιούσαν για το σπίτι και για δουλειές. Η τουλούμπα δεν ταυτίζεται με το πηγάδι. Το πηγάδι υπήρχε εκτός της οικίας στην συγκεκριμένη περίπτωση και η μορφή τους ήταν διαφορετική. Πιο γνωστό μορφικά είναι το πηγάδι, ωστόσο δεν πρέπει να συγχέεται ονομαστικά με την τουλούμπα.
- **Η.** Η στέρνα ήταν το υπαίθριο μέρος που τοποθετούσαν τα σταφύλια για να τα πατήσουν. Ορισμένες φορές συναντούμε την ονομασία «πατητήρι» για αυτό το σκοπό, όμως πρόκειται για μεταγενέστερη ονομασία. Αρχικά τη δεκαετία του '50, οι στέρνες ήταν ξύλινες και τετράγωνες. Αργότερα από τη δεκαετία του '70 πιθανότατα να ξεκίνησε η κατασκευή και διάδοση των τσιμεντένιων στερνών «κιουγκιών» και έτσι έγινε η αλλαγή των στερνών από ξύλινες σε τσιμεντένιες σε κυκλικό σχήμα. Με την πάροδο των χρόνων άρχισαν να γίνονται κτιστές τετράγωνες ή μακρόστενες και σε μεγάλες διαστάσεις. Στην περίπτωση της κάτοψης φαίνεται με την αρχική της μορφή, τετράγωνη και ξύλινη.

Κάτοψη της παραδοσιακής οικίας Παπανικολάου εμπλουτισμένη με λεπτομέρειες

- 1. Τα στρώματα των εργατών.
- 2. Τα βαρέλια για κρασί
- 3. Οι ξύλινοι «κάδοι» για τα σιτηρά
- 4. Τα πήλινα δοχεία για τουρσιά
- 5. Το υπόστεγο του στάβλου
- 6. Το τζάκι
- 7. Οι λεκάνες για το πλύσιμο
- 8. Ο ξυλόφουρνος με καμινάδα
- 9. Το αποχωρητήριο με άνοιγμα στη γη για αποχέτευση

2.2.7 Τάξη

Η εκπαιδευτική δράση προτείνεται για τις τάξεις Ε', ΣΤ', διότι στις συγκεκριμένες τάξεις οι μαθητές συνήθως αναπτύσσουν το αίσθημα της συνεργασίας και είναι δυνατό να προσεγγίσουν το θέμα, να παρακολουθήσουν την παρουσίαση. Υπάρχει η πιθανότητα να έχουν περισσότερα και πιο συνειδητά βιώματα και γνώσεις, επαφή σχετικά με την προβιομηχανική εποχή. Επίσης έχουν αρχίσει να αντιλαμβάνονται τον κόσμο γύρω τους και την καθημερινότητα με τάση προς την εφηβεία και οπτική προς την ενηλικίωση.

2.2.8 Συνεργασία

Η παρούσα εκπαιδευτική δράση δύναται να πραγματοποιηθεί σε συνεργασία με τον δάσκαλο της τάξης και τα ακόλουθα μαθήματα: γλώσσα, λογοτεχνία, ιστορία, θεατρολογία. Με αφορμή πολλά κείμενα της γλώσσας και της λογοτεχνίας που είναι αφιερωμένα στο παρελθόν και στον προβιομηχανικό τρόπο ζωής, τη λαογραφία θα μπορούσε να εκκινηθεί η δράση εμβαθύνοντας στο κλίμα που έχουν ήδη εισαχθεί οι μαθητές. Μέσω της θεατρολογίας θα μπορούσε να δημιουργηθεί μια ενδιαφέρουσα αναπαράσταση της εποχής σε θεατρικό έργο, βουβό ή με διαλόγους προσαρμοσμένους στην παλιότερη εποχή. Η απλή αναπαράσταση των χώρων της αποθήκης σε κλειστό σχολικό χώρο ή της ευρύτερης οικίας σε προαύλιο χώρο και η ενδυμασία, συλλογή αντικειμένων ή αναπαράστασή τους με τον δυνατότερο κοντινό τρόπο θα έδινε την

αίσθηση της προβιομηχανικής εποχής στην ευρύτερη σχολική κοινότητα, τους δασκάλους και τοπική κοινωνία. Επίσης θα μετέτρεπε τη μάθηση σε βιωματική πέρα από τα διδακτικά όρια που έχουμε συνηθίσει.

2.2.9 Διδακτικές ώρες. Περιγραφή μαθήματος. Τόπος διεξαγωγής. Μέσα και μέθοδοι διδασκαλίας.

Οι διδακτικές ώρες που προτείνονται είναι 8, αναλόγως την πορεία εξέλιξης και επιδέχονται τροποποίησης.

Διδακτικές ώρες	Περιγραφή μαθήματος	Τόπος διεξαγωγής	Μέσο διδασκαλίας	Μέθοδος
1 ^η -2 ^η διδασκτική ώρα	Ιστορική αναδρομή για τον τόπο του Αμπελώνα. Συζήτηση τον κύκλο της ζωής του αμπελιού.	Σχολείο	Προτζέκτορας	
3 ^η διδασκτική ώρα	Επίσκεψη και ομιλία αμπελουργού στο σχολείο. Συζήτηση και επίλυση αποριών.	Σχολείο		
4 ^η -5 ^η διδασκτική ώρα	Παρουσίαση κάτοψης της οικίας Παπανικολάου. Σύγχρονη αναζήτηση εικόνων από το	Σχολείο	Προτζέκτορας	

	διαδίκτυο. Συζήτηση και ερμηνεία λεξιλογίου και ιδιωτισμών. Συζήτηση για τη μακέτα και τη συλλογή υλικών.			
6 ^η -7 ^η -8 ^η διδασκτική ώρα	Δημιουργία μακέτας και χρωματισμός.	Σχολείο		Αξιοποίηση της δημιουργικότητας και των τεχνών

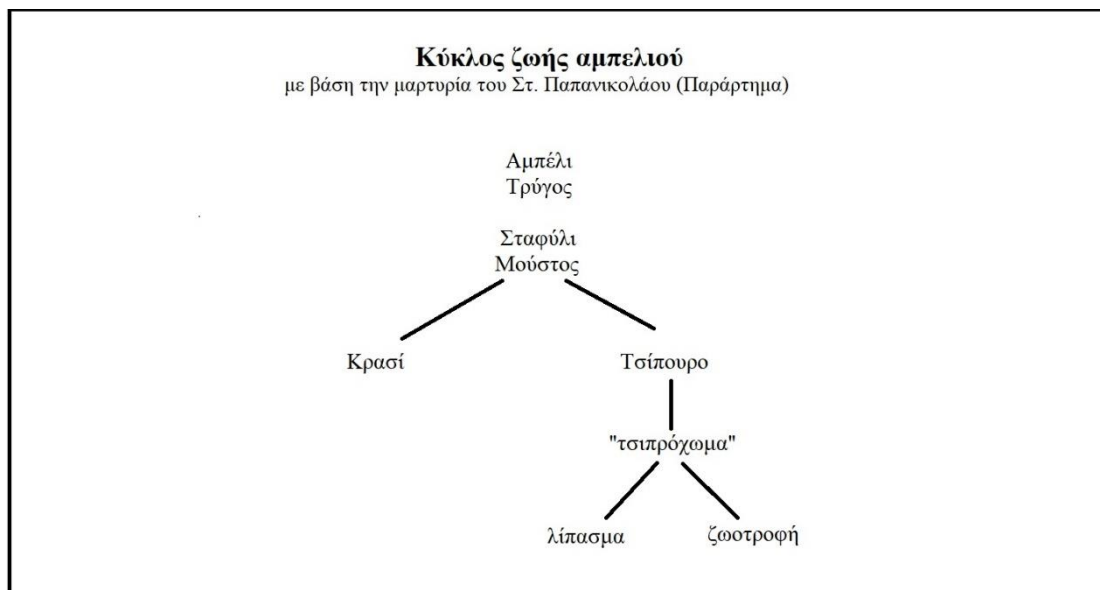
1^η - 2^η διδασκτική ώρα

Η 1^η διδασκτική ώρα έχει ως σκοπό την γνωριμία των παιδιών με τον τόπο του Αμπελώνα μέσα από τα ιστορικά στοιχεία του. Η 2^η διδασκτική ώρα έχει ως σκοπό να έρθουν τα παιδιά σε επαφή με τον κύκλο ζωής του αμπελιού και τη διαδικασία παραγωγής του κρασιού και άλλων προϊόντων του σταφυλιού.

Αμπελώνας

- Θεσσαλική κωμόπολη
- Αρχική ονομασία "Καζακλάρ" στα τούρκικα
- Ύστερη ονομασία "Αμπελώνας"
- Ονομασία από την βασική καλλιέργεια
- Κυριότερο επάγγελμα κατοίκων η αμπελουργία
- Βασικά προϊόντα σταφύλι-κρασί-τσίπουρο
- Οργάνωση οικίας με βάση τις αγροτικές εργασίες
- Τόπος με έντονη βλάστηση και πράσινο

Διαφάνεια 1

Διαφάνεια 2

Εκκίνηση/Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός θα ξεκινήσει παρουσιάζοντας τον τόπο του Αμπελώνα μέσα από τα ιστορικά στοιχεία της 1^{ης} διαφάνειας και προσθέτοντας ότι θεωρεί εξίσου σημαντικό αφού έχει μελετήσει τη Γενική ιδέα και τα Ιστορικά στοιχεία του τόπου (3.2). Θα προσπαθήσει να δημιουργήσει μια εικόνα του τόπου στη φαντασία των παιδιών αλλά θα τη συνδέσει και με την αγροτική εργασία και τις οικίες των αμπελουργών. Η παρουσίαση θα επιδιώκεται να είναι με τη μορφή ιστορίας χωρίς την απαίτηση της αποστήθισης ώστε να προκαλέσει ενδιαφέρον χωρίς πίεση.

Θα προχωρήσει στην προβολή της 2^{ης} διαφάνειας και αφού έχει μελετήσει την μαρτυρία του Στ. Παπανικολάου (βλ. Παράρτημα) θα μιλήσει για τα στάδια διαχείρισης του σταφυλιού, την εποχή του τρύγου, την επεξεργασία του μούστου και θα εστιάσει στην αξιοποίηση κάθε προϊόντος ως την τελική του μορφή που γυρνάει ξανά πίσω στη φύση ως λίπασμα ή ως ζωοτροφή.

Μετά την προβολή της 1^{ης} διαφάνειας μπορούν να γίνουν οι εξής ερωτήσεις:

- Έχετε ακούσει ξανά για τον Αμπελώνα;
- Γνωρίζετε άλλα μέρη με παρόμοια στοιχεία;

Μετά την προβολή της 2^{ης} διαφάνειας μπορούν να γίνουν οι εξής ερωτήσεις:

- Κατάγεται κάποιος από οικογένεια αμπελουργών;
- Έχει δει κάποιος από κοντά τη διαδικασία του τρύγου ή του πατήματος των σταφυλιών;
- Πως φαντάζεστε πως γινόταν οι διαδικασίες την παλιότερη εποχή χωρίς ρεύμα και πως μπορεί να γίνονται σήμερα;
- Γνωρίζετε κάποια ποικιλία κρασιού;
- Έχετε δοκιμάσει μούστο; Αν ναι, τι γεύση είχε;
- Γνωρίζατε ότι η αξιοποίηση του μούστου μπορεί να φτάσει μέχρι το στάδιο να παραχθεί λίπασμα ή ζωοτροφή;

3^η διδακτική ώρα

Η 3^η διδακτική ώρα είναι αφιερωμένη στην επικοινωνία και στη συζήτηση μεταξύ των μαθητών και του επαγγελματία αμπελουργού. Σκοπός είναι να έρθουν τα παιδιά σε επαφή με έναν ειδικό που έχει περισσότερες γνώσεις για την αμπελοκαλλιέργεια και την οργάνωση της οικίας σε μια παλιότερη εποχή, σε σχέση με τον εκπαιδευτικό, ο οποίος θα προσεγγίσει τους μαθητές μέσω της δικής του οπτικής και θα απαντήσει σε ερωτήσεις. Το κεντρικό αντικείμενο θα είναι η οργάνωση της παραδοσιακής οικίας με βάση την αγροτική εργασία και ό,τι σχετίζεται με αυτή (αποθήκευση, παραγωγή κρασιού).

Εκκίνηση/Αφόρμηση: Ο αμπελουργός θα μιλήσει για την οργάνωση της παραδοσιακής οικίας ενός αμπελουργού δίνοντας πιο εξειδικευμένες λεπτομέρειες και έπειτα θα καλέσει τους μαθητές να κάνουν ερωτήσεις και να γίνει συζήτηση. Οι μαθητές έχοντας ήδη μια πρώτη επαφή με τον κύκλο ζωής του αμπελιού και πιθανότατα να έχουν ήδη απορίες πριν από την παρούσα διδακτική ώρα.

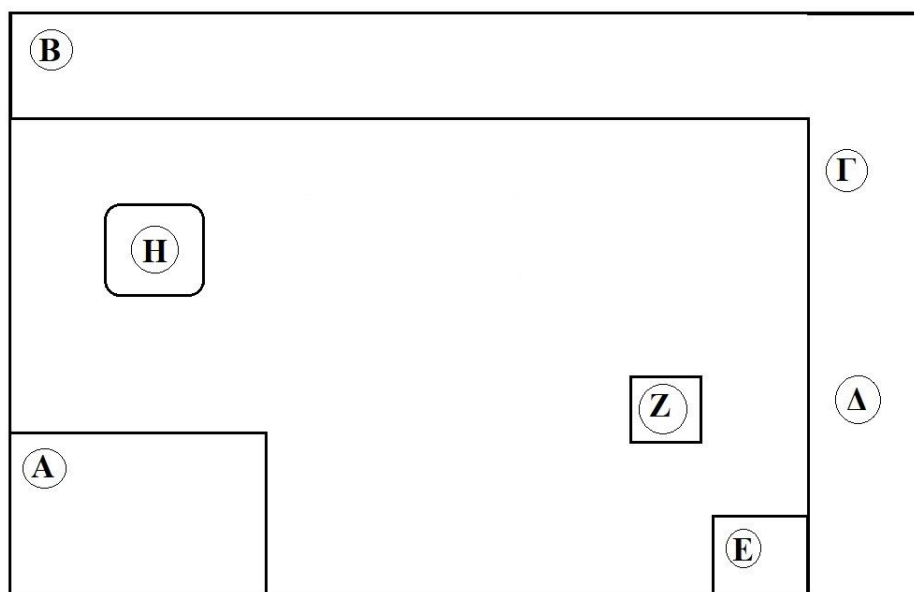
Μερικές απορίες πιθανόν να είναι οι εξής:

- Πόσο μεγάλο ήταν το οικόπεδο για να οργανωθούν όλα εκεί;
- Πόσο δύσκολη ήταν η παραγωγή κρασιού χωρίς νέα τεχνολογία;

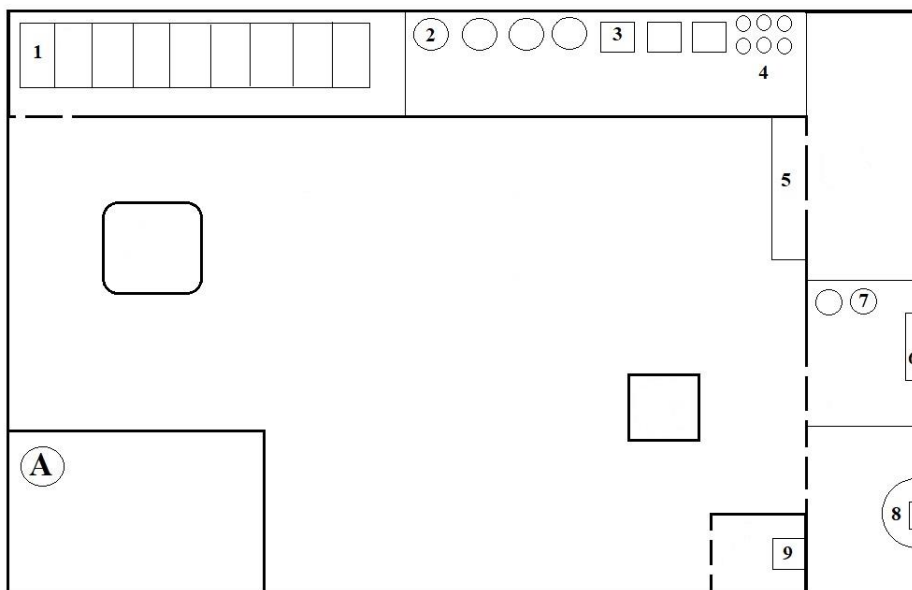
- Πως γινόταν όλα αυτά χωρίς ρεύμα;
- Πως γίνεται ο μούστος κρασί από μόνος του;
- Είναι δύσκολο να είναι κάποιος αμπελουργός τη σύγχρονη εποχή;

4^η-5^η διδακτική ώρα

Η 4^η διδακτική ώρα θα είναι αφιερωμένη στην κατανόηση της διαμόρφωσης της παραδοσιακής οικίας αμπελουργού. Μέσα από την προβολή της 3^{ης} & 4^{ης} διαφάνειας σκοπός θα είναι να γνωρίσουν τα παιδιά τη διαρρύθμιση της οικίας και να εκτιμήσουν τη ευρηματικότητα αλλά και τον μόχθο σε μια εποχή προβιομηχανική. Τα παιδιά θα αποκτήσουν εικόνα για όλα τα στοιχεία της μακέτας. Η 5^η διαφάνεια θα λειτουργεί βοηθητικά όποτε χρειάζεται και θα προβληθεί στο τέλος της παρουσίασης. Την 5^η ώρα θα μοιραστεί μια εργασία κατανόησης

Διαφάνεια 3

Διαφάνεια 4

Λεξιλόγιο

Αποχωρητήριο/ χαλές/ καμπινές: τουαλέτα

Κελάρια: αποθήκες

Κιούγκια: τσιμεντένιοι ή πήλινοι κυλινδρικοί σωλήνες

Ξύλινοι κάδοι: ξύλινα κουτιά/καλάθια

Πατητήρι: δεξαμενή ξύλινη/πέτρινη ή χτιστή για το πάτημα των σταφυλιών

Στέρνα: δεξαμενή

Στρωσίδια: σεντόνια

Τουλούμπα: χειροκίνητη αντλία νερού

Υποστατικό: υπόστεγο

Διαφάνεια 5

Εκκίνηση/Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός θα παρουσιάσει κατά την 4^η διδακτική ώρα την 3^η διαφάνεια και θα διαβάζει με αλφαβητική σειρά την περιγραφή για κάθε σημείο της οικίας (βλ. 3.7) και έπειτα θα κάνει το ίδιο και με την προβολή της 4^{ης} διαφάνειας. Στην πρώτη περίπτωση θα επιδιωχθεί συζήτηση με βάση τη διαμόρφωση της αποθήκης

και των βοηθητικών μερών έξω από αυτή σχετικά με την οργάνωση της παλιότερης εποχής και την ανάγκη αξιοποίησης κάθε χώρου αλλά και τη διαρρύθμιση του να βρίσκονται όλα σε μια οικία και παράλληλα να έχει το κάθε μέρος και την αυτονομία του με βάση το σκοπό δημιουργίας. Στην δεύτερη περίπτωση θα επιδιωχθεί να γνωρίσουν τα παιδιά τους εσωτερικούς χώρους των αποθηκών και τα περιεχόμενά τους με βάση το σκοπό δημιουργίας. Θα προκληθεί συζήτηση για τα αντικείμενα που βοηθούν τη γραμμή παραγωγής. Ταυτόχρονα θα γίνει εκείνη την ώρα αναζήτηση στο διαδίκτυο για τα στοιχεία της μακέτας ώστε τα παιδιά να έχουν εικόνα για όσα δεν γνωρίζουν ή δεν έχουν ξαναδεί. Τέλος θα προβάλει την 5^η διαφάνεια και θα συζητηθεί η χρήση των λέξεων αυτών στη σύγχρονη εποχή. Κατά την 5^η διδακτική ώρα θα μοιραστεί μια σύντομη εργασία κατανόησης των προηγούμενων εννοιών και θα γίνει μια συζήτηση για τα υλικά που θα συλλεχθούν για τη μακέτα.

Μετά την προβολή της 3^{ης} διαφάνειας μπορούν να γίνουν οι εξής ερωτήσεις:

- Έχετε ακούσει ποτέ ξανά κάποια από αυτές τις ονομασίες;
- Έχετε δει σε κάποιο χωριό αποθήκες μακρόστενες από πλίνθους;
- Έχετε βρεθεί ποτέ σε χώρο που να είδατε από κοντά κάτι από αυτά;
- Πιστεύετε ότι τη σύγχρονη εποχή είναι έτσι η οικία ενός αμπελουργού;
- Ποια από τα μέρη πιστεύετε πως θα μπορούσαν να καταργηθούν τη σύγχρονη εποχή ή να αντικατασταθούν από νέα τεχνολογία;

Μετά την προβολή της 4^{ης} διαφάνειας μπορούν να γίνουν οι εξής ερωτήσεις:

- Πόσοι εργάτες πιστεύετε πως ζούσαν σε αυτές τις αποθήκες;
- Ποιες από τις εργασίες εκτός του χωραφιού πιστεύετε ότι έκαναν;
- Μπορείτε να συνδέσετε αυτές τις εργασίες με βάση την κατανομή τους σε γυναικείες και ανδρικές;
- Πιστεύετε πως κάποιες εργασίες ήταν κατάλληλες μόνο για άντρες εργάτες και κάποιες μόνο για γυναίκες εργάτριες;
- Έχετε δει από κοντά κάτι από τα ακόλουθα: βαρέλι, ξύλινα τελάρα, πήλινα δοχεία, στάβλο, τζάκι, ξυλόφουρνο, εξωτερική τουαλέτα; Αν ναι, μπορείτε να τα ζωγραφίσετε ή να τα περιγράψετε στην τάξη;

Μετά την προβολή της 5^{ης} διαφάνειας μπορούν να γίνουν οι εξής ερωτήσεις:

- Πώς νιώθετε ακούγοντας αυτές τις λέξεις;
- Τις έχετε ξανακούσει τη σύγχρονη εποχή; Αν ναι, από ποιόν;

Το πρώτο δεκάλεπτο της 5^{ης} ώρας θα δοθεί στους μαθητές μια σύντομη εργασία κατανόησης του προηγούμενου μαθήματος η οποία θα έχει τη μορφή αντιστοίχισης. Έπειτα θα ζητηθεί να προτείνουν τα παιδιά υλικά τα οποία θα μπορούσαν να αντιστοιχούν σχηματικά στα στοιχεία της μακέτας σύμφωνα με την 4η διαφάνεια, ώστε να συλλεχθούν μέχρι την επόμενη διδακτική ώρα. Η απλοποίηση των στοιχείων θα μπορούσε να γίνει με την μετατροπή τους σε γεωμετρικά στερεά και με αυτόν τον τρόπο να γίνει πιο εύκολη η επιλογή υλικών από συσκευασίες τροφίμων/προϊόντων κ.α.

6^η-7^η-8^η διδακτική ώρα

Η 6^η-7^η και 8^η διδακτική ώρα θα είναι η ώρα που θα δημιουργηθεί η μακέτα της παραδοσιακής οικίας. Ο/η εκπαιδευτικός θα μοιράσει τα βήματα στις ώρες σύμφωνα με την κρίση του και την εξέλιξη του έργου. Θα αποφασιστεί από τον/την εκπαιδευτικό το ύψος των τοίχων και το μήκος τους ώστε να υπάρχει έτοιμο σχεδιάγραμμα για να ακολουθηθεί από τα παιδιά. Η επιφάνεια που θα είναι η βάση προτείνεται για 70 εκ. x 100 εκ. Η μακέτα θα είναι στο πάνω μέρος ανοιχτή χωρίς ταβάνι. Η μακέτα στο τελευταίο στάδιο θα χρωματιστεί λευκή με δυνατότητα έγχρωμου χρωματισμού αν αυτό αποφασιστεί.

Τα βήματα προτείνονται ως εξής:

- Κοπή τοίχων από χαρτόνι. Οι μαθητές/μαθήτριες θα χωριστούν σε ομάδες στις οποίες το κάθε παιδί θα έχει ένας από τους παρακάτω ρόλους να μετρήσει με χάρακα, να κόψει, να κολλήσει.
- Συγκόλληση τοίχων.

- Επιλογή υλικών για το κάθε μέρος της μακέτας και συγκόλληση τους. Οι μαθητές/μαθήτριες θα χωριστούν σε ομάδες που θα έχει η κάθε μία έναν από τους παρακάτω ρόλους να αναλάβει τα δωμάτια των εργατών ή το κελάρι κ.τ.λ.
- Συγκόλληση στοιχείων της μακέτας.
- Χρωματισμός μακέτας. Εδώ θα χρωματίσουν με τη σειρά 10 μαθητές/μαθήτριες με επιλογή τους έπειτα από κλήρωση, για να ολοκληρωθεί το έργο σιγά σιγά και με την κατάλληλη ποσότητα χρώματος κάθε φορά, χωρίς βιασύνη και προχειρότητα. Αν χρησιμοποιηθεί σπρέι, θα πρέπει να φορεθεί μάσκα από τα παιδιά, να χρωματιστεί σε ανοιχτό χώρο υπό την συνεχή επίβλεψη του/της εκπαιδευτικού.

Η μακέτα προτείνεται να παρουσιαστεί στον σύλλογο διδασκόντων και δύναται να μετακινηθεί και να παρουσιαστεί/ εκτεθεί σε τοπικό λαογραφικό μουσείο ή στο πλαίσιο εκδήλωσης αντίστοιχης θεματολογίας.

2.2.10 Υλικά

Τα υλικά που χρειάζονται για την υλοποίηση της δράσης είναι ένα μεγάλο τραπέζι για βάση ή σχεδιασμός βάσης με τέσσερα πόδια και μια ίσια ξύλινη επιφάνεια, ειδικά για τις διαστάσεις της περίπτωσης. Η διαστάσεις προτείνονται να είναι 70εκ. x110εκ. και η κλίμακα 1:50. Η δημιουργία εγκατάστασης επιδέχεται αυτοσχεδιασμό με βάση τις δυνατότητες του κάθε σχολείου και των υλικών που θα συλλέξουν οι μαθητές και την προσαρμογή στο χώρο που θα εκτεθεί. Η βάση της μακέτας μπορεί να είναι από ξύλο mdf, χαρτόνι σκληρό ή φελιζόλ σκληρό. Τα υλικά θα αναπαριστούν πραγματικά αντικείμενα και προτείνονται ανακυκλώσιμα υλικά και συσκευασίες πλήρως καθαρισμένες από υπολείμματα τροφών και αποφυγή προχειρότητας. Η στέρνα π.χ. θα μπορούσε να αναπαρασταθεί με ξύλινο κουτάκι, κατά προτίμηση σε σχέση με χάρτινο. Ο χρωματισμός των μερών της μακέτας θα γίνει με ακρυλικά χρώματα (λευκός ή έγχρωμος), παράλληλα ενθαρρύνεται η επιλογή έτοιμων αντικειμένων όπως για τα ζώα (συλλογή πλαστικών παιχνιδιών σε μικρό μέγεθος που θα είναι κατάλληλο ανάλογα τις διαστάσεις της μακέτας ή δημιουργία ζώων από πολυμερικό πηλό ή πηλό που στεγνώνει με τον αέρα) όπως και προσθήκη επιπλέον υλικών που δίνουν υφή στην

οικία ή τα αντικείμενα (οδοντογλυφίδες). Η συναρμολόγηση της μακέτας όταν όλα τα υλικά είναι έτοιμα, θα γίνει με πιστολάκι σιλικόνης και προτείνεται κάποιο με υψηλά watt. Η συναρμολόγηση μπορεί να πραγματοποιηθεί προγενέστερα της συγκόλλησης ακολουθώντας αντιστρόφως τη διαδικασία. Για τον λευκό χρωματισμό η μπογιά δύναται να αντικατασταθεί από σπρί λευκού χρώματος και να γίνει χρήση του σε ανοιχτό χώρο.

2.2.11 Λεξιλόγιο

Στην ενότητα «Βοηθητικό υλικό» συναντάμε λεξιλόγιο που προέρχεται από τοπικούς ιδιωτισμούς, ανήκει κυρίως σε αντικείμενα του παρελθόντος ή του αγροτικού τομέα. Η επεξήγηση των λέξεων που κρίνεται αναγκαία, παράλληλα με την παρουσίαση και μελέτη του βοηθητικού υλικού:

Αποχωρητήριο/ χαλές/ καμπινές: τουαλέτα

Κελάρια: αποθήκες

Κιούγκια: τσιμεντένιοι ή πήλινοι κυλινδρικοί σωλήνες

Ξύλινοι κάδοι: ξύλινα κουτιά/καλάθια

Πατητήρι: δεξαμενή ξύλινη/πέτρινη ή χτιστή για το πάτημα των σταφυλιών

Στέρνα: δεξαμενή

Στρωσίδια: σεντόνια

Τουλούμπα: χειροκίνητη αντλία νερού

Υποστατικό: υπόστεγο

2.3 Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Σταμπωτική τέχνη. Η περίπτωση του Τυρνάβου.

2.3.1 Ιστορικά στοιχεία. Γενική ιδέα

Η Σταμπωτική ή Τυποβαφική τέχνη αποτελεί μια λαϊκή τέχνη η οποία είναι συνδεδεμένη με το παρελθόν του Τυρνάβου. Η τέχνη των σταμπωτών αναπτύχθηκε δυναμικά ήδη από τον 19^ο αιώνα σε περιοχή με «εύφορο» έδαφος καθώς σε τοπικό επίπεδο προϋπήρχε βιοτεχνία υφαντουργείων και νηματοβαφείων (Μουσιώνη, 2004: 5). Η σταμπωτική τέχνη ξεκίνησε στη «σκιά» της τοπικής βιομηχανίας τον 18^ο αιώνα και η πορεία της διήρκεσε μέχρι και τα τέλη του 20^{ου} αιώνα (Μουσιώνη, 2004: 5). Το τυποβαφικό εργαστήριο του Σαΐνη είχε ως αφετηρία τον 19^ο αιώνα και ήταν το παλαιότερο από τα δύο βασικά εργαστήρια που λειτουργούσαν στον Τύρναβο μαζί με το εργαστήριο του Ιωαννίδη που ήταν μεταγενέστερο (Μουσιώνη, 2004: 15).

Τα δύο τυποβαφικά εργαστήρια ανήκαν αντίστοιχα στον Σαΐνη και στον Ιωαννίδη. Ο πρώτος είχε μακροβιότερη πορεία καθώς ξεκίνησε τον 19^ο αιώνα και με ενδιάμεσες παύσεις «έσβησε» στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, με την τότε τελευταία απόγονο της οικογένειας, Μαρίκα Σαΐνη- Αλμπάνη να επιδιώκει να συνεχίσει την παράδοση συντηρώντας την τεχνική ως το 1995 (Μουσιώνη, 2004: 15). Το εργαστήριο του Ιωαννίδη ξεκίνησε κοντά στα μέσα του 20^{ου} αιώνα όταν ο ιδρυτής του μετανάστευσε στον Τύρναβο από την Προύσα της Μικράς Ασίας, λίγο πριν την Μικρασιατική Καταστροφή το 1922 και η το εργαστήριο του λειτούργησε από το 1922 μέχρι το 1988 (Μουσιώνη, 2004:15-16). Το προγενέστερο εργαστήριο ασκούσε οικογενειακή παράδοση ενώ το μεταγενέστερο με την έλευση του έφερε νεωτερισμούς και τεχνογνωσία άλλης περιοχής.

Η προέλευση της τυποβαφικής τέχνης χάνεται στο βάθος των χρόνων, η εξάπλωσή της όμως φημολογείται πως έγινε μετά την Μικρασιατική Καταστροφή το 1922. Ο Τύρναβος θεωρείται ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα σταμπωτικής τέχνης και ακολουθούν τα Ιωάννινα, ο Βόλος, η Σύρος κ.α. ενώ η εξάπλωση της τέχνης έγινε με την ίδρυση νέων αστικών όμως κέντρων με σύντομη πορεία λειτουργίας στην Αθήνα και Θεσσαλονίκη (Μουσιώνη, 2004: 14-15). Η έλλειψη παράδοσης, τεχνογνωσίας και εφαρμοσμένων τεχνικών μέσων ήταν η αιτία που η λειτουργία τους δεν είχε μεγαλύτερη εξέλιξη. Θεωρείται πως πιθανότατα η τέχνη να ασκούνταν και στη Μικρά Ασία λόγω της προέλευσης του τεχνίτη Ιωαννίδη και φαίνεται να έχει ανατολίτικες και μικρασιατικές επιρροές.

Ο κύκλος της διαδικασίας παραγωγής των σταμπωτών είναι εν συντομία ο εξής: δημιουργία σχεδίου για στάμπα, σκάλισμα των ξυλοτύπων, «πέραςμα» με βαφή, δημιουργία σταμπωτού πάνω σε ύφασμα. Οι στάμπες ή ξυλότυποι σκαλίζονταν πάνω σε κομμάτια μαλακού ξύλου κυρίως από φλαμουριά ή αγριαχλαδιά (Μουσιώνη, 2004: 94), όλη διαδικασία γινόταν χειροποίητα και ήτα χρονοβόρα. Έπειτα «βουτούσαν» τις στάμπες σε βαφές και τύπωναν με το χέρι πάνω σε υφάσματα. Η χρήση πινέλου ήταν συμπληρωματική και βοηθητική, συμπλήρωνε τα μέρη του τυπώματος που δεν είχαν τυπωθεί σωστά αλλά δημιουργούσε και επιπλέον λεπτομέρειες οι οποίες δεν ήταν δυνατό να σκαλιστούν ή να αποτυπωθούν σωστά στο ύφασμα, ωστόσο ήταν περιορισμένη λόγω του χρόνου που απαιτούσε (Μουσιώνη, 2004: 98). Τα σταμπωτά είχαν κυριότερο χαρακτηριστικό την πολυχρωμία και τα χρώματα τους ήταν έντονα. Οι βαφικές ύλες είχαν φυτική ή ζωική προέλευση αλλά πηγή τους ήταν και από ορυκτά. Τα πρώιμα χρόνια μεταξύ άλλων, χρωστικές προσέδιδαν και οι ρίζες, τα φύλλα, τα άνθη, τα θαλάσσια όστρακα ή τα έντομα σε συνδυασμό με στοιχεία όπως τα μεταλλικά άλατα που λειτουργούσαν ως σκληρυντικά και ενισχυτικά μετατρέποντας τη βαφή σταθερή (Μουσιώνη, 2004: 112). Η ανακάλυψη των συνθετικών βαφών τον 19^ο αιώνα περιόρισε τη χρήση των προγενέστερων ευρηματικών συνταγών, ενώ στον Τύρναβο τυπώνανε με τις παλαιότερες βαφές από φυσικές ύλες μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, σε τρία μόνο χρώματα: μαύρο για περίγραμμα, κόκκινο και σπανιότερα κίτρινο για το εσωτερικό κομμάτι (Μουσιώνη, 2004: 113-114).

Η θεματολογία στα σταμπωτά έργα ήταν κοινή για τα εργαστήρια του Τυρνάβου, τα οποία θεωρείται πως ενέπνεαν το ένα το άλλο. Τα σχέδια είχαν προέλευση από κοσμήματα νεοκλασικά και «αρχαΐζοντα», άλλοτε ήταν κλασικά φυτικά και γεωμετρικά μοτίβα τα οποία ήταν συχνά σε κεντήματα και υφαντά της εποχής, είτε τα σχέδια ήταν εξωτικά ή με ανατολίτικες επιρροές (Μουσιώνη, 2004: 138). Νεωτερισμοί ήταν εμφανείς στα σχέδια, με έμπνευση από την παράδοση, αλλά εξέφραζαν και τις τοπικές λαϊκές αντιλήψεις (Μουσιώνη, 2004: 159-161). Εμπλουτίζονται επίσης από πρόσωπα τις ιστορίας ή σημαντικά γεγονότα όπως μάχες¹². Χαρακτηριστικό αποτύπωμα, ένα σχέδιο που απαντάται συχνά στην τοπική κοινότητα, σε μορφή «πάντας» είναι ο «Μεγαλέξανδρος».

¹² <https://schoolpress.sch.gr/pena/archives/134>

Η εκσυγχρονιστική τάση τη δεκαετία του 1950 έφερε στην επιφάνεια το αίσθημα του κορεσμού ως προς το ενδιαφέρον της τοπικής κοινότητας, αλλά και γενικότερης πελατείας ως προς τα σταμπωτά (Μουσιώνη, 2004: 185). Τα σταμπωτά «έργα» ήταν «ακατάλληλα» και ασύμβατα με τον νέο εξοπλισμό των νοικοκυριών και παράλληλα ήταν συραμμένα με την παλιά γενιά, της οποίας αποτελούσαν και αναπόσπαστο κομμάτι της προίκας (Μουσιώνη, 2004: 184-185). Υπήρξε ραγδαία μείωση στην παραγωγή τους με αποκορύφωμα τη δεκαετία του 1960, κατά την οποία η ζήτηση έγινε μικρότερη, το κόστος υψηλότερο ώστε να επιβιώσει σαν βιοτεχνία, η οποία προσκολλήθηκε σε «κοινό» υψηλότερων οικονομικά στρωμάτων και αποτέλεσε είδος πολυτελείας, γεγονός το οποίο απέτρεπε την αγορά ακόμη και από πελάτες που δεν είχαν χάσει το ενδιαφέρον τους αλλά επιζητούσαν το παλιότερο κόστος (Μουσιώνη, 2004: 186). Το πολυτελές ήταν κάτι το απρόσιτο, η τάση της μόδας είχε μεταβληθεί και υπήρξε ένα κοινό αίσθημα πως το βιοτεχνικό ήταν και κατώτερο. Ως αποτέλεσμα των παραπάνω αιτιών, η βιοτεχνία των σταμπωτών έφθινε ολοένα και περισσότερο και η ζήτησή τους χαρακτήριζε τον πιθανό αγοραστή ρομαντικό και «ουτοπιστή» (Μουσιώνη, 2004: 186). Τα σταμπωτά ήταν κομμάτι του κοντινού παρελθόντος και δεν κατάφεραν ξανά να προταθούν στη νέα γενιά με νέα ματιά. Πλέον αποτελούν μουσειακό έκθεμα και όχι αντικείμενο παραγωγής.

Ως προς την ροπή της «ζωής» των σταμπωτών σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και η παλιότερη αντίληψη περί σταμπωτικής τέχνης, η οποία την προσδιόριζε ως μια λαϊκή τέχνη «δευτερεύουσα» που δεν συγκαταλέχθηκε ποτέ στις «υψηλές» λαϊκές τέχνες (Μουσιώνη, 2004: 12). Θεωρήθηκε «μιμητική» και φθηνή τέχνη για τους λόγους ότι μεν αποτέλεσε αντίγραφο της υφαντικής και κεντητικής τέχνης, παράγοντας σε γρηγορότερο ρυθμό έργα, αλλά με λιγότερο κόπο και κόστος δε (Μουσιώνη, 2004: 12, 36). Έδινε γρήγορο αποτέλεσμα με έργα καθημερινής χρήσης προς άμεση κατανάλωση γι' αυτό και υποτιμήθηκε από τους μελετητές.

Η τέχνη των σταμπωτών με σύγχρονη ματιά θα μπορούσε να παραλληλιστεί ή ακόμη και να ενσωματωθεί στην χαρακτηριστική τέχνη (ή και αντιστρόφως) που διδάσκεται σε ακαδημαϊκό επίπεδο στις σχολές Καλών Τεχνών της Ελλάδας. Παρουσιάζοντας πολλά κοινά σημεία όπως η μοναδικότητα της αισθητικής και τεχνοτροπίας, η χρήση ειδικών εργαλείων και εξοπλισμού, το χειροποίητο αποτέλεσμα και το καλλιτεχνικό υπόβαθρο του δημιουργού που επιφέρει το επιθυμητό αισθητικό αποτέλεσμα είναι μερικά κοινά σημεία που μοιράζεται η χαρακτηριστική με την τυπογραφική τέχνη. Κάλιστα η τυπογραφική

τέχνη θα είχε τη δυνατότητα να εξακολουθήσει να ασκείται για τους αρχικούς της σκοπούς αλλά και στον καλλιτεχνικό κόσμο, προσφέροντας στο κοινό έργα άπειρων και μοναδικών «σταμπωτικών» συνδυασμών. Η καλλιτεχνική ιδέα που γεννά τα σχέδια αποδίδεται στο ύφασμα ή στο χαρτί και καθιστά την σταμπωτική τέχνη εξίσου δυναμική με τις «καλές τέχνες». Η δυνατότητα επανάληψης των τυπωμάτων δεν έχει μόνο «τυποποιημένο» και περιορισμένο αποτέλεσμα αλλά χαρακτηρίζεται διττή, μπορεί να επαναληφθεί αλλά οι στάμπες της, οι «ξυλότυποι» δεν παύουν ποτέ να είναι μοναδικοί.

Λαμβάνοντας υπόψιν μας όλα τα παραπάνω, η σταμπωτική τέχνη είναι ένα έτοιμο έδαφος για να έρθουν οι μαθητές σε επαφή με μια λαϊκή τέχνη και να δημιουργήσουν τους δικούς τους συνδυασμούς σε τυπώματα, για ομαδικά ή προσωπικά έργα. Η σταμπωτική τέχνη είναι προσιτή σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου καθώς οι ηλικίες των μαθητών θα αποδώσουν τη δική τους οπτική με έμπνευση από ήδη εφαρμοσμένα μοτίβα σε συνδυασμούς από τα γεωμετρικά σχήματα μέχρι περίπλοκα μοτίβα ή συνδυασμό μοτίβων. Η επαφή των παιδιών με τα τυπώματα θεωρείται πως προϋπάρχει καθώς ήδη χρησιμοποιούν σφραγίδες, για τις οποίες δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, πόσο μάλλον αν θα παραλληλίσουμε την σταμπωτική τέχνη ως πρόιμη μορφή σφραγίδων και δώσουμε έμπνευση με τη δυνατότητα να δημιουργηθούν από τους μαθητές/μαθήτριες οι δικές τους μοναδικές «σφραγίδες».

Τη σημερινή εποχή τα σταμπωτά του Τυρνάβου υπάρχουν σε διάφορα σημεία του τόπου και πολλές φορές δεν λαμβάνουν την συντήρηση που θα τους άξιζε, καθώς βρίσκονται εκτεθειμένα στον αέρα, στη σκόνη και την υγρασία, χωρίς κάποια προθήκη και χωρίς κάποια στοιχειώδη προστασία σε ταβέρνες, καφέ ή σε υπόγεια. Κυριαρχεί η αίσθηση ότι η πλειοψηφία των ντόπιων, δεν «υπολογίζει» τόσο πολύ τα σταμπωτά έργα, τα έχουν συνδέσει με το παρελθόν, δεν τα θεωρούν τόσο σημαντικά πλέον. Προφορικές μαρτυρίες απογόνων των οικογενειών που έκαναν τα σταμπωτά, τον Μάιο του 2026 αναφέρουν πως χρησιμοποιούν ακόμη τα σταμπωτά στην καθημερινή τους ζωή και πως χρησιμοποιούν διαδικασίες καθαρισμού σύγχρονες όπως το πλυντήριο και το στεγνωτήριο και παρόλα αυτά τα σταμπωτά μένουν αναλλοίωτα. Στην ερώτηση του αν θα έπρεπε να συντηρούνται σωστά ή αν κινδυνεύουν να καταστραφούν απαντάνε

πως ό,τι και να συμβεί στα σταμπωτά, δεν χαλάνε, δεν αλλοιώνονται, δεν επηρεάζονται από εξωτερικά στοιχεία και την πάροδο των χρόνων.

2.3.2 Περιγραφή

Η εικαστική εκπαιδευτική δράση με τίτλο Σταμπωτική Τέχνη εστιάζει στην περίπτωση του Τυρνάβου, ενός τόπου στον οποίο η σταμπωτική τέχνη άφησε ανεξίτηλο αποτύπωμα τόσο στην κοινωνική ζωή τόσο και στην οικονομία της πόλης. Μέσω της τέχνης και της δημιουργίας οι μαθητές θα κατασκευάσουν τις δικές τους στάμπες, τους δικούς τους «ξυλότυπους» και θα έρθουν σε επαφή με τη λαϊκή σταμπωτική τέχνη του παρελθόντος. Η δράση θα ξεκινήσει με θεωρητική παρουσίαση ιστορικών στοιχείων για τη σταμπωτική τέχνη στο Τύρναβο και έπειτα θα γίνει παρουσίαση των φωτογραφιών των σταμπωτών έργων. Στη σταμπωτική τέχνη του Τυρνάβου συνήθως θεματολογία ήταν τα γεωμετρικά σχήματα και αναπαραστάσεις ιστορικών προσώπων, μαχών και γενικότερα μοτίβα φυτικά, ζωικά και εξωτικής προέλευσης. Με έμπνευση από αυτά θα παραχθούν από τα παιδιά ατομικές σφραγίδες, ατομικές «στάμπες», δικοί τους δηλαδή ξυλότυποι όχι όμως με τη χρήση ξύλου, αλλά με υλικό που να είναι κατάλληλο για επεξεργασία στην ηλικία τους, θα δημιουργηθούν προσωπικά έργα αλλά και ομαδικά έργα με διάφορους συνδυασμούς. Οι μαθητές και οι μαθήτριες θα έρθουν σε επαφή με μία λαϊκή τέχνη που είναι συνυφασμένη με την παλαιότερη εποχή, δεν ασκείται σήμερα και είναι κατά κάποιον τρόπο είδος λαϊκής τέχνης προς εξαφάνιση. Θα εκτιμήσουν την αξία του χειροποίητου, του προσωπικού αποτυπώματος πάνω στα σχέδια και την σταμπωτική λαϊκή τέχνη. Μέσα από την έμπνευση που θα δώσουν έργα του παρελθόντος, την διάθεση της δημιουργίας σφραγίδας, με την οποία θα έχει παραλληλιστεί ήδη στην παρουσίαση η σταμπωτική τέχνη, θα αναβιώσει μέσα από τα παιδιά. Οι φωτογραφίες (βλ. Παράρτημα Α) που θα προβληθούν κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας προέρχονται από προσωπικό αρχείο όπως προτείνει η Κασσαβέτη (Κακάμπουρα & Κασσαβέτη, 2018: 55) ώστε να προκληθεί πιο εύκολα στα παιδιά ενδιαφέρον για το αντικείμενο της δράσης.

2.3.3 Σκοπός

Ο σκοπός της εικαστικής εκπαιδευτικής δραστηριότητας είναι οι μαθητές και οι μαθήτριες να έρθουν σε επαφή με έναν προ-βιομηχανικό τρόπο δημιουργίας, να

γνωρίσουν την αξία του χειροποίητου, της δημιουργίας λαϊκής τέχνης χωρίς τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα, τον κόπο που έχει για να δημιουργηθεί, αλλά και την επινόηση και τη δημιουργικότητα των ανθρώπων παλαιότερων εποχών. Θέλω να έρθουν σε επαφή με την τεχνική της τυποβαφικής τέχνης, από το στάδιο του σκαλίσματος, τη δημιουργία των βαφών με τα μέσα εκείνης της εποχής και τον τρόπο τυπώματος μέχρι το τελικό αποτέλεσμα. Ακόμα θα προβληματιστούν σχετικά με την επίδραση των τεχνολογικών σύγχρονων τεχνολογικών μέσων στην καθημερινότητα μας και στον τομέα των τεχνών και θα αναπτύξουν κριτική σκέψη σχετικά με την ορθή και μετρημένη χρήση τους.

2.3.4 Στόχοι

Οι στόχοι της εκπαιδευτικής δράσης διαφέρουν από μάθημα σε μάθημα καθώς θα προχωράνε σταδιακά όμως γενικότερα στοχεύουν:

- Στην απόκτηση γνώσεων μέσω της δημιουργίας
- Στην επαφή με μια λαϊκή τέχνη που τείνει να ξεχαστεί
- Στη δημιουργία μοναδικών έργων
- Στη γνωριμία με την Σταμπωτική τέχνη
- Στην αξιοποίηση των γνώσεων παλαιότερης εποχής για τη δημιουργία βαφών από φυσικά στοιχεία
- Στην αξία του χειροποίητου αντικειμένου
- Στη δυνατότητα επαφής με τη λαογραφία με ιδιαίτερο τρόπο
- Στη άμεση εφαρμογή των γνώσεων σε πράξη
- Στην καλλιέργεια αυτοπεποίθησης και της δημιουργικότητας
- Στην βιωματική μάθηση
- Στην καλλιέργεια εμπιστοσύνης και υπευθυνότητας
- Στην ανάπτυξη σεβασμού και αυτοσεβασμού
- Στην ώθηση προς την ενήλικη κριτική σκέψη πέρα από τα περιθώρια του σχολικού περιβάλλοντος
- Στην δημιουργία αληθινού ενδιαφέροντος ως προς τις ιδιαιτερότητες της Σταμπωτικής τέχνης

- Στην επαφή με έναν προβιομηχανικό τρόπο ζωής
- Στην απάντηση πολλών ερωτημάτων τους σχετικά με την δημιουργία σταμπωτών
- Στην εμπιστοσύνη και αναζήτηση της έγκυρης πληροφορίας
- Στην γνώση του παρελθόντος
- Στην επαφή με τις ρίζες τους
- Στην εκτίμηση του παραδοσιακού τρόπου ζωής
- Στην επιρροή του τρόπου σκέψης τους και διαχείριση της καθημερινότητας τους
- Στον προβληματισμό σχετικά με την πλήρη εισχώρηση της τεχνολογίας στην καθημερινή, οικονομική και καλλιτεχνική ζωή

2.3.5 Εικαστικό έργο

Το εικαστικό έργο θα είναι φτιαγμένο από στάμπες διαφόρων μεγεθών και σχεδίων και θα αφορά το ομαδικό έργο και προσωπικό έργο. Το προσωπικό έργο θα είναι η αποτύπωση της κάθε στάμπας του μαθητή σε χαρτί. Το πρώτο στάδιο θα είναι η ζωγραφική απεικόνιση του σχεδίου της στάμπας από τα παιδιά σε χαρτί με μολύβι. Θα προταθεί να χρησιμοποιήσουν γεωμετρικά σχήματα, προϋπάρχοντα μοτίβα, αλλά ιδιαιτέρως μοτίβα και σχήματα της δικής τους φαντασίας και δημιουργικότητας. Το δεύτερο στάδιο θα είναι η αποτύπωση του σχεδίου πάνω σε φελιζόλ μέσω της αντιγραφής. Υπάρχει δυνατότητα να σχεδιαστεί και εξ αρχής επάνω στο φελιζόλ αν το σχέδιο δεν επιδέχεται πειραματισμό. Το τρίτο στάδιο θα είναι η αποτύπωση της στάμπας σε χαρτί για προσωπικό έργο. Το υλικό της βαφής θα είναι ακρυλικά χρώματα, γιατί διότι τα έργα δεν θα χρειάζεται να μπουν στη διαδικασία πλυσίματος. Θα γίνει αποτύπωση του προσωπικού έργου και έπειτα θα χρησιμοποιηθούν και στο ομαδικό έργο. Το ομαδικό έργο θα είναι συνδυασμοί τυπωμάτων που θα αποφασιστούν από τα παιδιά, αναλόγως το αν θέλουν να παράξουν συγκεκριμένο ή πιο ελεύθερου χαρακτήρα έργο, πάνω σε λευκό σεντόνι. Το υλικό πάνω στο οποίο θα δημιουργηθούν οι στάμπες θα είναι μαλακό φελιζόλ, διότι το ξύλο δεν μπορεί να επεξεργαστεί στο σχολείο ούτε να σκαλιστεί. Τα σχήματα θα επιδιώκεται να είναι γεωμετρικά ή μοτίβα τα οποία να μην έχουν κενό ενδιάμεσά τους. Θα είναι δηλαδή ενιαία. Το φελιζόλ θα κοπεί από τον

δάσκαλο και όσους δασκάλους πάρουν μέρος στη δράση με πυρωμένο κοπίδι ή ηλεκτρικό κόφτη θερμικού σύρματος.

2.3.6 Τάξη

Η εκπαιδευτική δράση προτείνεται για όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου, διότι σύμφωνα με την κάθε ηλικία, ο κάθε μαθητής και μαθήτρια μπορεί να δώσει τα δικά του σχήματα, από πιο απλοποιημένα ως πολύπλοκα. Ο κάθε μαθητής/μαθήτρια θα έχει τη δυνατότητα έκφρασης της δικής του/της προσωπικότητας και δημιουργικότητας χωρίς το αίσθημα του φόβου και του σφάλματος.

2.3.7 Συνεργασία

Η παρούσα εκπαιδευτική δράση δύναται να πραγματοποιηθεί σε συνεργασία με τον δάσκαλο της τάξης και το μάθημα της γεωμετρίας, σε όποια τάξη αυτό διδάσκεται και το μάθημα της γλώσσας, στο οποίο πιθανώς να έχουν ήδη έρθει σε επαφή τα παιδιά με μοτίβα και στοιχεία λαογραφίας παλαιότερης εποχής.

2.3.8 Διδακτικές ώρες. Περιγραφή μαθήματος. Τόπος διεξαγωγής. Μέσα και μέθοδοι διδασκαλίας.

Οι διδακτικές ώρες που προτείνονται είναι 6, αναλόγως την πορεία εξέλιξης και επιδέχονται τροποποίησης.

Διδακτικές ώρες	Περιγραφή μαθήματος	Τόπος διεξαγωγής	Μέσο διδασκαλίας	Μέθοδος
1 ^η -2 ^η διδακτική ώρα	Ιστορική αναδρομή για την Σταμπωτική τέχνη στον Τύρναβο. Επαφή με τα στάδια παραγωγής σταμπωτών.	Σχολείο	Προτζέκτορας	
3 ^η διδακτική ώρα	Παρουσίαση έργων σταμπωτικής τέχνης, συζήτηση για μοτίβα.	Σχολείο		

4 ^η -5 ^η διδασκτική ώρα	Πρώτο στάδιο δημιουργίας: σχεδιασμός προσωπικών μοτίβων σε χαρτί ή σε φελιζόλ. Δεύτερο στάδιο δημιουργίας: ετοιμασία βαφών και τύπωμα προσωπικών έργων σε χαρτόνι Α4.	Σχολείο	Προτζέκτορας	Αξιοποίηση της δημιουργικότητας και των τεχνών
6 ^η διδασκτική ώρα	Τρίτο στάδιο δημιουργίας. Αποτύπωση σταμπών για το ομαδικό έργο πάνω σε σεντόνι.	Σχολείο		Αξιοποίηση της δημιουργικότητας και των τεχνών

1^η - 2^η διδασκτική ώρα

Ο σκοπός της 1^{ης} διδασκτικής ώρας είναι η γνωριμία με την ιστορία της σταμπωτικής τέχνης στον Τύρναβου και η επαφή με μία λαϊκή τέχνη του παρελθόντος, η εκτίμηση της ευρηματικότητας και του χειροποίητου. Τη 2^η διδασκτική ώρα επιδιώκεται η επαφή με τα στάδια παραγωγής και η εκτίμηση του προβιομηχανικού τρόπου δημιουργίας λαϊκών ειδών.

Τυπογραφική τέχνη = Σταμπωτική τέχνη = τέχνη των Σταμπωτών

Τύρναβος

- 18ος αιώνας σκία τυποβαφείων
- 19ος αιώνας ανάπτυξη και ακμή
- 20ος αιώνας ύφεση και διακοπή το 1988, τύπωμα κατά παταγγελία μέχρι τη δεκαετία του 1990

Εργαστήρια

Πιο γνωστά

- Σαΐνη - ντόπιος
- Ιωαννίδη - μετανάστης

Επιπλέον μικρά εργαστήρια που δεν άντεξαν στον χρόνο

Θεματολογία

- Μοτίβα γεωμετρικά, φυτικής και ζωικής προέλευσης
- Ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα (Μεγαλέξανδρος, μάχες)

Διαφάνεια 1

Λόγοι διακοπής της λαϊκής τέχνης των Σταμπωτών

- Εκσυγχρονισμός
- Ανάπτυξη βιομηχανίας
- Νέα μόδα, νέες τάσεις
- Σύνδεση με το παρελθόν
- Κορεσμός
- Είδος πολυτελείας
- Μείωση ζήτησης

Διαφάνεια 2

Στάδια παραγωγής

- Σχεδιασμός
- Σκάλισμα με το χέρι σε μαλακό ξύλο (φλαμουριάς, αγριοαχλαδιάς)
- Προετοιμασία βαφής
- Τύπωμα σε πανιά

Βαφή χειροποίητη από υλικά φυσικής προέλευσης :

- Φυτικά (ρίζες, φύλλα, λουλούδια)
- Ζωικά (κοχύλια, έντομα)

Διαφάνεια 3

Εκκίνηση/Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός κατά την 1^η διδακτική ώρα θα προβάλει την 1^η διαφάνεια και θα παρουσιάσει στα παιδιά ιστορικά στοιχεία για την Σταμπωτική τέχνη, όπως το χρονικό δημιουργίας της, τα βασικά εργαστήρια που λειτούργησαν στον Τύρναβο και τους λόγους για τους οποίους η τέχνη δεν ασκείται πια. Κατά τη 2^η διδακτική ώρα θα φέρει τα παιδιά σε επαφή με τα στάδια παραγωγής και τα υλικά τυπώματος, επιδιώκοντας να συζητηθεί η άσκηση της λαϊκής τέχνης, η αξία του χειροποίητου και η δημιουργία σε μια περίοδο προβιομηχανική.

Μετά την προβολή της 1^{ης} διαφάνειας μπορούν να τεθούν οι εξής ερωτήσεις:

- Έχετε ακούσει ξανά για τη σταμπωτική τέχνη;
- Έχετε δει ποτέ σταμπωτά από κοντά; Αν ναι, μπορείτε να τα περιγράψετε;
- Οι στάμπες σας θυμίζουν κάτι άλλο που έχετε σίγουρα χρησιμοποιήσει;

Μετά την προβολή της 2^{ης} διαφάνειας μπορούν να τεθούν οι εξής ερωτήσεις:

- Μπορείτε να σκεφτείτε άλλους λόγους για τους οποίους σταμάτησε η σταμπωτική τέχνη;
- Εσείς αν ήσασταν στη θέση του παραγωγού θα σταματούσατε ή όχι και γιατί

Μετά την προβολή της 3^{ης} διαφάνειας μπορούν να τεθούν οι εξής ερωτήσεις:

- Τι χρώματα φαντάζεστε πως θα είχαν οι βαφές;
- Νομίζετε ότι η διαδικασία παραγωγής ήταν εύκολη ή δύσκολη;
- Θα επιλέγατε ποτέ αυτή τη δουλειά αν μπορούσατε;

Το τελευταίο δεκάλεπτο της 2^{ης} ώρας θα δοθεί στους μαθητές μια σύντομη εργασία κατανόησης του προηγούμενου μαθήματος στην οποία θα κληθούν να επιλέξουν αν μια πρόταση είναι σωστή ή λάθος. Η εργασία κατανόησης προτείνεται για τη Δ' τάξη του δημοτικού και άνω.

3η διδακτική ώρα

Η 3η διδακτική ώρα σκοπεύει στην οπτική επαφή των παιδιών με έργα σταμπωτικής τέχνης και να συζητήσουν σχετικά με τα μοτίβα αποτύπωσης.

Εκκίνηση/Αφόρμηση: Ο ή εκπαιδευτικός κατά την 3^η διδακτική ώρα θα παρουσιάσει τις εικόνες 1, 2, 3 (βλ. Παράρτημα Α) και ούτω καθεξής τους μαθητές/μαθήτριες ώστε να έρθουν τα παιδιά σε οπτική επαφή με τα έργα σταμπωτικής τέχνης. Επίσης προτείνεται να αναζητηθεί στο διαδίκτυο περισσότερο υλικό με την αναζήτηση των λέξεων «Σταμπωτά Τυρνάβου». Θα επιδιώξει να συνδυάσει την τεχνοτροπία της λαϊκής τέχνης με τις σύγχρονες σφραγίδες σε συνέχεια των πρώτων δύο διδακτικών ωρών. Έπειτα θα προκαλέσει συζήτηση σχετικά με τα μοτίβα αποτύπωσης. Η πρόταση θα είναι να παραλληλιστούν τα μοτίβα της παλαιότερης εποχής με μοτίβα σύγχρονης εποχής και η θεματολογία τους, θα κινηθεί δηλαδή τόσο σε επίπεδο σχεδίου όσο και σε θεματολογία.

Μετά την προβολή των εικόνων μπορεί να θέσει τις εξής ερωτήσεις:

- Σας είναι οικεία τα μοτίβα της σταμπωτικής τέχνης;
- Υπάρχει κάποιο σύγχρονο προϊόν που να έχει παρόμοια μοτίβα σαν αυτά; Αν ναι, ποιο είναι;
- Εσείς πιο μοτίβα θα εξελίσσατε, υπάρχουν κάποια από αυτά που είδατε που να τα προτιμάτε περισσότερο από τα υπόλοιπα από άποψη αισθητικής;

4η -5^η διδακτική ώρα

Η 4η διδακτική ώρα και το πρώτο στάδιο δημιουργίας έχουν ως σκοπό την ανάπτυξη της δημιουργικότητας του κάθε μαθητή/μαθήτριας μέσω σχεδιασμός προσωπικών μοτίβων σε χαρτί ή κατευθείαν πάνω σε φελιζόλ. Το κάθε παιδί θα αναπτύξει τη δική του δημιουργική ιδέα και θα δημιουργήσει το δικό του μοναδικό μοτίβο. Η κοπή των «σταμπών» γίνεται ενδιάμεσα από την 4^η και 5^η διδακτική ώρα, οι οποίες δεν είναι συνεχόμενες. Η κοπή θα γίνει από τον/την εικαστικό σε συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς των τμημάτων. Τα μοτίβα θα είναι ενιαία χωρίς κενά ενδιάμεσά τους και πολύ μικρές λεπτομέρειες στις άκρες τους, ώστε να μπορούν να κοπούν.

Η 5^η διδακτική ώρα και το δεύτερο στάδιο δημιουργίας έχουν ως σκοπό, την εξάσκηση της προετοιμασίας των βαφών και το τύπωμα προσωπικών έργων σε χαρτόνι Α4. Επιδίδεται να προσεγγιστεί με μέγιστο δυνατό τρόπο η τεχνική τυπώματος της σταμπωτικής τέχνης του παρελθόντος. Το φελιζόλ είναι πορώδες υλικό, απορροφά το χρώμα χωρίς να περιορίζει την αποτύπωσή του σε ξένη επιφάνεια.

Τα βήματα προτείνονται ως εξής:

- Μοίρασμα Α4 χαρτιών (βλ. Παράρτημα) για να σχεδιάσουν οι μαθητές/μαθήτριες το μοτίβο τους. Στις μεγαλύτερες τάξεις από Δ'-ΣΤ' δημοτικού υπάρχει η δυνατότητα να σχεδιάσουν απευθείας σε ένα τετράγωνο κομμάτι φελιζόλ σε μέγεθος Α4 ή μισό του Α4.
- Μεταφορά σχεδίου σε κομμάτι φελιζόλ σε μέγεθος Α4 ή μισό του Α4.
- Κοπή των μοτίβων.
- Προετοιμασία μπογιάς: ανακάτεμα, άπλωμα σε επιφάνεια λεία (γυάλινη ή πλαστική) με τη βοήθεια του ρολού.
- «Βούτηγμα» σταμπών στην προετοιμασμένη μπογιά

- Αποτύπωση σε χαρτόνι Α4. Κάθε μοτίβο θα τυπωθεί σε δικό του Α4 χαρτόνι.
- Τελειοποίηση αποτύπωσης με τη βοήθεια του πινέλου, μόνο εάν αυτή δεν είναι ενιαία.

6η διδακτική ώρα

Η 6^η διδακτική ώρα και το τρίτο στάδιο δημιουργίας σκοπεύουν στην αποτύπωση των σταμπών σε σεντόνι, την ανάπτυξη του αισθήματος της συνεργασίας, της δημιουργικότητας, της επινοήσεως σχετικά με τους συνδυασμούς του ομαδικού έργου με βάση τα μοτίβα και τα χρώματα.

Τα βήματα προτείνονται ως εξής:

- Οι μαθητές/μαθήτριες κάθε τμήματος θα χωριστούν σε ομάδες 4-5 ατόμων και έχοντας διαθέσιμα τα δικά τους 4-5 μοτίβα, θα αποφασίσουν με ποιόν τρόπο θα συνδυαστούν σε ένα ομαδικό έργο.
- Θα συζητηθούν τα χρώματα της κάθε στάμπας.
- Με τη βοήθεια των εκπαιδευτικών θα ακολουθηθεί η παραπάνω διαδικασία προετοιμασίας της μπογιάς
- Προετοιμασία μπογιάς: ανακάτεμα, άπλωμα σε επιφάνεια λεία (γυάλινη ή πλαστική) με τη βοήθεια του ρολού.
- «Βούτηγμα» σταμπών στην προετοιμασμένη μπογιά
- Αποτύπωση σε σεντόνι. Κάθε ομαδικό έργο θα έχει το δικό του σεντόνι.
- Τελειοποίηση αποτύπωσης με τη βοήθεια του πινέλου, μόνο εάν αυτή δεν είναι ενιαία.

Τα «σταμπωτά» σεντόνια προτείνεται να παρουσιαστούν/εκτεθούν στο σχολικό χώρο τοπικό λαογραφικό μουσείο ή στο πλαίσιο εκδήλωσης αντίστοιχης θεματολογίας.

2.3.9 Υλικά

Τα υλικά που χρειάζονται για την υλοποίηση της δράσης είναι μεγάλα σεντόνια (για διπλό ή μονό κρεβάτι), ένα σεντόνι για κάθε τμήμα που θα υλοποιήσει τη δράση, σε

λευκό χρώμα, ένα Α4 χαρτόνι για κάθε μαθητή-μαθήτρια, μεγάλα κομμάτια μαλακού φελιζόλ ανάλογα με το πόσα παιδιά θα πάρουν μέρος στη δράση, μολύβια, ακρυλικά χρώματα διαφόρων αποχρώσεων, ρολά από πλαστικό υλικό, ανάλογα με τον αριθμό των αποχρώσεων που θα χρησιμοποιηθούν (π.χ. ένα ρολό για το κόκκινο χρώμα, ένα για το γαλάζιο κ.α.), πλαστική επιφάνεια για προετοιμασία χρώματος, πινέλα, κοπίδι ή ηλεκτρικό κόφτη θερμικού σύρματος.

3.Συμπεράσματα

3.1 Πλεονεκτήματα σε εκπαιδευτικό επίπεδο

Τα προσδοκώμενα αποτελέσματα δύναται να λειτουργήσουν ως πλεονεκτήματα τα οποία, ως συμπεράσματα της εργασίας γίνονται εμφανή με τον εκπαιδευτικό χώρο. Αρχικά σε συναδελφικό επίπεδο φαίνεται να επιφέρουν την ανάπτυξη συνεργασίας, αλληλοβοήθειας, κατανόησης, υποστήριξης μεταξύ των συναδέλφων. Σε επίπεδα μαθητικό και εκπαιδευτικό επίπεδο, οι μαθητές/μαθήτριες μαθαίνουν από το δάσκαλο να συνεργάζονται και ο δάσκαλος μαθαίνει από τους μαθητές την διαχείριση τους σε τέτοιου είδους δράσεις. Επίσης οι μαθητές αρχίζουν να μαθαίνουν να συνεργάζονται μεταξύ τους, αναπτύσσουν πνεύμα αλληλοκατανόησης, κριτικής ικανότητας, αίσθηση υπομονής, μεταξύ διάφορων προσωπικοτήτων. Σε κοινωνικό επίσης επίπεδο παράλληλα είναι μια παρακίνηση για τη διεύθυνση του σχολείου, στο να υποστηρίξει και να προβάλλει και να προάγει αυτή την προσπάθεια των παιδιών στην τοπική κοινότητα. Επίσης πλεονεκτική ισχύς υπάρχει στο γεγονός ότι οι μέθοδοι και οι δράσεις δεν χρειάζονται οικονομική υποστήριξη. Οι εργασίες για να εφαρμοστούν απαιτούν μόνο την καλή οργάνωση των εκπαιδευτικών μεταξύ τους και την ανταπόκριση των μαθητών ανεξαρτήτως του τόπου του σχολείου. Δεν απαιτείται οικονομική υποστήριξη. Είναι εύκολο να εφαρμοστούν παράλληλα με καθημερινή μαθητική ζωή. Οι δράσεις φέρνουν τα παιδιά μέσω της δημιουργικής τους διάθεσης σε επαφή με θέματα που θεωρητικά χαρακτηρίζονται πιο απρόσιτα για την ηλικία που έχουν να κάνουν λαογραφία, τον υλικό και λαϊκό πολιτισμό.

3.2 Προσδοκώμενα αποτελέσματα

Τα προσδοκώμενα αποτελέσματα που συνοδεύουν τα πλεονεκτήματα είναι τα εξής:

- Να έρθουν οι μαθητές/μαθήτριες σε επαφή με τον υλικό πολιτισμό και τα εικαστικά σε θεωρητικό επίπεδο
- Να γνωρίσουν την ορισμό του υλικού πολιτισμού και των εικαστικών τεχνών

- Να μπορούν να μιλήσουν για τον υλικό πολιτισμό, τα εικαστικά, το άυλο στοιχείο και τον πολιτισμό σε μαθητικό και οικογενειακό περιβάλλον
- Να μπορούν να αναγνωρίζουν τον υλικό πολιτισμό κάθε τόπου και να διαχωρίζουν τους τομείς του
- Να αναπτύξουν αντίληψη σχετικά με την αισθητική και λειτουργικότητα
- Να έρθουν σε πρώτη επαφή με το άυλο στοιχείο
- Να προσεγγίσουν την έννοια του πολιτισμού και της κουλτούρας και την διαφορά μεταξύ τους
- Να γνωρίσουν την σύνδεση των καλλιτεχνικών των τόπων με τα επαγγέλματα, τις αγροτικές εργασίες και τη διατροφή
- Να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν τον προβιομηχανικό τρόπο ζωής
- Να προβληματιστούν σε σχέση με εισχώρηση της τεχνολογίας στη σύγχρονη ζωή
- Να εκτιμήσουν την αξία της χειρωνακτικής εργασίας σε ορισμένα στάδια παραγωγής και τη σύνδεση της με το άυλο στοιχείο
- Να εκτιμήσουν τη δύναμη της λαϊκής τέχνης
- Να παρατηρήσουν τα στάδια παραγωγής στο πλαίσιο μιας παλιάς τεχνικής
- Να μπορούν να μιλούν και να εξηγούν το αντικείμενο της κάθε δράσης

3.3 Πρόταση για διδασκαλία. Έμπνευση

Η παρούσα πρόταση για διδασκαλία του υλικού πολιτισμού δίνει τη δυνατότητα διδασκαλίας του μέσω της βιωματικής μάθησης και της δημιουργίας. Τα παιδιά έρχονται σε επαφή με τον υλικό πολιτισμό μέσω των εικαστικών έργων που δημιουργούνται και παράλληλα μαθαίνουν για αυτόν σε περιβάλλον μάθησης πέρα από τα όρια της εκπαίδευσης κατά την οποία κάθονται στο θρανίο και είναι στατικοί. Η διδασκαλία της λαογραφία και του λαϊκού πολιτισμού γίνεται μέσω της κάψουλας της τέχνης και καθιστά το αντικείμενο προσιτό στην παιδική ηλικία, ενδιαφέρον, δημιουργικό. Η δομή των δράσεων μπορεί να εμπνεύσει τους εκπαιδευτικούς που επιθυμούν να έχουν τη λαογραφία ως διδακτικό αντικείμενο στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευσης καθώς υπάρχει η δυνατότητα επέκτασης και προσαρμογής της διδασκαλίας σε άλλους τομείς του λαϊκού πολιτισμού που συνδέονται με κάθε τόπο όπως η μελέτη παραδοσιακών φορεσιών, ο συμβολισμός των εθίμων και η σύνδεση με

τη διατροφή των ανθρώπων. Ένας από τους τρόπους διδασκαλίας που καθιστούν το αντικείμενο προσιτό είναι η δημιουργία μέσω των τεχνών.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αρντουέν, Ι. (2000). *Η καλλιτεχνική αγωγή στο σχολείο*. Αθήνα: Νεφέλη.

Γιαλούρη, Ε. (2012). Εισαγωγή. Στο Ε. Γιαλούρη (Επιμ.). *Υλικός πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων* (δεύτερη έκδοση). (σσ. 11-74). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γρυπάρης, Ι. (2015). *Πλάτων, «Πολιτεία»*. Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ.

Δημητρίου, Σ. (2001). *Το πεδίο ορισμών της κουλτούρας στην ανθρωπολογία*. Ουτοπία.

Κακάμπουρα-Τύλη, Ρ. (2005). Ο λαϊκός πολιτισμός ως πεδίο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης-Μια διδακτική πρόταση. Στο Α. Τριλιανός & Ι. Καραμηνάς (επιμ.), *Πρακτικά Ε΄ Πανελλήνιου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή «Μάθηση και Διδασκαλία στην Κοινωνία της Γνώσης»*, τόμος Β΄, 267-274. Π.Τ.Δ.Ε., Παν. Αθηνών/Κ.Ε.ΕΠ.ΕΚ

Κακάμπουρα, Ρ. (2011). *Αφηγήσεις Ζωής. Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*. Αθήνα: Διάδραση.

Κακάμπουρα, Ρ. & Κασσαβέτη, Ο. Ε. (2018). *Οπτική εθνογραφία και Εκπαίδευση. Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές προτάσεις*. Αθήνα: Πεδίο.

Καλογιάννης, Β. (1978). *Η Κοινότητα Αμπελώνος*. Λάρισα: «Εκδοτική» Α. Γ. Λαβδάκη.

Κυριακάκης, Γ. (2023). *Οικονομική Ανθρωπολογία και καπιταλισμός. Ιστορία, κουλτούρα και σχέσεις δύναμης*. Opportuna.

Λυδάκης, Σ. (2009). *Ορολογία Εικαστικών Τεχνών*. Μέλισσα.

Μερακλής, Μ.Γ. (1992). *Λαϊκή τέχνη, Ελληνική λαογραφία* (3ος τόμος). Αθήνα: Οδυσσέας.

Μουσιώνη, Ε. (2004). *Τα τυποβαφικά εργαστήρια του Τυρνάβου 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας* (Διδακτορική διατριβή). Εθνικό Και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

Μπούνια, Α. (2015). «Η Άννα Αποστολάκι και η ίδρυση λαογραφικών μουσείων στην ελληνική περιφέρεια» στο Α. Οικονόμου-Β. Φλώρου (επιμ.) *Αντίδωρο στην Άννα Αποστολάκι. Η ζωή, το έργο και η συνεισφορά της*, Αθήνα 2017, Λύκειον των Ελληνίδων, σ.151-174.

Οικονόμου, Α. (2014). *Υλικός πολιτισμός: Θεωρία, μεθοδολογία, αξιοποίηση*. Εκδόσεις Παπαζήση.

Οικονόμου, Α. (2019). *Πολιτιστική Κληρονομιά Υλική και Άυλη. Δυο όψεις του ιδίου νομίσματος; Το παράδειγμα της αγροδιατροφικής παράδοσης*. Εθνολογία, τόμος 17 (2017-2018), Αθήνα 2019, σ.σ 5-38.

Οικονόμου, Μ. (2003). << Όροι και Ορισμοί>>, στο *Μουσείο: Αποθήκη ή Ζωντανός Οργανισμός;*, 2003, Εκδόσεις Κριτική, σελ. 13-23.

Παπαδόπουλος, Στ. Αγγ. (2003). *Ανθρωπολογικά. Μουσειολογικά. Μικρά μελετήματα*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.

Ρηντ, Χ. (1986). *Λεξικό Εικαστικών Τεχνών*. Υποδομή.

Φωτοπούλου, Σ.-Β. (2016). Άυλη πολιτιστική κληρονομιά, στο Σ.-Β. Φωτοπούλου (επιστ. επιμ.) *Όψεις της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στη Χίο* (σ.σ 11-29). ΠΙΟΠ.

Beardsley, C. M. (1989). *Ιστορία των Αισθητικών Θεωριών. Από την κλασική αρχαιότητα μέχρι σήμερα*. Νεφέλη.

Chapman, L. H. (1993). *Διδακτική της τέχνης, Προσεγγίσεις στην καλλιτεχνική αγωγή*. Αθήνα: Νεφέλη.

Elias, N. (1997). *Η εξέλιξη του πολιτισμού* (τόμος Α'), Νεφέλη.

Grenfell, M. & Hardy, C. (2007). *Pierre Bourdieu and the Visual Arts*. UK: Berg.

Lowenfeld, V. & Brittain, L. (1964). *Creative and Mental Growth* (Fourth Edition). United States of America: The Macmilan Company.

Δικτυακές πηγές

Αφροδίτη της Μήλου (2025). Ανακτήθηκε 5 Νοεμβρίου, 2025, από https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%86%CF%81%CE%BF%CE%B4%CE%AF%CF%84%CE%B7_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%9C%CE%AE%CE%B%CE%BF%CF%85

Κούρος (2024). Ανακτήθηκε 5 Νοεμβρίου, 2025, από <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%BF%CF%82>

Ποσειδώνας του Αρτεμισίου (2025). Ανακτήθηκε 5 Νοεμβρίου, 2025, από https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A0%CE%BF%CF%83%CE%B5%CE%B9%CE%B4%CF%8E%CE%BD%CE%B1%CF%82_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%91%CF%81%CF%84%CE%B5%CE%BC%CE%B9%CF%83%CE%AF%CE%BF%CF%85

Η άνοιξη (Μποτιτσέλι) (2024). Ανακτήθηκε 5 Νοεμβρίου, 2025, από [https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%97_%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%BE%CE%B7_\(%CE%9C%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%B9%CF%84%CF%83%CE%AD%CE%BB%CE%B9\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%97_%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CE%B9%CE%BE%CE%B7_(%CE%9C%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%B9%CF%84%CF%83%CE%AD%CE%BB%CE%B9))

Η Γέννηση της Αφροδίτης (Μποτιτσέλι) (2022). Ανακτήθηκε 5 Νοεμβρίου, 2025, από [https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%97_%CE%93%CE%AD%CE%BD%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B7_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%91%CF%86%CF%81%CE%BF%CE%B4%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82_\(%CE%9C%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%B9%CF%84%CF%83%CE%AD%CE%BB%CE%B9\)](https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%97_%CE%93%CE%AD%CE%BD%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B7_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%91%CF%86%CF%81%CE%BF%CE%B4%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82_(%CE%9C%CF%80%CE%BF%CF%84%CE%B9%CF%84%CF%83%CE%AD%CE%BB%CE%B9))

Καπέλα Σιζτίνα (2025). Ανακτήθηκε 5 Νοεμβρίου, 2025, από https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%B1%CF%80%CE%AD%CE%BB%CE%B1_%CE%A3%CE%B9%CE%BE%CF%84%CE%AF%CE%BD%CE%B1

Χρυσή τομή (2026). Ανακτήθηκε 5 Νοεμβρίου, 2025, από https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A7%CF%81%CF%85%CF%83%CE%AE_%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%AE

Άνθρωπος του Βιτρούβιου (2026). Ανακτήθηκε 5 Νοεμβρίου, 2025, από https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%86%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%89%CF%80%CE%BF%CF%82_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%92%CE%B9%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%8D%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CF%85

Salvador Dali, Ο Μυστικός Δείπνος (2015). Ανακτήθηκε 5 Νοεμβρίου, 2025, από <https://ioannisart.blogspot.com/2015/04/salvador-dali-salvador-dali-1955.html>

Ωρολόγιο Πρόγραμμα Μαθημάτων Γυμνασίου (2025). Ανακτήθηκε 17 Νοεμβρίου, 2025, από <https://edu.klimaka.gr/sxoleia/gymnasia/770-wrologio-programma-mathimatwn-gymnasiou>

Αισθητική αγωγή Δημοτικού Σχολείου (Εικαστικά, Μουσική, Θεατρική Αγωγή) (2019). Ανακτήθηκε 29 Νοεμβρίου, 2025, από <https://edu.klimaka.gr/mathimata/dhmotikou/2831-aisthithikh-agwgh-dhmotikou>

Ο πολιτισμός της ελιάς και του ελαιόλαδου (2019). Ανακτήθηκε 8 Δεκεμβρίου, 2025, από <https://ayla.culture.gr/catalogue/politismos-elias-kai-elaioladou/>

Η τέχνη της ξερολιθιάς (2024). Ανακτήθηκε 13 Μαΐου, 2026, από <https://ayla.culture.gr/unesco-catalogue/i-techni-tis-xerolithias/>

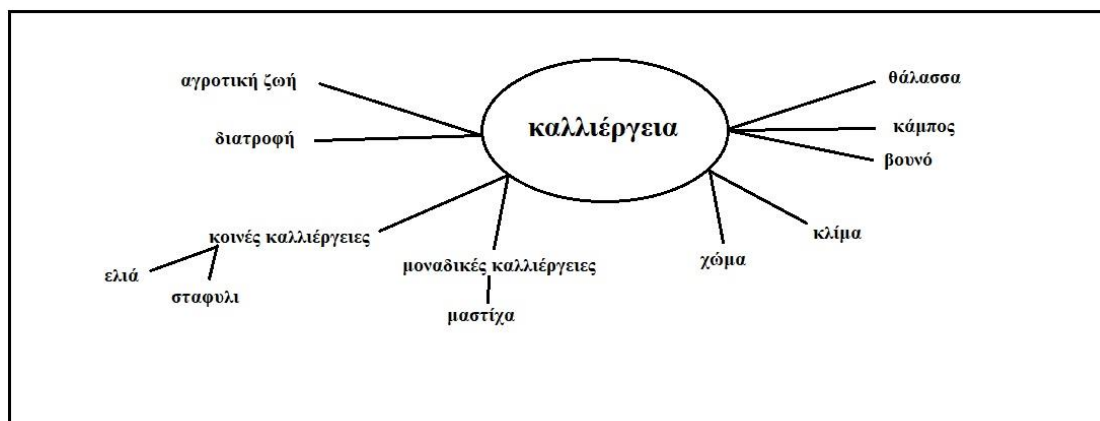
Η υφαντική τέχνη για τη δημιουργία κιλιμιών στον όρθιο αργαλειό στο Γεράκι Λακωνίας (2024). Ανακτήθηκε 13 Μαΐου, 2026, από <https://ayla.culture.gr/catalogue/yfantiki-texni-geraki-lakwnias/>

Μια ξεχασμένη τέχνη από το ιστορικό παρελθόν του Τυρνάβου (χ.χ.) Ανακτήθηκε 26 Μαΐου, 2026, από <https://schoolpress.sch.gr/pena/archives/134>

Παράρτημα Α

Υλικό εικαστικών δράσεων

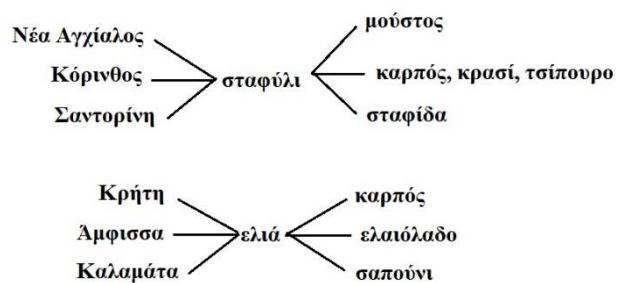
1^η Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Χώμα και Υλικός Πολιτισμός

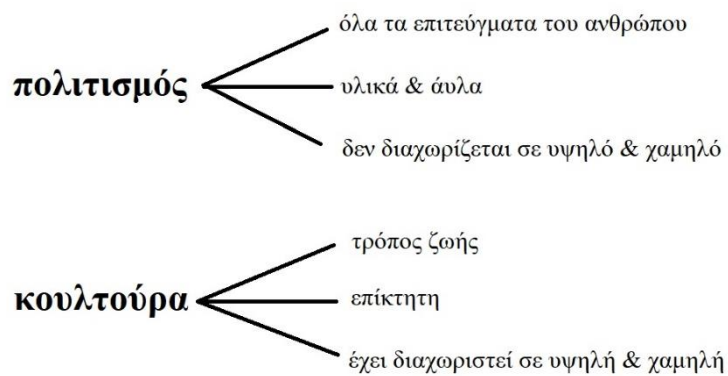
Διαφάνεια 1

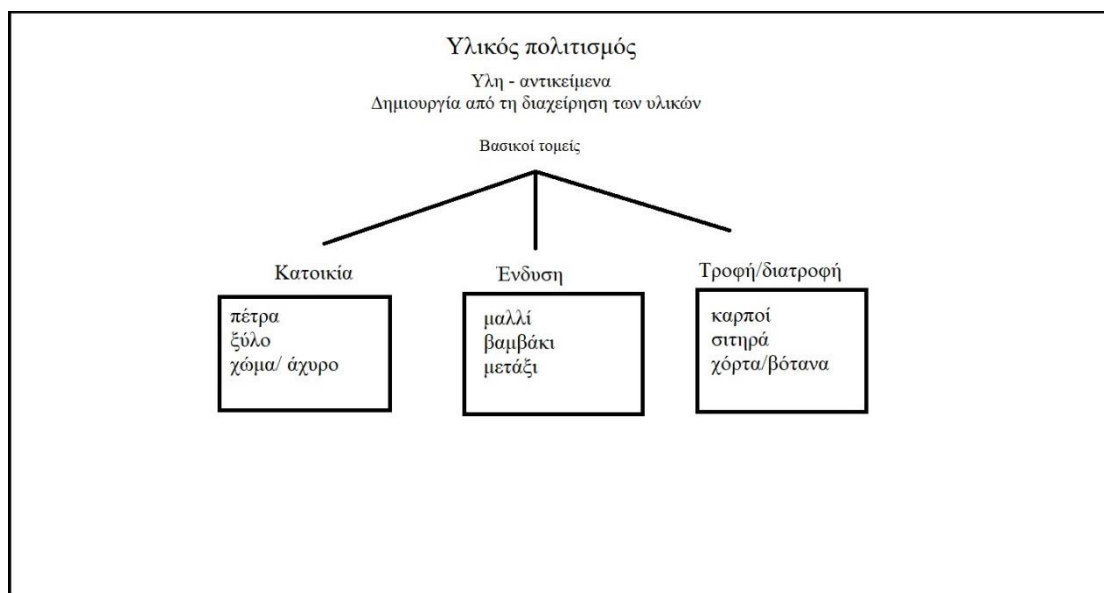
Διαφάνεια 2

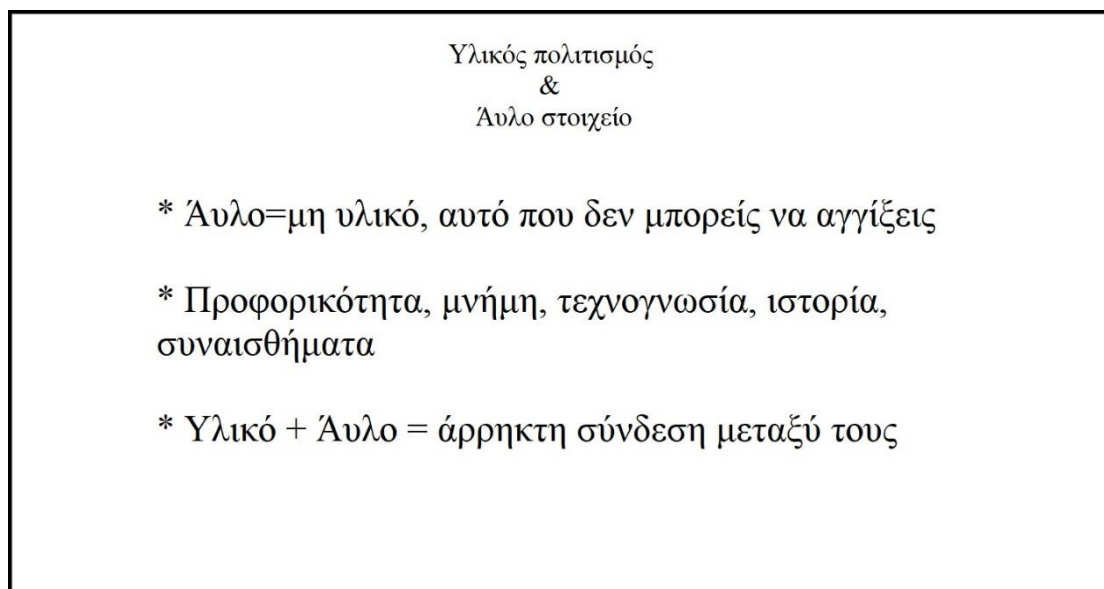
Διαφάνεια 3

Διαφάνεια 4

Διαφάνεια 5

Διαφάνεια 6

1^η Εικαστική δράση:
«Χώμα και υλικός πολιτισμός»

Εργασία κατανόησης

4^η διδακτική ώρα

Ονοματεπώνυμο..... Ημερομηνία.....

Επίλεξε και κύκλωσε την σωστή απάντηση.

1. Η ελιά φυτρώνει..

- α) Μόνο σε ένα μέρος της Ελλάδας
- β) Σε πολλά μέρη της Ελλάδας
- γ) Μόνο στην Κω, την Ιθάκη και την Σπάρτη

2. Για να ευδοκιμήσει μια καλλιέργεια ρόλο παίζει..

- α) Το κλίμα
- β) Το χώμα
- γ) Και τα δύο

3. Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν το βαμβάκι..

- α) για τη δημιουργία ενδυμάτων
- β) για τη διατροφή
- γ) για να χτίσουν

4. Υπάρχουν καλλιέργειες που φυτρώνουν..

- α) Σε ορεινή περιοχή
- β) Σε παραθαλάσσια περιοχή

γ) Και στις δύο

5. Από το σταφύλι παράγονται..

α) Το κρασί, ο μούστος

β) Το λάδι, το σαπούνι

γ) Το ψωμί και το τυρί

1^η Εικαστική δράση:**«Χώμα και υλικός πολιτισμός»****Ερωτηματολόγιο**5^η διδακτική ώρα

Συμπλήρωσε τα στοιχεία σου και κάνε τις παρακάτω ερωτήσεις σε ένα συγγενικό σου πρόσωπο από το μέρος καταγωγής σου. Σημείωσε τις απαντήσεις και στο τέλος μπορείς να γράψεις δύο δικές σου ερωτήσεις που θα ήθελες να κάνεις και πιστεύεις ότι θα δώσουν σημαντικές πληροφορίες για την περιοχή και τις καλλιέργειες.

Ονοματεπώνυμο μαθητή/μαθήτριας.....

Ημερομηνία.....

Τόπος διεξαγωγής.....

Πως λέγεστε και πόσα χρόνια μένετε
εδώ;.....

Κατάγεστε από αγροτική οικογένεια; .....

Αν ναι, συνεχίζετε την παράδοση; .....

Τι καλλιεργείτε;.....

Ανήκει στις βασικές καλλιέργειες της περιοχής;.....

Αν όχι, ποιες είναι η βασικές καλλιέργειες στην περιοχή;.....

Η περιοχή είναι ορεινή, πεδινή, παραθαλάσσια;.....

Περνάει κάποιο ποτάμι εδώ κοντά; Αν ναι, πως λέγεται;.....

(Γράψε τη δική σου ερώτηση).....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Παράδειγμα εγκατάστασης

Εικόνα 1

Τίτλος εγκατάστασης « Όπου γης και πατρίς; »

Διαστάσεις: μεταβλητές (εδώ 24 εκ. x 20 εκ.)

Έτος: 2026

Δημιουργός: Πελαγία Ανδρεάδη

Χώματα από διάφορες περιοχές της Ελλάδας με εμφανείς διαφορές στα χρώματα, τα στοιχεία,
την υφή.

Εικόνα 2

Τίτλος εγκατάστασης « Όπου γης και πατρίς; »

Διαστάσεις: μεταβλητές (εδώ 24 εκ. x 20 εκ.)

Έτος: 2026

Δημιουργός: Πελαγία Ανδρεάδη

Χώματα από διαφορετικά σημεία ίδιων περιοχών. Παρατηρείται έντονη διαφορά μεταξύ των χωμάτων ακόμη και σε μικρή απόσταση της ίδιας περιοχής, πόσο μάλλον σε περιοχές με μεγαλύτερη απόσταση.

2^η Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Παραδοσιακή οικία αμπελουργού. **Η περίπτωση του Αμπελώνα Τυρνάβου**

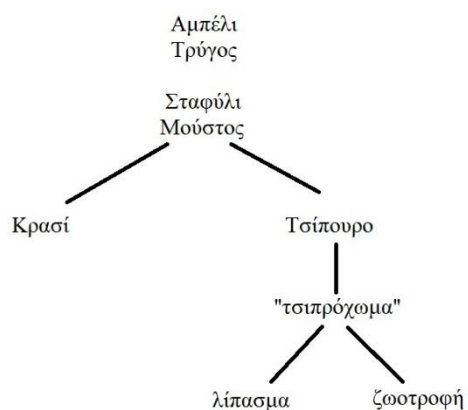
Αμπελώνας

- Θεσσαλική κωμόπολη
- Αρχική ονομασία "Καζακλάρ" στα τούρκικα
- Ύστερη ονομασία "Αμπελώνας"
- Ονομασία από την βασική καλλιέργεια
- Κυριότερο επάγγελμα κατοίκων η αμπελουργία
- Βασικά προϊόντα σταφύλι-κρασί-τσίπουρο
- Οργάνωση οικίας με βάση τις αγροτικές εργασίες
- Τόπος με έντονη βλάστηση και πράσινο

Διαφάνεια 1

Κύκλος ζωής αμπελιού

με βάση την μαρτυρία του Στ. Παπανικολάου (Παράρτημα)

Διαφάνεια 2

Λεξιλόγιο

Αποχωρητήριο/ χαλές/ καμπινές: τουαλέτα

Κελάρια: αποθήκες

Κιούγκια: τσιμεντένιοι ή πήλινοι κυλινδρικοί σωλήνες

Ξύλινοι κάδοι: ξύλινα κουτιά/καλάθια

Πατητήρι: δεξαμενή ξύλινη/πέτρινη ή χτιστή για το πάτημα των σταφυλιών

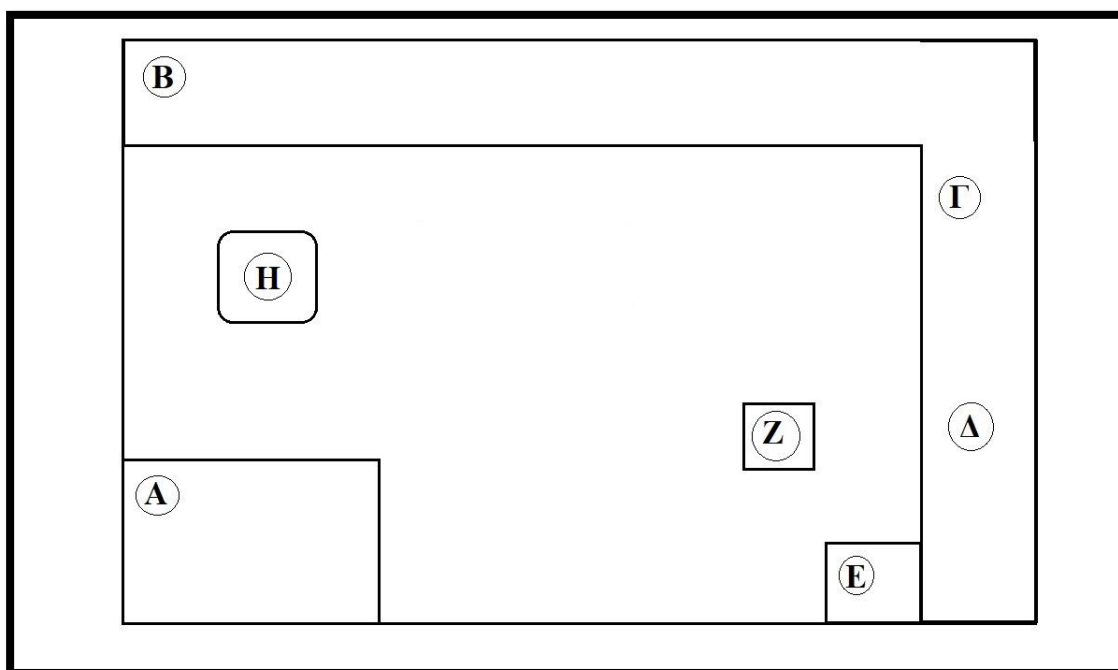
Στέρνα: δεξαμενή

Στρωσίδια: σεντόνια

Τουλούμπα: χειροκίνητη αντλία νερού

Υποστατικό: υπόστεγο

Διαφάνεια 3

Κάτοψη της παραδοσιακής οικίας Παπανικολάου

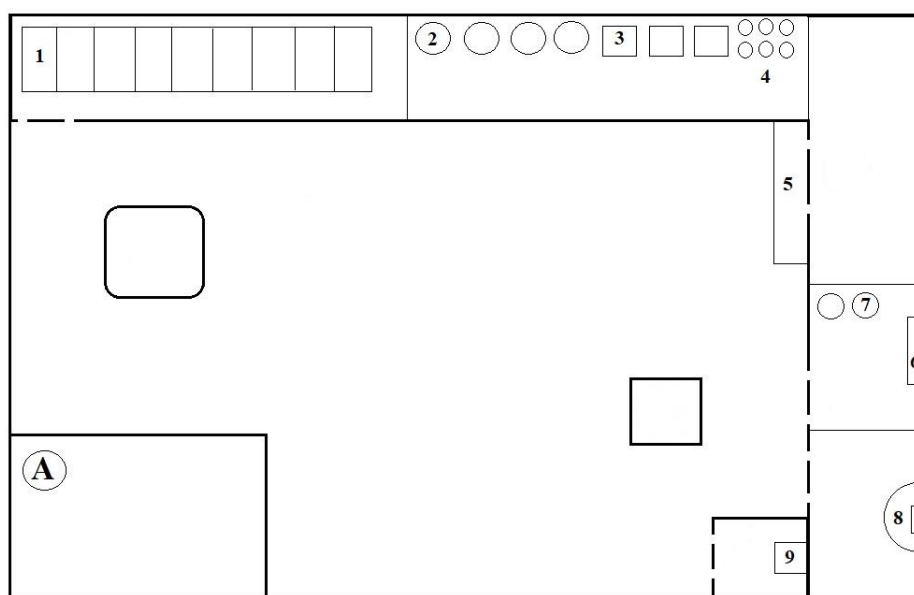
Ονομασίες

- **A.** Το σπίτι του νοικοκύρη
- **B.- Δ.** Οι αποθήκες σε σχήμα Γ
- **B.** Η κατοικία των εργατών και οι αποθήκες
- **Γ.** Ο στάβλος
- **Δ.** Το πλυσταριό και ο φούρνος
- **Ε.** Το αποχωρητήριο
- **Ζ.** Η τουλούμπα
- **Η.** Η στέρνα

Περιγραφή

- **A.** Στο σπίτι του νοικοκύρη έμενε μαζί όλη η ευρύτερη οικογένεια, παππούδες, παιδιά, ανίψια, εγγόνια.
- **B.** Η αποθήκη ήταν φτιαγμένη από πλίνθους. Στην αρχή της αποθήκης έμεναν οι εργάτες, οι οποίοι κοιμόταν σε αυτοσχέδια στρώματα, «στρωσίδια» στο πάτωμα, όλοι μαζί. Κρεβάτια όπως τα γνωρίζουμε σήμερα δεν είχαν στις αποθήκες. Στη συνέχεια, προς τα δεξιά, ήταν οι αποθήκες που ονομάζονταν κελάρια με σκοπό την αποθήκευση των προϊόντων σταφυλιού, σιταριών και ειδών τροφής. Τα προϊόντα του σταφυλιού, τον μούστο και το κρασί, τα οποία αποθηκεύονταν σε βαρέλια. Αν υπήρχαν και άλλες καλλιέργειες όπως το σιτάρι, αυτές αποθηκεύονταν σε μεγάλους ξύλινους «κάδους». Υπήρχαν επίσης πήλινα δοχεία μεγάλης διάστασης για τα τουρσιά.
- **Γ.** Στον στάβλο είχαν τα ζώα που βοηθούσαν στις αγροτικές εργασίες αλλά και ζώα για κτηνοτροφία. Στη συγκεκριμένη οικία είχαν άλογα για τις αγροτικές εργασίες, και οικόσιτα πρόβατα. Ο στάβλος είχε δική του πόρτα και «υποστατικό» δηλαδή υπόστεγο μπροστά.
- **Δ.** Το πλυσταριό και ο φούρνος ήταν το μέρος που έπλεναν, μαγείρευαν και έψηναν. Για την πλύση κατά την οποία πλένανε τα ρούχα, κλινοσκεπάσματα κ.τ.λ. ανάβανε φωτιά στο τζάκι και έβραζαν μεγάλα καζάνια με νερό. Έπειτα μεταφέραν τα καζάνια εκτός φωτιάς πάνω σε «σίδερα», τρίποδα μεταλλικά και εκεί έβραζαν τη σκάφη, τα έτριβαν και πλέναν με αλισίβα (σταχτόνερο). Ο φούρνος περιλάμβανε ξυλόφουρνο, για τη λειτουργία του οποίου ανάβανε φωτιά έξω από την αποθήκη, φτιάχνανε κάρβουνα και τα μετέφεραν μέσα στον ξυλόφουρνο όπου ψήνανε το ψωμί, το φαγητό. Ο ξυλόφουρνος είχε σχήμα θολωτό με καμινάδα που ο καπνός έβγαινε από τη σκεπή και μπροστά του, η είσοδός του έκλεινε με μεταλλικό πορτάκι.
- **Ε.** Το αποχωρητήριο ή αλλιώς χαλές ή καμπινές ήταν η τουαλέτα τους στο τέλος της αποθήκης και σε δικό του αυτόνομο χώρο.
- **Ζ.** Η τουλούμπα ήταν ένας μηχανισμός άντλησης νερού μέσα από τη γη. Είχε το κάτω μέρος της κάτω από τη γη και η άντληση γινόταν χειροκίνητα, έχοντας υπόψη μας πως τα ύδατα εκείνα τα χρόνια ήταν πολύ ψηλά και δεν χρειαζόταν να σκάψει πολύ κάποιος για να βρει νερό. Το νερό από την τουλούμπα το χρησιμοποιούσαν για το σπίτι και για δουλειές. Η τουλούμπα δεν ταυτίζεται με το πηγάδι. Το πηγάδι υπήρχε εκτός της οικίας στην συγκεκριμένη περίπτωση και η μορφή τους ήταν διαφορετική. Πιο γνωστό μορφικά είναι το πηγάδι, ωστόσο δεν πρέπει να συγχέεται ονομαστικά με την τουλούμπα.

- **Η.** Η στέρνα ήταν το υπαίθριο μέρος που τοποθετούσαν τα σταφύλια για να τα πατήσουν. Ορισμένες φορές συναντούμε την ονομασία «πατητήρι» για αυτό το σκοπό, όμως πρόκειται για μεταγενέστερη ονομασία. Αρχικά τη δεκαετία του '50, οι στέρνες ήταν ξύλινες και τετράγωνες. Αργότερα από τη δεκαετία του '70 πιθανότατα να ξεκίνησε η κατασκευή και διάδοση των τσιμεντένιων στερνών «κιουγκιών» και έτσι έγινε η αλλαγή των στερνών από ξύλινες σε τσιμεντένιες σε κυκλικό σχήμα. Με την πάροδο των χρόνων άρχισαν να γίνονται κτιστές τετράγωνες ή μακρόστενες και σε μεγάλες διαστάσεις. Στην περίπτωση της κάτοψης φαίνεται με την αρχική της μορφή, τετράγωνη και ξύλινη.

Κάτοψη της παραδοσιακής οικίας Παπανικολάου εμπλουτισμένη με λεπτομέρειες

- 1. Τα στρώματα των εργατών.
- 2. Τα βαρέλια για κρασί
- 3. Οι ξύλινοι «κάδοι» για τα σιτηρά
- 4. Τα πήλινα δοχεία για τουρσιά
- 5. Το υπόστεγο του στάβλου
- 6. Το τζάκι
- 7. Οι λεκάνες για το πλύσιμο
- 8. Ο ξυλόφουρνος με καμινάδα
- 9. Το αποχωρητήριο με άνοιγμα στη γη για αποχέτευση

2^η Εικαστική δράση: «Παραδοσιακή οικία αμπελουργού»

Εργασία κατανόησης

4^η διδακτική ώρα

Ονοματεπώνυμο..... Ημερομηνία.....

**Ένωσε με γραμμή τις λέξεις της πρώτης στήλης με αυτές που τους αντιστοιχούν
στη δεύτερη σύμφωνα με όσα μάθαμε.**

Σιτηρά

Αποθήκες

Στάβλος

Τουλούμπα

Στέρνα

Κελάρι

Πλυσταριό

Φούρνος

Αποχωρητήριο

Ξυλόφουρνος

Νερό

Σχήμα Γ

Άλογα

Πάτημα σταφυλιών

Ξύλινοι «κάδοι»

Βαρέλια κρασιού

Τζάκι

Τουαλέτα

3η Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Σταμπωτική τέχνη. Η περίπτωση του Τυρνάβου.

Τυποβαφική τέχνη = Σταμπωτική τέχνη = τέχνη των Σταμπωτών

Τύρναβος

- 18ος αιώνας σκία τυποβαφείων
- 19ος αιώνας ανάπτυξη και ακμή
- 20ος αιώνας ύφεση και διακοπή το 1988, τύπωμα κατά παταγγελία μέχρι τη δεκαετία του 1990

Εργαστήρια

Πιο γνωστά

- Σαΐνη - ντόπιος
- Ιωαννίδη - μετανάστις

Επιπλέον μικρά εργαστήρια που δεν άντεξαν στον χρόνο

Θεματολογία

- Μοτίβα γεωμετρικά, φυτικής και ζωικής προέλευσης
- Ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα (Μεγαλέξανδρος, μάχες)

Διαφάνεια 1

Λόγοι διακοπής της λαϊκής τέχνης των Σταμπωτών

- Εκσυγχρονισμός
- Ανάπτυξη βιομηχανίας
- Νέα μόδα, νέες τάσεις
- Σύνδεση με το παρελθόν
- Κορεσμός
- Είδος πολυτελείας
- Μείωση ζήτησης

Διαφάνεια 2

Στάδια παραγωγής

- Σχεδιασμός
- Σκάλισμα με το χέρι σε μαλακό ξύλο (φλαμουριάς, αγριοαχλαδιάς)
- Προετοιμασία βαφής
- Τύπωμα σε πανιά

Βαφή χειροποίητη από υλικά φυσικής προέλευσης :

- Φυτικά (ρίζες, φύλλα, λουλούδια)
- Ζωικά (κοχύλια, έντομα)

Διαφάνεια 3

Εικόνα 1

Σταμπωτό τραπεζομάντηλο στο Μουσείο Αμπέλου- Οίνου- Οίκου του ανθρώπου που στεγάζεται στο Αρχοντικό Καράσσου στον Τύρναβο

Φωτογραφία από προσωπικό αρχείο

Εικόνα 2

Σταμπωτό τραπεζομάντηλο στο Μουσείο Αμπέλου- Οίνου- Οίκου του ανθρώπου που στεγάζεται στο Αρχοντικό Καράσσου στον Τύρναβο

Φωτογραφία από προσωπικό αρχείο

Εικόνα 3

Σταμπωτά τραπεζομάντηλα τα οποία ανήκουν στη μόνιμη έκθεση του Μουσείου Αμπέλου- Οίνου- Οίκου του ανθρώπου που στεγάζεται στο Αρχοντικό Καράσσου στον Τύρναβο

Πιθανόν να προέρχονται από δύο διαφορετικά εργαστήρια ή το αριστερό να είναι μεταγενέστερο καθώς διακρίνονται διαφορές στα σκαλίσματα των σταμπών

Δεν υπάρχει λεζάντα ή περιγραφή τους σχετικά με την προέλευση, τη δωρεά ή τη χρονολογία δημιουργίας τους, τόσο σε αυτά της συγκεκριμένης φωτογραφίας αλλά και σχεδόν όλων των υπόλοιπων σταμπωτών

Φωτογραφία από προσωπικό αρχείο

Εικόνα 4

Χειροποίητο φόρεμα της Χορωδίας Τυρνάβου

Κατασκευάστηκε το 1998 στο εργαστήρι σταμπωτών της Άννας Ιωαννίδη

**Εκτίθεται στο Μουσείο Αμπέλου- Οίνου- Οίκου του ανθρώπου που στεγάζεται στο Αρχοντικό Καράσσου
στον Τύρναβο**

Φωτογραφία από προσωπικό αρχείο

Εικόνα 5

Χειροποίητο φόρεμα της Χορωδίας Τυρνάβου (λεπτομέρεια)

Κατασκευάστηκε το 1998 στο εργαστήρι σταμπωτών της Άννας Ιωαννίδη

Παρατηρούμε αποχρώσεις πιο σύγχρονων βαφών.

Εκτίθεται στο Μουσείο Αμπέλου- Οίνου- Οίκου του ανθρώπου που στεγάζεται στο Αρχοντικό Καράσσου

Φωτογραφία από προσωπικό αρχείο

Εικόνα 6

Σταμπωτά τραπεζομάντηλα

Αριστερά το κόκκινο τραπεζομάντηλο χαρακτηρίστηκε ως καλοκαιρινό τραπεζομάντηλο στην ξενάγηση που έκανε η υπεύθυνη του μουσείου Ιωάννα Καλιάρδου

Εκτίθεται στο Μουσείο Αμπέλου- Οίνου- Οίκου του ανθρώπου που στεγάζεται στο Αρχοντικό Καράσσου στον Τύρναβο

Φωτογραφία από προσωπικό αρχείο

Εικόνα 7

Σταμπωτά τραπεζομάντηλα (λεπτομέρεια)

Πιθανότατα να έχουν δημιουργηθεί στο ίδιο εργαστήριο.

Φωτογραφία από προσωπικό αρχείο

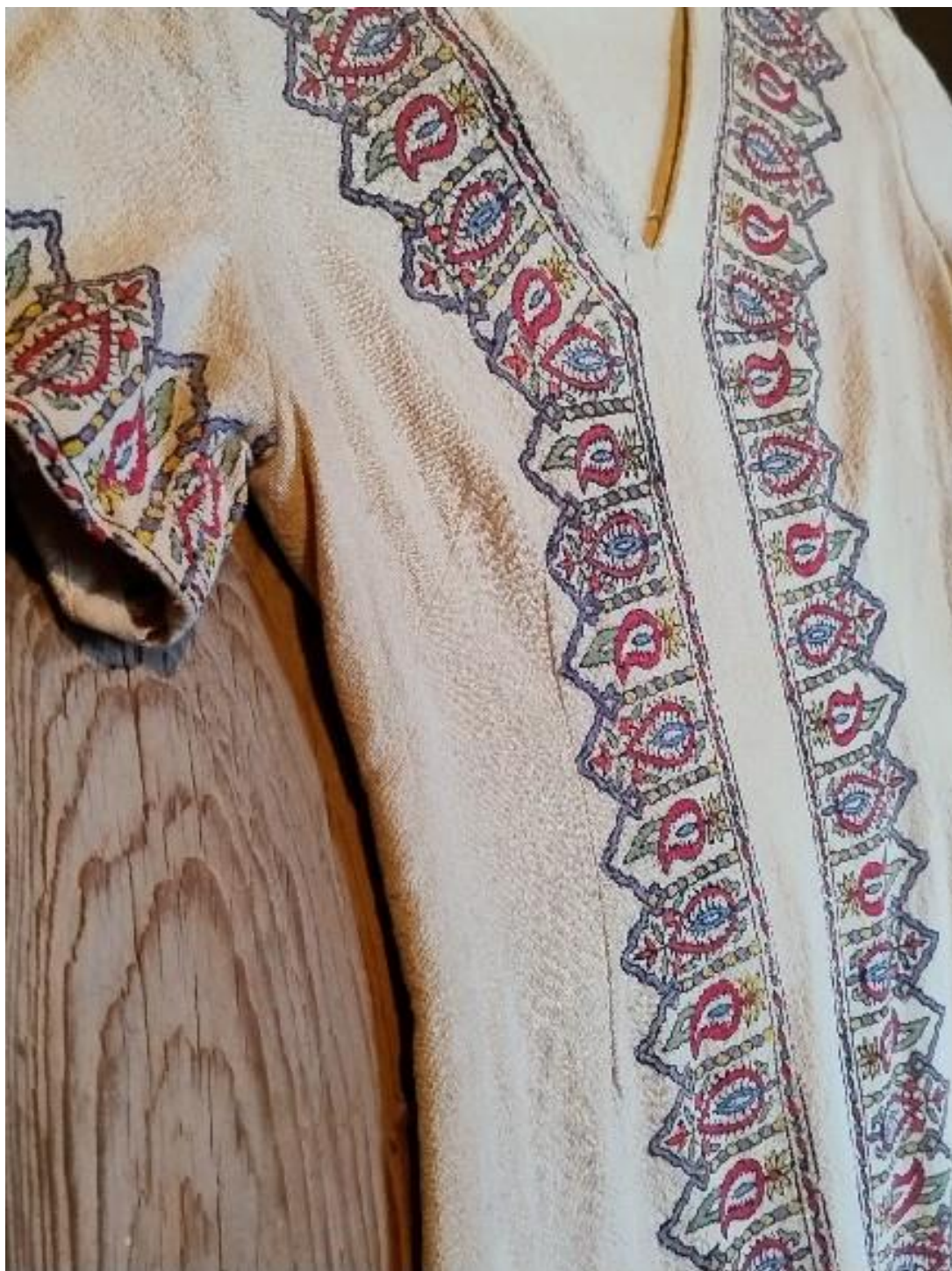
Εικόνα 8

Σταμπωτό φόρεμα Τυρνάβου άγνωστης χρονολογίας κατασκευής.

Το ύφασμα του το κάνει να δείχνει παλαιότερο από ότι είναι πραγματικά.

Εκτίθεται στο Μουσείο Αμπέλου- Οίνου- Οίκου του ανθρώπου που στεγάζεται στο Αρχοντικό Καράσσου στον Τύρναβο

Φωτογραφία από προσωπικό αρχείο

Εικόνα 8

Σταμπωτό φόρεμα Τυρνάβου άγνωστης χρονολογίας κατασκευής (λεπτομέρεια)

Εκτίθεται στο Μουσείο Αμπέλου- Οίνου- Οίκου του ανθρώπου που στεγάζεται στο Αρχοντικό Καράσσου στον Τύρναβο

Φωτογραφία από προσωπικό αρχείο

Εικόνα 9

Σταμπωτό φόρεμα Τυρνάβου άγνωστης χρονολογίας κατασκευής (λεπτομέρεια)

Εκτίθεται στο Μουσείο Αμπέλου- Οίνου- Οίκου του ανθρώπου που στεγάζεται στο Αρχοντικό Καράσσου στον Τύρναβο

Φωτογραφία από προσωπικό αρχείο

Εικόνα 10

Σταμπωτό φόρεμα Τυρνάβου άγνωστης χρονολογίας κατασκευής (λεπτομέρεια)

Εκτίθεται στο Μουσείο Αμπέλου- Οίνου- Οίκου του ανθρώπου που στεγάζεται στο Αρχοντικό Καράσσου στον Τύρναβο

Φωτογραφία από προσωπικό αρχείο

3^η Εικαστική δράση:

«Σταμπωτική Τέχνη»

Εργασία κατανόησης

1^η-2^η διδακτική ώρα

Κύκλωσε το Σ αν η πρόταση είναι σωστή, κύκλωσε το Λ αν η πρόταση είναι λάθος.

1. Η σταμπωτική τέχνη θυμίζει τις σφραγίδες.
Σ   Λ
2. Η σταμπωτική τέχνη ξεκίνησε τον 15^ο αιώνα.
Σ   Λ
3. Στον Τύρναβο λειτουργούσε μόνο το εργαστήρι του Σαΐνη.
Σ   Λ
4. Η θεματολογία του ήταν μεταξύ άλλων μοτίβα φυτικά και ζωικά.
Σ   Λ
5. Τα σταμπωτά Τυρνάβου τυπώνονται ως σήμερα.
Σ   Λ
6. Τα σταμπωτά Τυρνάβου σταμάτησαν να παράγονται το 1988 και τη δεκαετία του 1990 μόνο κατά παραγγελία.
Σ   Λ
7. Ενώ σταμάτησαν η ζήτηση ήταν μεγάλη.
Σ   Λ
8. Οι στάμπες ήταν από πλαστικό.
Σ   Λ
9. Οι βαφές ήταν από τέμπερα.
Σ   Λ
10. Τα τυπώματα γινόταν πάνω σε ξύλινη επιφάνεια.
Σ   Λ

3^η Εικαστική δράση:

«Σταμπωτική τέχνη»

Σχεδιασμός μοτίβου

4^η- 5^η διδακτική ώρα

Σχεδίασε το δικό μου μοτίβο που θα γίνει Σταμπωτό!

Χρησιμοποίησε το μολύβι σου και πάτησε το απαλά για να μπορείς να σβήσεις αν χρειαστεί.

Παράρτημα Β

Μαρτυρίες

1^η Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Χώμα και Υλικός Πολιτισμός

Μαρτυρία Ιωάννη Διαμαντούλη (Γεωπόνου εν ενεργεία στην περιοχή της Λάρισας)

Ο Ιωάννης Διαμαντούλης είναι Γεωπόνος πτυχιούχος του Πανεπιστημίου της Perugia της Ιταλίας και κάτοχος μεταπτυχιακού στην Αειφόρο Ανάπτυξη του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ο ίδιος διατηρεί την έδρα του στην Γιάννουλη Λάρισας, εμπλούτισε με πληροφορίες την παρούσα διπλωματική εργασία σχετικά με ζητήματα καλλιεργειών από άποψη χώματος και κλίματος. Σύμφωνα με απαντήσεις που έδωσε, το γεγονός ότι ευδοκimeί μια καλλιέργεια σε έναν συγκεκριμένο τόπο είναι κυρίως αποτέλεσμα δύο παραγόντων, χώματος και κλίματος.

Χρησιμοποιώντας ως έναυσμα την αμπελοκαλλιέργεια στην Ελλάδα, συζητήσαμε για τα εδάφη και το είδος της σύγχρονης ρίζας του αμπελιού. Πλέον το συγκεκριμένο φυτό αποτελείται από δύο κομμάτια, το «υποκείμενο» που είναι μέσα στο χώμα, στη γη και το κομμάτι που είναι πάνω από το χώμα. Υπάρχει δυνατότητα να φυτέψουμε ρίζα ανθεκτική/φιλική σε κάποιο έδαφος και πάνω σε αυτή έπειτα να «εμβολιάσουμε» την ποικιλία που επιθυμούμε. Τα εδάφη διαδραματίζουν ρόλο στην γεύση του καρπού και του κρασιού, η γεύση από ηφαιστιογενή εδάφη είναι διαφορετική σε σχέση με το έδαφος του κάμπου, επίσης τα ηφαιστιογενή εδάφη γενικά χαρακτηρίζονται εύφορα λόγω των συστατικών του χώματος τους. Η αμπελοκαλλιέργεια ευδοκimeί στην Ελλάδα και λόγω κλίματος που δεν είναι άλλο από το Μεσογειακό, σε χώρες που δεν έχουν παρόμοιο κλίμα και με σκοπό να προσεγγίσουν την γεύση στο κρασί που παράγεται στην Ελλάδα προχωρούν σε προσθήκη ζάχαρης, προσθήκη η οποία εδώ είναι απαγορευμένη. Συνδυαστικά το χώμα και το κλίμα επηρεάζουν και την γεύση του καρπού αλλά και του κρασιού που παράγεται.

Τα παλιότερα χρόνια, τον 20^ο αιώνα οι συνθήκες ζωής των Ελλήνων θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν πολύ μακρινές από τις σημερινές. Η έλλειψη ρεύματος και ποτιστικών συστημάτων στις αγροτικές εργασίες αλλά και στην καθημερινότητα επηρεάζει τα δεδομένα διαβίωσης και τα διαφοροποιεί από τα σύγχρονα. Οι άνθρωποι παλιότερα επιδίωκαν να συνεχίζουν μια καλλιέργεια που ευδοκίμει στον τόπο τους και για λόγους ανάγκης. Δηλαδή το αμπέλι όπως και η ελιά δεν χρειαζόταν νερό, οπότε το γεγονός αυτό αποτελούσε μεγάλη διευκόλυνση στην αγροτική ζωή. Ακόμη τα εδάφη παλιά ήταν «ξηρικά» δεν ποτίζονταν όπως σήμερα, η γη ήταν εξαρτημένη από τη βροχή και δεν υπήρχε όπως σήμερα «κίνηση» των υδάτων. Η κίνηση των υδάτων μέσω των συστημάτων ποτίσματος σήμερα, ανεβάζει μεν την ποσότητα παραγωγής κατεβάζει δε την ποιότητα. Η λιγότερη υγρασία στα εδάφη δίνει στην αμπελοκαλλιέργεια και τα παράγωγά της καλύτερα χαρακτηριστικά. Δηλαδή είναι ορθό να μην παράγονται πάνω από 1000 κιλά/στρέμμα.

Η σύσταση του εδάφους στην καλλιέργεια και η τοποθεσία σχετίζεται και με την υγρασία. Η Σαντορίνη για παράδειγμα έχει υγρασία που προέρχεται από τη θάλασσα, με χώματα περισσότερο γόνιμα καθώς υπάρχει πιο πολλή άργιλος. Στον Αμπελώνα τα εδάφη των αμπελοκαλλιεργειών από άποψη υγρασίας επηρεάζονται και από την ύπαρξη ποταμών, όσο πιο μακριά είναι από τα ποτάμια είναι καλύτερο καθώς υπάρχει περισσότερη άργιλος. Επίσης χώματα που «στραγγίζουν» είναι καλύτερα για τα αμπέλια καθώς έτσι η ρίζα δεν σαπίζει. Οι πρόποδες ενός βουνού σύμφωνα με ντόπιους αμπελουργούς, είναι καλός τόπος για αμπέλια καθώς τα νερά στραγγίζουν λόγω της κλίσης του εδάφους. Ακόμη, σχετικά με τα πετρώδη εδάφη που δεν έχουν υγρασία, διατηρείται η θερμοκρασία λόγω των ιδιοτήτων της πέτρας.

Το κλίμα και συγκεκριμένα η θερμοκρασία ενός τόπου είναι σημαντική για την αμπελοκαλλιέργεια επίσης. Σε πιο ορεινά μέρη, αναλόγως το υψόμετρο, μπορεί να ευδοκιμήσει το αμπέλι, σε μέρος πάντα προσήλιο. Η Ραψάνη Λάρισας είναι 700μ. πάνω από τη θάλασσα και καθιστά δυνατή την καλλιέργεια αμπελιού, όχι όμως τα ψηλότερα μέρη του Ολύμπου. Ο παγετός σε οποιοδήποτε μέρος ξεραίνει τα αμπέλια, το αμπέλι αντέχει μέχρι τους -15 βαθμούς κελσίου τον χειμώνα, ενώ πιο επικίνδυνος είναι ο ανοιξιάτικος παγετός καθώς τότε το αμπέλι βρίσκεται σε άλλο στάδιο ανάπτυξης. Ιδανικές είναι οι θερμοκρασίες 18-24 βαθμούς κελσίου.

Η καλλιέργεια αμπελιού τον 20^ο αιώνα αλλά και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα αντιμετώπισε και άλλες απειλές όπως η «φυλλοξέρα», ένα έντομο που ξεραίνει το σταφύλι και καταστρέφει

καλλιέργειες με αποτέλεσμα να παρατηρηθούν μετακινήσεις πληθυσμών από τα ελληνικά νησιά.

Πλέον πριν την αφετηρία μιας καλλιέργειας γίνεται ανάλυση χώματος και έπειτα επιλέγεται από το φυτώριο ρίζα που έχει μεγαλώσει ως ένα σημείο και έπειτα έχει εμβολιαστεί ώστε να ευδοκιμήσει σε συγκεκριμένο χώμα. Σημαντικό είναι να τονιστεί πως η καλλιέργειες αμπελιού και ελιάς στην Ελλάδα ήταν αποτέλεσμα κλίματος αλλά και ανάγκης καθώς δεν χρειάζονται πολύ νερό. Υπάρχουν περιοχές που έχουν παράδοση στην αμπελοκαλλιέργεια από την αρχαιότητα, και το κρασί έχει συνδεθεί με την καθημερινή ζωή, το γλέντι και εκεί πλέον συνεχίζεται να ασκείται και η παράδοση και η καλλιέργεια. Τον 17^ο αιώνα η Γαλλία συνέλλεξε ποικιλίες κρασιού από διάφορα μέρη και πιθανότατα κάποια γαλλικά φημισμένα κρασιά να προέρχονται από τόπους της ελληνικής παράδοσης.

2^η Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Παραδοσιακή οικία αμπελουργού. Η περίπτωση του Αμπελώνα Τυρνάβου

Μαρτυρία Στέλιου Παπανικολάου (Αμπελουργού εν ενεργεία στον Αμπελώνα Τυρνάβου)

Ο Αστέριος (Στέλιος) Παπανικολάου είναι αμπελουργός με έδρα τον Αμπελώνα Τυρνάβου και ανήκει στη δεύτερη γενιά αμπελοκαλλιεργητών της οικογένειας. Ο ίδιος είναι πρώην δημοτικός σύμβουλος και ο πατέρας του, ο οποίος είχε διατελέσει πρόεδρος της κοινότητας Αμπελώνας, ξεκίνησε την καλλιέργεια τη δεκαετία του '50. Η εμπειρία και η βιωματική του μάθηση σχετικά με το αμπέλι αποτέλεσαν την αφετηρία της συζήτησης μας, η οποία απέδωσε καρπούς γνώσεων σχετικών για την περίπτωση του Αμπελώνα, την προβιομηχανική διαδικασία παραγωγής, την αναπαράσταση της πατρικής του οικίας που ήταν διαμορφωμένη με γνώμονα την αγροτική τους εργασία, ακολουθώντας παράλληλα μια προσωποποιημένη εκδοχή ζωής.

Η ακολουθία της οικογενειακής παράδοσης ήταν ζήτημα επιλογής αλλά και βιοπορισμού. Δουλεύοντας από τα 14 έτη ως μηχανικός αυτοκινήτων, ο Στέλιος εξηγεί πως η στροφή στην αμπελοκαλλιέργεια έγινε για οικονομικούς λόγους, καθώς τα έσοδα του ως μηχανικός ήταν λιγότερα. Η αγροτική εργασία τη δεκαετία του '80 αμειβόταν καλύτερα, έτσι, μαζί με τον αδερφό του στράφηκαν προς τα εκεί και στάθηκαν τυχεροί σε κάποιες συγκυρίες, όπως το γεγονός ότι κάποιος τους παρέδωσε δωρεάν άδεια. Ένας ακόμη λόγος που τον παρακίνησε να ασχοληθεί με το αμπέλι ήταν τα πατρογονικά εδάφη, αλλά και ότι το αμπέλι όπως και το αγλάδι τότε, ήταν μη επιδοτούμενες καλλιέργειες, χαρακτηρίζοντάς τις από ανεξαρτησία. Συνεχίζοντας αναφέρει πως εκεί που υπάρχει περισσότερη προσωπική εργασία υπάρχουν και περισσότερα έσοδα. Για παράδειγμα, το ένα στρέμμα αμπέλι χρειάζεται 10 μεροκάματα και αν δεν αποφέρει έσοδα «μπαίνεις μέσα», σε αντίθεση με το βαμβάκι όπου το ένα στρέμμα χρειάζεται 1 μεροκάματο και αν δεν «αναπληρώσει» δεν υπάρχει μεγάλο κόστος στα έξοδα. Η προσωπική και ανεξάρτητη εργασία ήταν και είναι ακόμη σημαντική. Οι οικογένειες

αμπελουργών στον Αμπελώνα τη δεκαετία το '80 ήταν γύρω στις 200 και πλέον έχουν μείνει μόνο 30-40.

Διατηρώντας γύρω στα 30 στρέμματα σήμερα, πολύ λιγότερα σε σχέση με όσα είχε στην αρχή, ο ίδιος περιγράφει, πως το '85 χρειάστηκε να κάνουν «αναμπέλωση» δηλαδή να «ξηλώσουν» τις ρίζες που είχε φυτέψει παλιότερα ο πατέρας του, διότι η απόσταση μεταξύ των ριζών ήταν κοντινή. Παλιότερα οι άνθρωποι εργαζόταν αποκλειστικά χειρωνακτικά και η μικρή απόσταση βοηθούσε στη διαδικασία. Πλέον το τρακτέρ και τα μηχανήματα που πρέπει να περάσουν από το αμπέλι χρειάζεται να έχουν περισσότερο χώρο. Η χρήση σύγχρονης τεχνολογίας στα μηχανήματα και τη διαχείριση της καλλιέργειας είναι πια ενσωματωμένη σε όλη τη διαδικασία, για λόγους ευκολίας αλλά και κοστολογίου, δηλαδή η χειρωνακτική εργασία θα είχε πολύ μεγαλύτερο κόστος.

Ερωτηθείς σχετικά με το αν το αμπέλι, εν τέλει, χρειάζεται νερό απάντησε πως πλέον χρειάζεται, διότι έχουν «κατέβει» τα υπόγεια ύδατα. Παλιότερα το νερό βρισκόταν στη συγκεκριμένη περιοχή στους 80 πόντους κάτω από τη γη, το πότισμα δεν ήταν αναγκαίο καθώς το αμπέλι είναι «βαθύριζο». Ο ήλιος, το μεσογειακό κλίμα και το αργιλώδες έδαφος είναι αναγκαία δεδομένα για την αμπελοκαλλιέργεια.

Αγγίζοντας το κομμάτι της Παραδοσιακής οικίας αμπελουργού, μας έδωσε πληροφορίες για την δική του πατρική οικία και τη διαμόρφωσή της. Στο οικόπεδο βρισκόταν το σπίτι του νοικοκύρη, οι στέρνες, οι αποθήκες, τα κελάρια, ο στάβλος, το πλυσταριό, ο φούρνος, η τουλούμπα, το αποχωρητήριο. Στην οικία κατοικούσε η ευρύτερη οικογένεια, όχι όπως την γνωρίζουμε σήμερα, αλλά μαζί με τους παππούδες, τους γονείς, τα αδέρφια και τα ξαδέρφια. Στην αυλή σε υπαίθριο χώρο υπήρχαν οι στέρνες όπου βάζαν τα σταφύλια μετά τον τρύγο και τα πατούσαν. Στους εσωτερικούς χώρους των αποθηκών, οι οποίες ήταν μακρόστενες, ήταν το σπίτι των εργατών, τα κελάρια με τα βαρέλια, τα αποστακτήρια (δεν το είχαν όλα τα σπίτια), μετά ήταν ο στάβλος και πιο κάτω το πλυσταριό και ο φούρνος.

Η μεγαλύτερη οικογένεια σε στρέμματα στον Αμπελώνα ήταν η οικογένεια Σακελλαρίδη, η οποία κατείχε χιλιάδες στρέμματα. Σε τέτοιες περιπτώσεις οι εργάτες που απασχολούσαν ήταν πολύ περισσότεροι και οι ανάγκες για στέγαση και σίτισή τους ακόμη μεγαλύτερες. Σε τέτοιες περιπτώσεις υπήρχαν εργάτες, που ονομάζονταν «χουσμεκιαραίοι» ή «χουσμεκιάρηδες», τα οποία έχουν ακουστεί και ως «χουσμετιαραίοι» και «χουσμετιάρηδες» που σήμαινε οι εργάτες που μένουν στα σπίτι, οι οποίοι χωριζόταν σε αγροτικούς εργάτες και σε βοηθούς. Οι αγροτικοί εργάτες δούλευαν στα χωράφια και οι βοηθοί μαγείρευαν και πήγαιναν φαγητό στα χωράφια,

έπλεναν, καθάριζαν στο σπίτι για αυτούς αλλά και για όλη την οικογένεια. Υπήρξαν και εποχιακοί εργάτες οι οποίοι πληρώνονταν σε είδος και σε χρήμα. Τα «χουσμέτια» είναι σχετικά με τα ονόματα αυτά, καθώς μέχρι σήμερα στο διπλανό χωριό των Δελερίων χρησιμοποιούν ακόμη την ονομασία αυτή για να χαρακτηρίσουν τις οικιακές εργασίες πριν το Πάσχα.

Τα σύνεργα της προβιομηχανικής εποχής δεν είναι τόσο γνωστά σήμερα με τις παλιές τους ονομασίες καθώς έχουν αντικατασταθεί από σύγχρονα μηχανήματα ή ονόματα. Τα σταφύλια όταν τα τρυγούσαν τα έβαζαν σε «κοφίνια» ή «κλούβες» μεγάλα καλάθια, τα οποία πλέον είναι πλαστικά και συχνά έχουν φθορές. Τα σταφύλια δεν έπρεπε να μείνουν κομμένα χωρίς να προχωρήσει η διαδικασία, γιατί την ίδια μέρα όταν τα μετέφεραν σπίτι τα βάζανε στις στέρνες, τα πατούσαν και έφτιαχναν μούστο. Έπειτα τα βάζαν σε βαρέλια και ανάλογα την ποικιλία κρασιού που ήθελαν να έχουν, τα έβγαζαν σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Στην αρχή το κρασί είναι λευκό και όσο περνά ο καιρός γίνεται ροζέ και έπειτα κόκκινο με τη φυσική διαδικασία της ζύμωσης η οποία κρατούσε 2-3 ημέρες. Έπειτα από 15-20 ημέρες γινόταν μέτρηση των «βαθμών» του κρασιού με ένα αυγό κότας. Ρίχνανε το αυγό μέσα στο βαρέλι και αν αυτό ανέβαινε στην επιφάνεια σήμαινε πως οι βαθμοί είχαν ανέβει όσο έπρεπε και έπρεπε να προχωρήσουν στην επόμενη διαδικασία για να μην «ξινίσει» το κρασί. Το πόσο πάνω στην επιφάνεια ανέβαινε το αυγό ήταν ανάλογο της μέτρησης των βαθμών του κρασιού. Έπειτα ακολουθούσαν τη διαδικασία της «απόλασπωσης» του κρασιού, δηλαδή ξεχώριζαν το κρασί από τον μούστο, ο οποίος είχε πάρει τη μορφή της λάσπης. Ξαναέβαζαν το κρασί στα βαρέλια και τα σφράγιζαν με γύψο και αυγό για να μην περνάει αέρας και χαλάει το κρασί.

Ο μούστος ανήκει στα «υποπροϊόντα» του κρασιού. Την προβιομηχανική περίοδο όπου το πάτημα των σταφυλιών γινόταν από τους ανθρώπους, ο χυμός που έβγαине ήταν σε ποσοστό 35% του συνόλου των σταφυλιών και το υπόλοιπο 65% ήταν ο μούστος. Ότι περισσεύε το βράζανε για να γίνει τσίπουρο και έπειτα ότι έμενε από αυτή τη διαδικασία, υπολείμματα και σπόροι, τα τοποθετούσαν σε ένα μέρος της αυλής και γινόταν λίπασμα, κοπριά, το λεγόμενο «τσιπρόχωμα», το οποίο χαρακτηριζόταν ως ιδιαιτέρως γόνιμο. Η αξιοποίηση των πάντων είναι συνδεδεμένη με το παρελθόν. Σήμερα που η διαδικασία του πατήματος γίνεται με μηχανήματα, ο χυμός που λαμβάνουν από τα σταφύλια είναι σε διπλάσιο ποσοστό περίπου 60%-70%. Ότι περισσεύει ξεραίνεται και το μετατρέπουν έπειτα σε τροφή για πρόβατα.

Οι αποθήκες ήταν πλίνθινες και καλές σε αντοχή καθώς σε όλο τον Αμπελώνα υπάρχουν σε πολλά σπίτια ακόμη. Είτε αξιοποιούνται, είτε έχουν μετατραπεί σε σύγχρονες αποθήκες, είτε νοικιάζονται. Στην σύγχρονη οικία Παπανικολάου υπάρχουν ακόμη πλίνθινα ντουβάρια από

την Τουρκοκρατία. Οι αποθήκες έχουν χαρακτηριστικό μακρόστενο σχήμα λόγω των παλιών αναγκών. Όπως περιέγραψα, οι αποθήκες ήταν σε σειρά, άλλες για στέγαση, στη συνέχεια κελάρια και αποθηκευτικοί χώροι, στάβλος, πλυσταριό και φούρνος μαζί και από έξω η τουαλέτα, «αποχωρητήριο» ή «χαλές» ή «καμπινές». Στην πατρική οικία Παπανικολάου οι αποθήκες ήταν χτισμένες σαν το γράμμα Γ. Στις αποθήκες τους εκτός από τα βαρέλια και τα κελάρια, αποθήκευαν και άλλα όπως καπνός, σιτάρια, λουκάνικα. Τη δεκαετία του '50-'60 οι κυριότερες καλλιέργειες ήταν: αμπέλι, σιτάρια, καπνά ενώ σήμερα: αμπέλι, βαμβάκι, αχλάδια/ροδάκινα. Για την παλιότερη εποχή υπήρχε χώρος και για την αποθήκευση επιπλέον καλλιεργειών, όπως και για χώρος στην αυλή για κτηνοτροφία (πρόβατα, κατσίκες, αγελάδες, γίδες).

3η Εκπαιδευτική εικαστική δράση: Σταμπωτική τέχνη. Η περίπτωση του Τυρνάβου.

Μαρτυρία Λίνας Μουσιώνη (συγγραφέα της διδακτορικής διατριβής «Τα τυπογραφικά εργαστήρια του Τυρνάβου, 19^{ος}-20^{ος} αιώνας»)

Η Λίνα Μουσιώνη γεννήθηκε στη Λάρισα και σπούδασε Αρχαιολογία και Ιστορία της Τέχνης στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η αγάπη της για τον πολιτισμό και τους ανθρώπους την οδήγησε να συνεχίσει τις σπουδές της, ειδικευόμενη στη μελέτη του Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού. Το 2004 ολοκλήρωσε τη διδακτορική της διατριβή με θέμα τα εργαστήρια σταμπωτών υφασμάτων στη θεσσαλική πόλη του Τυρνάβου. Για πολλά χρόνια εργάστηκε ως επιμελήτρια στο Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας, όπου ασχολήθηκε με την έρευνα, τεκμηρίωση και μελέτη των μουσειακών συλλογών, την οργάνωση εκθέσεων και τον σχεδιασμό εκπαιδευτικών προγραμμάτων για παιδιά, ενήλικες και ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες. Άρθρα της για τον Νεότερο Ελληνικό Πολιτισμό, την τέχνη και τις παραδοσιακές τεχνικές έχουν δημοσιευθεί σε πολλά επιστημονικά περιοδικά και πρακτικά συνεδρίων. Από το 2016 εργάζεται ως παιδαγωγική υπεύθυνη στα Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών του Δήμου Λαρισαίων. Με την παιδική λογοτεχνία ασχολείται συστηματικά από το 2010. Βιβλία της κυκλοφορούν από τις εκδόσεις Μεταίχμιο, Ελληνοεκδοτική, Διόπτρα και Καλέντη.

Η επικοινωνία μαζί της επέφερε πληροφορίες για την προσωπική της αγάπη για την Τυπογραφική τέχνη, το μόχθο μελέτης και συλλογής πληροφοριών για την απόδοση μιας άρτιας διδακτορικής διατριβής. Συνάμα με την έκφραση της προσωπικής της άποψης περί Τυπογραφικής τέχνης, τοποθέτησής της στο παρελθόν, στο κοντινό παρελθόν, σύγχρονο παρόν αλλά και μέλλον, η επικοινωνία εξελίχθηκε σε κάτι παραπάνω από ενδιαφέρουσα καθώς για την Τυπογραφική τέχνη πλέον μοιάζει με μια ξεχασμένη τέχνη και οι μελέτες που έχουμε για το παρελθόν είναι ελάχιστες, όσο και το ενδιαφέρον για την αναβίωσή της.

Η Τυπογραφική ή Σταμπωτική τέχνη ξεκίνησε τον 18^ο αιώνα σε διάφορα μέρη της Ελλάδας. Στον Τύρναβο λειτούργησαν από τον 19^ο αιώνα το εργαστήριο του Ιωαννίδη, μέλος οικογένειας

με καταγωγή από τη Μ. Ασία και το εργαστήρι του Σαΐνη, το οποίο ήταν και το τελευταίο εργαστήριο εν λειτουργία στον ίδιο τόπο. Τα δύο εργαστήρια συνδέθηκαν ονομαστικά από κοινού με την Τυποβαφική τέχνη στον Τύρναβο. Η πορεία της ελληνικής βιομηχανίας υπήρξε φθίνουσα μετά τον πόλεμο, έτσι και το εργαστήρι του Ιωαννίδη και η τέχνη του λειτούργησαν μέχρι εκείνη την εποχή. Η άνοδος της Τυποβαφικής τέχνης παρατηρήθηκε ξανά μετά από χρόνια, τη δεκαετία του '70, η οποία χαρακτηριζόταν από την τάση προς επιστροφή στις «ρίζες». Τα σταμπωτά αποτέλεσαν τότε κομμάτι της μόδας της εποχής, λόγω της παραδοσιακής και χειροποίητης φύσης τους, σε είδη γυναικείας ένδυσης όπως φουστάνια και μαντήλια. Ύστερα η σταμπωτική τέχνη «σβήνει» ξανά, αποτελεί προνόμιο λαϊκό και όχι πολυτελείας, εξαιτίας του τρόπου δημιουργίας της. Η δημιουργία των σταμπωτών προϋπέθετε το σκάλισμα «ξύλοτύπων», μεγάλων σε διάσταση σφραγίδων οι οποίες μπορούσαν να τυπωθούν ξανά και ξανά σε υφάσματα, μη παράγοντας κατά κάποιο τρόπο μοναδικά έργα. Η επανάληψη στη χρήση τους τα καθιέρωσε ως λαϊκά και οικονομικά, παρά ακριβά. Ωστόσο αυτή η αντίληψη ανταποκρίνεται στις συνθήκες του περασμένου αιώνα και υπάρχει επιφύλαξη για στο πώς την εκλαμβάνουμε σήμερα.

Οι λόγοι που οδήγησαν σε παύση της σταμπωτικής τέχνης είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων. Αρχικά, τα σταμπωτά παλιότερα διανέμονταν μέσα από τα πανηγύρια και αποτελούσαν μέρος της προίκας, θεσμός συνδεδεμένος με την εποχή του 20^{ου} αιώνα. Η εκβιομηχάνιση ήταν ένας σημαντικός παράγων που μείωσε ή σταμάτησε το έργο πολλών μικρών βιοτεχνιών. Η αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών, με εστίαση στην ισότητα των δύο φύλων, τα δικαιώματα των γυναικών και στην κατεύθυνση τους προς τις σπουδές, δημιούργησε έλλειψη εργατριών, αλλά και ακριβά «εργατικά» λόγω αλλαγών στο εργατικό δίκαιο.

Στη σύγχρονη εποχή, κατά τη Μουσιώνη, η σταμπωτική τέχνη θα μπορούσε να αναβιώσει μέσω των σύγχρονων εικαστικών, μέσω των arts & crafts. Βασισμένοι σε παλιά θεματολογία της σταμπωτικής τέχνης, οι εικαστικοί θα μπορούσαν να δώσουν μια δική τους εκδοχή στην παλιά τεχνική μέσω: της αναπαραγωγής, της ενσωμάτωσης, της μετουσίωσης. Αν το προϊόν μετατρέποταν ξανά σε χειροποίητο, με παραγωγή ανάλογη της παλιότερης εποχής, στα σύγχρονα δεδομένα θα μετατρέποταν σε ακριβό είδος. Η συγκεκριμένη τεχνική ανήκει σε μια άλλη εποχή και πλέον δεν μπορεί να ανταγωνιστεί τις σύγχρονες τεχνικές και δυνατότητες που σχετίζονται με την τεχνολογία. Το κοινό το οποίο θα μπορούσε να ανταποκριθεί στην επαναφορά των σταμπωτών θα ήταν μικρό. Επίσης αναβίωση κατά την ίδια θα μπορούσε να γίνει και μέσω της μόδας αλλά και του κοσμήματος.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.